

Ára: 1450 Ft



Csányi Gergely  
**A SZEK POLITIKAI GAZDASÁGTANA**  
Szexuális hegemoniák és ellenhegemoniák  
a tőkés világrendszerben

A HELYZET MŰHELY KÖNYVEK  
legújabb kötete

Vigvári András  
**ZÁRTKERT-MAGYARORSZÁG**  
Átmeneti terek a nagyvárosok peremén

„Pest már nem olyan, mint régen... Olyan, mint egy börtön. Itt pedig szabadság van.”  
Miért váltak népszerű lakásmobilitási célponttá egykori mezőgazdasági és szabadidős célra hasznosított  
zártkertek? Milyen társadalmi konfliktusokat eredményez a területek  
funkcióváltása? Hogyan alkalmazkodnak a kiköltöző háztartások a területek  
átmenetiségéből fakadó kihívásokhoz?

Gerőcs Tamás  
**MAGYARORSZÁG FÜGGŐ FEJLŐDÉSE**  
Függőség és felzárkózás globális történeti perspektívában

**NAPVILÁG  
KIADÓ  
BUDAPEST**  
www.napvilagkiado.eu

2024/8

Mozgó világ

8

Mozgó világ

2024/8

Farkas Zoltán portrévázlata Matolcsy Györgyről • Spiró György regényrészlete • Interjú Lugosi Lugo Lászlóval • Réti Pál tanulmánya egy 1956-os elbukott dokumentumkötet sorsáról • Háy János és Józsa Sarolta Réka versei • Donáth Lászlótól Iványi Gábor búcsúzik

Bán András • Csengery Kristóf • Csepeli György • Dalos György • Danó Orsolya • Gárdonyi László • Hargitai Miklós • Kőrösi Imre • Parászka Boróka • Pető Iván • Stuber Andrea • Vadas József • Vásárhelyi Júlia • Vásárhelyi Mária • Végh László

Farkas Zoltán	3	Arcképvázlat jegybanki háttérrel <i>Tanulmány</i> I. rész
Réti Pál	14	Kádár és a három „objektivista” <i>Tanulmány</i>
Gárdonyi László	38	Modularitás <b>Melkovics Tamás</b> munkáiról
Háy János	42	Összes versek (részletek)
Józsa Sarolta Réka	48	Ítéletidő Na'Conxypánban; <i>Durga Versek</i>
Spiró György	50	A forradalmár szabadul <i>Regényrészlet</i>
Danó Orsolya	67	Bevezető a Lugosi Lugo László életút-interjúhoz
Danó Orsolya – Bán András	69	„Nem bírok második lenni” – Életútinterjú-töredék Lugoval

### Hónapló

Dalos György	88	Magányos tettesek
Hargitai Miklós	91	Forró nyár
Végel László	94	Neotitoista nosztalgiák a II. hidegháborúban
Parászka Boróka	97	Európa-jammelés

### Reflex

Vásárhelyi Júlia	101	Giorgia Meloni posztfasiszta olasz kormányfő pályája és politikája
------------------	-----	---

### -ról, -ről

Pető Iván	110	Kamenyec-Podolszkij
Kőrizs Imre	113	Magyarkártyavár
Csepeli György	118	A rossz filmek esztétikája
Csengery Kristóf	121	Két magyar Bloomingtonból
Stuber Andrea	124	Fekve is állva halni meg
Vadas József	127	A kisminkelt Kútvölgyi
Vásárhelyi Mária	132	Elmesélni az elmesélhetetlent

---

Iványi Gábor	135	Hosszú út az éjszakában – Donáth László halálára <i>Nekrológ</i>
--------------	-----	---

Kedves Olvasóink! A Mozgó Világ előfizetői díja és az egyes példányok ára nem változott. Az áruspéldányok 1450 forintért vásárolhatók meg, az éves előfizetői díj 12 000 forint.

A lap előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen (hirlapelofizetes@posta.hu), telefonszámon (+361-331-9393), a szerkesztőség címén és e-mail-címén is: mozgo@mozgovilag.hu.

Köszönettel és tisztelettel: A Szerk.

Megjelent a

**MAZSIHISZ**  
a változó világra nyitott zsidóság



© | CONCORDE

**LENTUS Kft.**

**B | BRAUN**  
SHARING EXPERTISE

Bojár Gábor

Felcsuti Péter

Horn Péter

Janikovszky János

Kende Péter

Kornai András

Nyíri Pál

Szelényi Iván

és más magánszemélyek támogatásával

2

**Mozgó Világ 2024/augusztus**

**ötvenedik évfolyam**

Főszerkesztő: P. Szűcs Julianna

A szerkesztőség tagjai: Majtényi László (a kuratórium elnöke), Barna Imre (vers, próza), Bog-nár Róbert (kuratóriumi tag), Csák Csongor (kuratóriumi tag), Gárdonyi László (képzőművés-zet), Király Ágnes (asszisztens), Nagy Zoltán (jogász), Rab László (olvasószerkesztő), Szűcs Péter (tördelőszerkesztő), Varró József (gazdasági vezető), Vitányi Iván (kuratóriumi tag). Terjesztés: Magyar Lapterjesztő Rt. 1097 Bp., Táblás u. 32. Postacím 1388 Bp. Pf. 73.

A szerkesztőség címe: 1051 Budapest, Nádor u. 26. Telefon: 331-9393. E-mail: mozgo@mozgovilag.hu. Kiadja a Mozgó Világ Ala-pítvány. Adószám: 19650414-2-41. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1. Elő-fizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen: hirlap.elfizetes@posta.hu. További információ és előfizetői panaszok: Magyar Posta 36 1 767-8262 vagy ügyfelszolgalat@posta.hu. Külföldön terjeszti a Batthyany Kultur-Press Kft. (e-mail: bat-thyany@kultur-press.hu; H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891). Előfizetési díj 1 évre 12 000 Ft. Indexszám: 25604. Készült a Coradix Kft.-nél. HU ISSN 0324-4601

**Szerkesztőségi fogadóórák: szerda 2-től 5-ig**

**Mozgó Világ-online: [www.mozgovilag.hu](http://www.mozgovilag.hu)**

**Számlaszámunk: MBH Bank 10300002-20323080-00003285**

# Arcképvázlat jegybanki háttérrel

## Matolcsy György tizenkét éve a Magyar Nemzeti Bank élén

*Jövő márciusban lejár Matolcsy György mandátuma. Ha kitölti, azal büszkélkedhet, hogy két ciklusban elnökölte a Magyar Nemzeti Bankot. Márpedig a jelek szerint kitölti. Ha miniszteri ténykedését is hozzávesszük, összességében cirka tizenhét éven át volt a magyar gazdaság- és pénzügypolitika egyik fő, olykor legfőbb irányítója. Működése nem múlik el nyomtalanul.*

Négy és fél évtizedet meghaladó pályáját megannyi fordulat jellemezte. A rendszerváltás előtt dolgozott a Pénzügyminisztériumban, majd annak Pénzügykutató Intézetében, tagja volt az MSZMP-nek, és reformközgazdászként Antal László, Bokros Lajos, Csillag István és Lengyel László társaságában egyik szerzője az alternatív gazdaságpolitikát, pluralizmust szorgalmazó Fordulat és reform című programnak. A többpártrendszer hajnalán szembekerült kutatótársával, a zsenikategóriába sorolt Antal Lászlóval, és a Magyar Demokrata Fórum csapatába fészkelte be magát. A szabad választások után Antall József kormányában a Miniszterelnöki Hivatal politikai államtitkára lett – egyúttal Rabár Ferenc pénzügyminiszter riválisa és intrikus kritikusa. Miután Rabár 1990 decemberében megelégelte, hogy Matolcsy állandóan keresztbe tesz, lemondott. Antall pedig megvált Matolcsytól is.

Matolcsy a kormányzati kaland után különböző elnevezésű, általa gründolt, súlytalan kutatóintézeteket vezetett, mindeközben három éven át képviselte a magyar kormányt a londoni székhelyű Európai Újjáépítési és Fejlesztési Banknál. A Horn-kormány működése idején élből elutasította a Bokros Lajos pénzügyminiszter és Surányi György jegybankelnök nevével fémjelzett 1995-ös gazdasági stabilizációt, amelynek következtében 1996 és 2001 között lendületesen nőtt a gazdaság, lefékeződött az infláció és nagy csökkenés után kezelhető szinten stabilizálódott az államadósság. Időközben Matolcsy a Fideszhez csapódott, az 1998-as választások előtt évi hétszázalékos gazdasági növekedés ígéretével hitegette Orbán Viktort és a közvéleményt. Az első Orbán-kormány gazdasági minisztereként 2000-től beindította a klientúraépítésre kiválóan alkalmas Széchenyi-tervet, majd bőséges állami támogatással a költségvetésnek már középtávon is súlyos terhet jelentő lakáshitel-támogatási rendszert. Ekkor kezdődött az addig fegyelmezett költségvetési politika fellazítása, amire miniszterelnökként Medgyessy Péter rátett egy lapáttal.

A Medgyessy-, a Gyurcsány-, majd a Bajnai-kormány működése alatt az ellenzéki Fidesz fő gazdasági teoretikusaként és programírójaként

ténykedett, ő jegyzi a Fidesz–KDNP mindmáig utolsó, 2010-es választási programjának gazdaságpolitikai fejezetét. Orbán Viktor 2010-ben nemzetgazdasági miniszternek nevezte ki. Tárcája átvette a Pénzügyminisztérium szerepét is, ezzel ő lett a gazdaságpolitika legfőbb irányítója. Nevéhez fűződik a magánnyugdíjpénztári vagyon államosítása, az ágazati különadók bevezetése, a nyugdíjkorhatár megkeményítése, a rokkantnyugdíjasok felülvizsgálata, járandóságuk átcsapolása és megvonása, a minimálbér adómentességének felszámolása, az áttérés az egykulcsos személyi jövedelemadóra, a Nemzetközi Valutaalappal egy éven át folytatott pávatánc, és ő pendítette meg először a keleti nyitás politikáját is. Az általa várt gyors növekedés helyett azonban 2012-ben recesszió következett be – részben az általa büszkén vállalt unortodox eszközök miatt, amelyeket az üzleti élet és a pénzvilág meghatározó körei elutasítottak. A 2008–2009-es globális pénzügyi válság után az uniós tagállamok körében a magyarországi stabilizáció tartott a legtovább, a gazdaság teljesítménye csak 2014-ben érte el a krízis előtti szintet. Matolcsy Széll Kálmán-terve is legfeljebb félsikert hozott: a beígért négy-öt esztendőre ütemezett gyors adósságcsökkentés helyett lassú, fokozatos adósságépítés kezdődött, amely 2020-ban a pandémia alatt a visszajára fordult.

Orbán Viktor 2013 márciusában jelölte Matolcsy-t a Magyar Nemzeti Bank élére. Politikája itt is sokat változott, a szokatlan jegybanki megoldásoktól az ortodox tézisek újrafelfedezéséig, a miniszterelnöki szándékok feltétlen kiszolgálásá-

tól a kormánnyal folytatott verbális csatákig, a jegybank nyereségével való büszkélkedéstől a veszteség és tőkehiány mentetetéséig ívelt. Ezt a tizenkét éves periódust tekintjük át kétrészes sorozatunkban, három metszetben. Az első rész azt vizsgálja meg, miképp veszítette el közpénzjellegét sok száz milliárd forint. A második részben először azt foglalkozunk össze, mi vezetett oda, hogy az Európai Unió belüli Magyarországon volt a legnagyobb az infláció és a legmagasabb az irányadó kamat, majd pedig azt, hogyan lett a Magyar Nemzeti Bank nyereségéből két esztendő alatt akkora veszteség, hogy saját tőkéjét teljesen elvesztette, sőt mínuszba vitte. Amit egyszer majd közpénzekből kell megtéríteni.

### **I. rész Százmilliárdok, amelyek elveszítették közpénzjellegüket**

Egy évtizeden belül Matolcsy kétszer is azért került kritikusi célkeresztjébe, mert a Magyar Nemzeti Banknál százmilliárdok veszítették el közpénzjellegüket. Először akkor, amikor az MNB a forint árfolyamának gyengüléséből keletkezett nyeresége egy részét kimenekítette a jegybanki mérlegből, és saját céljaira fordította. Amennyire a 2014-es éves jelentéséből kiolvasható, abban az évben egy „közgondolkodási program” keretében 245 milliárd forint alapítói plusz 2,4 milliárd forint ingatlanvagyonból hat Pallas Athéné-alapítványt gründolt.<sup>1</sup> Ezt annak idején csak a független sajtó rótta fel Matolcsynak és csapatának. Az elnök perekkal próbálta védeni igazát, ám eredménytelenül. Másodszer viszont, 2024 júliusában onnan jött a

<sup>1</sup> MNB Éves jelentés 2014, 116. oldal.

kritika, ahonnan a legkevésbé lehetett rá számítani.

Történt ugyanis, hogy a Magyar Nemzeti Bank felügyelőbizottsága, Papcsák Ferencsel az élen, az Országgyűlés részére készített éves jelentésében néhány helyen szokatlanul keményen bírálta a jegybank gazdálkodását.<sup>2</sup> Papcsák 2010-ben Orbán Viktor elszámoltatási biztosa, majd 2010 és 2014 között Zugló polgármestere volt, aligha lehet önjárónak tekinteni. Az általa vezetett testületben Nyikos Lászlót leszámítva nincs olyan tag, akinek a megválasztására ellenzéki párt tett volna javaslatot az Országgyűlésnek (őt a Jobbik színeiben választották meg). Ezzel szemben a tulajdonosi jogok gyakorlója, a Pénzügyminisztérium két tagot, köztük az államtitkár Bannai Péter Benőt, Varga Mihály miniszter fő támaszát delegálja a hatfős bizottságba. Ráadásul az előző, ezzel közel azonos személyi összetételű felügyelőbizottság – a hat tagból négy változatlanul betölti posztját – nem kifogásolta a Pallas Athéné-alapítványok létrehozását. Igaz, a kényes időszakban, 2014 májusa és 2015 júliusa között felügyelőbizottság nélkül működött a Magyar Nemzeti Bank, aligha véletlenül, így csak az események után kezdett vizsgáldni.

*„Az alapítványokról mi sem tudunk többet, mint a média, ha hiszi, ha nem”* – nyilatkozta Nyikos 2016 májusában.<sup>3</sup> Végül a vizsgálatok le-

zárása gyanánt 2016 szeptemberében azt állapította meg a felügyelőbizottság, hogy az MNB igazgatósága *„jogosult volt dönteni az alapítványok létrehozásáról, az alapítványi hozzájárulások tárgyában, továbbá a támogatások ráfordításként való elszámolását jóváhagyni”*.<sup>4</sup> Nem tették szóvá a Pénzügyminisztérium által delegált tagok sem – legalábbis nyilvánosan –, hogy ezzel az MNB megkárosítja a költségvetést. Vagyis asszisztáltak ahhoz, hogy 2013 és 2016 között közel 260 milliárd forint elveszítse közpénzjellegét. Az üzenet perspektivikusan azt jelentette, hogy ez vagy bármely hasonló manőver később is megismételhető, szabad a terep.

Kitérő: Az MNB titkolódzása Kósa Lajos emlékezetes nyilatkozatával vált közismertté: „az alapítványi pénz alapítványi pénz, nincs más státusa, tehát a pénz addig közpénz, amíg az alapító nem tette be az alapítványba.” Vagyis ráfordítások címszó alatt az MNB annyi pénzt visz ki a kasszájából, amennyit csak akar, ennek nincs akadálya. Annak ellenére, hogy a költségek növelésével értelemszerűen csökkenti a nyereséget, amelyet egyébként befizethetne a költségvetésbe. Ezzel megkárosítja az államot. Amely ezt csaknem egy évtizeden át jól tűrte. Más kérdés, hogy azokban a kritikus években az MNB nyereségéről az igazgatósága döntött, a jegybanknak nem volt kötelessége, hogy abból osztalékot fizessen a költségvetésbe. Csak a füg-

<sup>2</sup> Felügyelőbizottsági jelentés, 2023. június – 2024. május.

<sup>3</sup> Nincs harmadik félidő – Nyikos László, a jegybank jobbikos fb-tagja az MNB ingatlanvásárlásairól. [atlatzo.hu](https://atlatzo.hu), 2016. május 4. <https://atlatzo.hu/kozpenz/2016/05/04/nincs-harmadik-felido-nyikos-laszlo-a-jegybank-jobbikos-fb-tagja-az-mnb-ingatlanvasarlasairol/>

<sup>4</sup> A Magyar Nemzeti Bank alapítványi tevékenységének vizsgálata. <https://www.mnb.hu/letoltes/alapitvanyrendeles-vizsgalat-160927-vegleges-osszefoglalo.pdf>

getlen médiumok zúgolódtak. Zöldi Blanka, a *Direkt 36* munkatársa már akkor sem nyugodott bele, hogy az alapítványok titkolják a pénz felhasználását, és a Transparency International Magyarországgal összefogva perre ment. Ügyvédje Karsai Dániel volt, aki manapság nagybetegen a méltó halálhoz való jog élharcosa. A sokmenetes csata végállomásaként az Emberi Jogok Európai Bírósága idén áprilisban mondta ki, hogy a magyar állam megsértette az újságíró információszabadsághoz való jogát.<sup>5</sup> A Fidesz és a KDNP frakciója közben 2016-ban beépítette az MNB-ről szóló törvénybe, hogy a jegybank többségi vagy kizárólagos tulajdonában álló gazdasági társaság adatait közérdekből tíz évig titkosítani lehet, és hogy az MNB által létrehozott alapítvány gazdálkodását az Állami Számvevőszék ellenőrzi.

Térjünk vissza napjainkhoz. Ha a felügyelőbizottság most azt is belefoglalja a jelentésbe, hogy az MNB *„üzemeltetési költségei 2021-től megugrottak, összességében tíz év alatt mintegy nyolcszoros költségterhet okozva a jegybanki költségvetésben”*, és hogy a felügyelőbizottság *„több ízben kiemelt hangsúllyal hívta fel a figyelmet a fegyelmezett és takarékos gazdálkodás fontosságára, az ezzel kapcsolatban megfogalmazott elvárásokra, amelyek a tapasztalatok alapján nem érvényesültek”*, akkor az aligha csupán túlbuzgó ellenőrök magánmorgolódása. Valakinek a

kormányzat közelében szemet szúrt, hogy az MNB túl nagy lábbon él.

A tények a laza költséggazdálkodást felettébb látványosan igazolják. A személyi ráfordítások összege 2014-ben 16,3 milliárd forint volt, 2023-ban 39,3 milliárd forint, vagyis 2,4-szeresére duzzadt, holott a forint a Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint ebben az időszakban összesen 64 százalékkal inflálódott. A banküzemi általános költségek pedig ezt meghaladó mértékben, 15,8 milliárd forintról 42 milliárdra nőttek.

A felügyelőbizottság tagjai korábban azt sem firtatták, hogy az MNB belföldi leányvállalatainak ellenőrzését csak korlátozottan, azok éves beszámolóí alapján tehetik meg, a részletekre nincs rálátásuk. Ezt is most először tették szóvá, igényt formálva az érdemi vizsgálódásra. *„Az MNB által létrehozott alapítvány gazdálkodását az Állami Számvevőszék ellenőrzi, a felügyelőbizottság feladatköre erre sem terjed ki. Nem indíthat önálló vizsgálatot a testület a leányvállalatok gazdálkodásának részleteivel kapcsolatban”* – panaszkolja a testület. Eddig ezt a gyakorlatot tényként elfogadta. *„A bizottság a kérdésben terjedelmes, ámde eredménytelen levelezést folytatott a menedzsmenttel, hiába kérve a sikeres ellenőrzések feltételeinek megteremtését...”* – fűzte hozzá, bizonyítva, mennyire korlátozott a mandátuma. A jegybanki menedzsment visszautasítása pedig jól jelezte a testület erejét és tekintélyét. Mindemellett a felügyelőbizottság külön is felrója a jegybanki beruházások átláthatatlanságát, jóllehet ez sem újdonság. *„Az MNB építési projektjeinek jó része nem a beruházások között jelenik meg, mert az építést projektársaság*

<sup>5</sup> Strasbourg-i győzelemmel zárult Karsai Dániel és a Transparency International Magyarország első közös ügye. Transparency International Magyarország, 2024. április 16.

*vagy az MNB-Ingatlan Kft. bonyolítja. Az építkezések finanszírozása ezekben az esetekben tőkejuttatással történik, majd a projekt befejeztével a kész ingatlan kerül át az MNB mérlegébe. Az MNB a közelmúltban ilyen megoldással finanszírozta többek között a BOKK építését, a Budai Központ felújítását és hasonló konstrukcióban valósul meg a Szabadság téri központ felújítása is. Általános érvénnyel fogalmazható meg, hogy a jegybanki beruházások az említett megoldás miatt – hasonlóan a leányvállalatok helyzetéhez – nem kellően transzparenssek, az FB által tervezt ellenőrzések során akadályok merülnek fel, az ellenőrzések korlátozottak vagy korlátozhatók” – összegzi.*

Újabb kitérő: A fejlett országok joggyakorlatában a jegybank függetlenséget élvez, döntéseit nem befolyásolhatja a kormány (és persze más sem). Fő feladata szerint az árstabilitás őre. Ebből adódóan az általa folytatott monetáris politikát pénzügyi ellenőrei, legyenek számvivők vagy könyvvizsgálók, nem vizsgálhatják. Vannak azonban olyan tevékenységei, amelyek kívül esnek a monetáris politikán, azt közvetlenül vagy közvetetten sem érintik. De van egy olyan szűrkezóna, amelyet viszonylag önkényesen lehet ide vagy oda sorolni. Az MNB a rá vonatkozó szabályokat a jelek szerint úgy értelmezi, hogy a felügyelőbizottságnak semmi köze azokhoz a milliárdokhoz, amelyeket leányvállalatainak átengedett, és azokhoz sem, amelyeket ingatlanos fejlesztéseikhez a projektársaságoknak adott, a testület legfeljebb azok éves üzleti jelentései és mérlegei fölött merenghet.

Amennyire meghökkentő a felügyelőbizottság váratlan fordulata és kifakadása, hogy szeretne beelátni az alapítványok és a leányvállalatok gazdálkodásának részleteibe, legalább annyira érthető is. A magyarázat szintén kézenfekvő. Egyrészt a központi költségvetés durva megszorításokra, az államadósság csökkenésére kényszerül, ezért a tulajdonosi jogok gyakorlójaként a Pénzügyminisztérium most már nem nézheti tétlenül, hogy az MNB működési költségei elszabadultak. Azt sem, hogy az MNB alapítványainak és cégeinek a működése átláthatatlan. Hiszen az ő bőrre megy a játék. Előbb-utóbb rákényszerül, hogy a MNB-t feltökésítse, hiszen arra középtávon nincs remény, sem esély, hogy a tavalyi zárómérlegét 1854,6 milliárdos tőkehiánnyal záró jegybank a saját nyereségből ezt megtegye. Ha most a költségvetésnek ezt a pénzt – amely az MNB saját tőkéjéből hiányzik – oda kellene adnia a jegybanknak, az évet orbitális hiánnyal zárná. Egy törvénymódosítással azonban az államnak ezt a feltökésítési kötelezettségét néhány esztendővel elhalasztották. De nem végleg.

Más nézőpontból: 1856,4 milliárd forintból negyven százalékkal meg lehetne emelni az egészségügyi kiadásokat...

A pénzügyi tárca szempontjából tehát egyáltalán nem mindegy, mekkora lesz a jegybank vesztesége a következő években, és mekkora költségekkel működik. Másrészt az sem lefutott ügy, hogy ki viszi el a balhét az Európa-rekord infláció miatt: a költségvetést 2020 óta túlzott hiánnyal működtető Pénzügyminisztérium vagy a monetáris lazítással operáló MNB. A maguk

módján mindketten öntötték a pénzt a gazdaságba. Matolcsy előszeretettel mutogat a kormányra, hogy késlekedett a költségvetés rendbetételével. A József nádor téren viszont azt nehezményezik, hogy miközben az MNB idestova két éve költségvetési szigorítást követel tőlük, ő maga ehhez nem járult hozzá. Harmadrészt előfordulhat, hogy Matolcsy mandátumának lejárta után Varga Mihályt jelöli a miniszterelnök az MNB élére, és ő kényszerül rá a működési költségek lefaragására. Nem lesz tetszetős belépő.

Bármiképp történjen is, irritáló fordulat, hogy az az MNB, amelyik nyereséges éveiben több százmilliárdot síbolt ki a költségvetésből, néhány évvel később közpénzekből szorul rá azt is bőven túlszárnyaló mértékű tőkejuttatásra, segítségre.

Mindez ma még fikció.

8

Újabb kitérő: az MNB még 2020-ban is azzal érvelt, hogy az alapítványokat, a székház felújítását a nyereségből finanszírozza („az alapítványi vagyonrendelés finanszírozási hátterét a 2013 óta folytatott sikeres monetáris politika adta”). Ez szakmailag ostoba, álságos, sőt hitvány indoklás volt, hiszen egy jegybank nyeresége vagy vesztesége nem minősíti a ténykedését. Adott esetben a helyes monetáris politika nyereséget hoz, máskor pedig veszteséget okoz. A felügyelőbizottság nem is erről alkotott véleményt, hanem egyebek mellett azt sérelmezi, hogy az MNB beruházásainak részletes pénzügyi ellenőrzése elől el van zárva, mert azokat valamely építést projektársaság vagy az MNB-Ingatlan Kft. végzi a neki átengedett milliárdokból. Erre korábban nem volt kíván-

csi. Most annál inkább. Talán azért, mert már a felügyelőbizottság – vagy egyes tagjai – is zokon vették, hogy például a Szabadság téri palota felújítási költségei három év alatt nagyjából megduplázódhatnak. Ha jóhiszeműek vagyunk, feltételezhetjük, hogy nemcsak arra is kíváncsiak, milyen magyarázata van a feltűnő költségnövekedésnek, hanem arra is, ki vagy mely cég annak a haszonélvezője.

Nem jelentéktelen summáról van szó, hanem közel akkoráról, amennyi pénz egy évtizede az alapítványokban landolt.

Az MNB-Ingatlan Kft. honlapja négy projektet tüntet fel. Az első az egykori budai Városháza épületében kialakított Bölcs Vár, amelyben 2011-ig a nemzetközi hírű Collegium Budapest működött, ám 2014-ben az MNB egyik alapítványa kaparintotta meg. *„Az állami támogatás megvonására, az intézet autonómiájának megszüntetésére irányuló kísérletek révén elindult az a romboló folyamat, amely végül ennek a nagyszerű intézménynek a megszűnéséhez vezetett”* – emlékezett vissza az egyik alapító, a Harvard és a Corvinus egyetem professor emeritusa, a 2021 októberében elhunyt Kornai János.<sup>6</sup> A második az MNB Felügyeleti Központ és Pénzmúzeum elnevezésű projekt a Magyar Posta egykori budai palotájában, ez a jegybank egyik átmeneti otthona a Szabadság téri központ felújítása idejére. A harmadik projekt szintén az ideiglenes elszállásoláshoz kötődik: a Krisztina körút

---

<sup>6</sup> Kornai János: Bátran állítható, hogy igenis van ellenállás. Farkas Zoltán interjúja, HVG, 2018. december 27.

55.-ben a Magyar Telekom korábbi székházát foglalta el az MNB, ma ez a hivatalos székhelye. A negyedik a BOKK, azaz az oktatási és konferencia-központ Balatonakarattyán; az egykori MÁV-üdülő hathektáros területén a felújítást 2018-ban kezdték el. A községben 2014-től az idei önkormányzati választásokig az MNB-elnök előző felesége, Matolcsy Gyöngyi volt a polgármester, aki nem kommentálta, hogyan jutott a komplexum a Balaton becsatornázásával a kertjébe nyúló „jóléti vízfelülethez”.<sup>7</sup>

Az MNB-Ingatlan projektjei mellett az Alpár Ignác tervei alapján 1905-ben átadott Szabadság téri székház felújítása is folyik, amiről bárki meggyőződhet, ha arra jár. *„A műemléki épület teljes külső és belső felújításának költsége 54 milliárd forint, melyet a jegybank az évek óta nyereséges gazdálkodásából fedez”* – ígérte 2021-ben az MNB.<sup>8</sup> A vállalt határidő 2024, az MNB alapításának századik évfordulója; ez ma kevéssé látszik tarthatónak. De saját pénze sincs a beruházásra az MNB-nek, hacsak nem nyomtat; hiszen tavaly brutális, 1763,2 milliárdos forintos veszteséget szenvedett el. Viszont a Szabadság téri székház felújításának a költsége az Állami Számvevőszék becslése szerint elérheti vagy meghaladhatja a 100 milliárd forintot. A többit meglátjuk. Vagy nem.

Mindenesetre az MNB éves jelentése szerint a beruházó MNB-Ingatlan

Kft. könyv szerinti értéke a tavalyi év végére 225,1 milliárd forintra emelkedett.<sup>9</sup> Minimálisan ekkora összeg sorsára nincs rálátása sem az MNB felügyelőbizottságának, sem az érdeklődő újságíróknak. Ez a pénz valóban elveszítette közpénzjellegét. Épp úgy, mint a 2014-ben létrehozott hat alapítvány fokozatos összeolvadásával létrejött Pallas Athéné Domus Meriti vagyona. Az utóbbi az alapítvány honlapja szerint 2024 júniusában 234,2 milliárd forint volt, ám ennek összetevői szintén kideríthetetlenek. Az MNB csak az alapítványi vagyon kamatait használhatja fel, és támogatási politikájáról csupán összefoglalókat közöl. Az alapítvány vagyonkezelője az Optima Zrt. Ez a cég egyszer csak megvásárolta a varsói tőzsdén jegyzett Globe Trade Centre, a GTC többségi tulajdonrészét. A lengyel vállalkozás a térség regionális ingatlanpiaci szereplője, beiktatása az alapítványi vagyon kezelésébe, ezzel kapcsolatos ingatlanügyletei az érdeklődők számára különösen nehezen követhetők. Ez azonban nem riasztotta el Bódis Andrást. *„Az MNB magyar és lengyel leágazásai közötti (szürke) zónában különös adásvétel-sorozatok indultak, melynek haszonélvezői privát érdekeltségek lettek”* – írja a *Válasz Online* munkatársa, aki lényegesen nagyobb erőfeszítéseket tesz ezen ügyletek nyilvános feltárására, mint a felügyelőbizottság.<sup>10</sup>

De miért is kellene bárkinek firtatnia az MNB alapítványaira, vállal-

<sup>7</sup> Nem volt elég a part, bevezették a Balatont az MNB konferenciaközpontjához. 24.hu, 2022. augusztus 4.

<sup>8</sup> Megújult székházban ünnepli 100 éves fennállását a Magyar Nemzeti Bank, <https://www.mnb.hu/sajtoszoba/sajtokozlomenyek/2021-evi-sajtokozlomenyek/megujult-szekhazban-unnepli-100-eves-fennallasat-a-magyar-nemzeti-bank>

<sup>9</sup> MNB Éves jelentés 2023.

<sup>10</sup> Közéleg a Matolcsy-korszak vége: Ádám és barátai óriási vagyontmentésbe kezdtek. *valasz.hu*, 2014. április 12. <https://www.valaszonline.hu/2024/04/12/matolcsy-szaraz-somlai-stofa-mnb-gtc/>

kozásaira és fejlesztéseire fordított százmilliárdok sorsát? Hacsak azért nem, mert a pénzügyi áttételek végpontjain feltűnően gyakran tűnnek fel Matolcsy Ádám barátai és üzletfelei.

A Szabadság téri székház felújításának – ami, mint láttuk, százmilliárd forint körüli összeget emészt föl – a generálkivitelezője a Raw Development Kft. Ez a cég rekonstruálta az MNB Pénzmúzeum és Felügyeleti Központját is, becslések szerint 30-32 milliárdért. A Raw Development Somlai Bálint Fülöp érdekeltsége, aki Matolcsy Ádám köreihez tartozik. A jegybankelnök 38 éves fia 2022-ben került a leggazdagabb magyarok listáján a százmilliárdosok közé, és évek óta külföldön él.<sup>11</sup> Korábban a Raw Development újította fel Matolcsy Ádám balatonfüredi nyaralóját és budai luxuslakását is.<sup>12</sup> A gyanút keltő összefüggések azt sejtetik, hogy a jegybanki nagyberuházások egyik haszonélvezője Matolcsy Ádám és baráti köre lehet. Erre következtet a *Válasz Online* is, amely a GTC ingatlanüzletei nyomába eredt. Az MNB természetesen elhárította még a ki nem mondott vádaskodásokat is, amikor közölte: a GTC „szigorúan ellenőrzött, varsói tőzsdén jegyzett vállalat, melyet a

*lengyel pénzügyi felügyelet is rendszeresen monitoroz*”.<sup>13</sup> Aminek természetesen semmi köze ahhoz, hogy az ügyletei a felügyelőbizottság elől is rejtve maradnak.

Valamely okból kifolyólag a Szabadság téri ingatlan rekonstrukciója felkeltette az Állami Számvevőszék érdeklődését is, amelynek törvényi kötelezettsége az MNB gazdálkodásának ellenőrzése. Mivel a jegybank független, az ellenőrzés – mint láttuk – a monetáris politikának az eredményre gyakorolt hatására nem terjedhet ki. Sem a felügyelőbizottság, sem az Állami Számvevőszék nem vizsgálhatja, vajon el lehetett volna-e kerülni a tavalyi brutális veszteséget, vagy annak egy részét. De azt a számvevők is igencsak aggályosnak tartották, épp úgy, mint a felügyelőbizottság, hogy a beruházás ellenőrzése során korlátozottak a jogkörei, és figyelmeztettek arra, hogy a székházfelújítás költségei nagyon elszaladhatnak.

*„A jegybank tetemes, kétezer milliárdos nagyságrendű veszteséget ért el a tavalyi évben, ezt idővel a központi költségvetésből kell visszapótolni. Emiatt minden egyes, jegybanki működési kiadásra fordított forint a központi költségvetést terheli. [...] Mint ismert, csak a Szabadság téri székházának felújítására több mint bruttó 100 milliárd forintot fordít a jegybank, de a 2020–2023 években az MNB-Ingatlan Kft. ingatlanvásárlási és felújítási célú tőkeemelései meghaladták már a 180 milliárd forintot is. Amit tehát a tőkepótlási kötelezett-*

<sup>11</sup> Itt a bizonyíték: már Matolcsy Ádám is a százmilliárdosok ligájában focizik. <https://www.valaszonline.hu/2022/11/15/matolcsy-adam-nemzeti-bank-tiborc-istvan-ingatlan-vaci-greens/>

<sup>12</sup> RTL Klub, Házon kívül: New York-i luxuslakás, Porschék és egy Ferrari – Matolcsy György fia és ismerősei sokszor bukkannak fel milliárdos jegybanki beruházások közelében. <https://rtl.hu/hazon-kivul/2023/04/05/matolcsy-gyorgy-matolcsy-adam-szaraz-istvan-somlai-balint-porsche-new-york-i-luxuslakas-magantokealap-szijjarto-peter-orban-viktor>

<sup>13</sup> Lássunk tisztán a jegybanki alapítványokról, mnb.hu. <https://mnb.hu/sajtoszoba/sajtokozlemenyek/2020-evi-sajtokozlemenyek/lassunk-tisztan-a-jegybanki-alapitvanyokrol>

ség keretében a központi költségvetésnek kell megtérítenie. (...) Érthető, ha a tulajdonosi jogokat gyakorló Pénzügyminisztérium törekszik az MNB működési költségeinek szorosabb tulajdonosi kontrolljára” – érvelt a témát taglaló HVG-nek az Állami Számvevőszék.<sup>14</sup> Amelynek elnöke, Windisch László 2013 és 2019 között az MNB pénzügyi szervezetek felügyeletéért felelős alelnöke volt, a jegybank monetáris tanácsának a tagja. Kormányzati bátorítás nélkül aligha lenne ennyire karakán.

A felügyelőbizottság éves jelentéséből kiderül, ez a testület szintén szorgalmazta a jegybanktvény módosítását, hogy az MNB leányvállalatainak a gazdálkodása követhetővé és ellenőrizhetővé váljon. A Pénzügyminisztérium a felvetéseket megfogadva módosító indítvánnyal bővítette volna az MNB igazgatóságának és felügyelőbizottságának jogkörét, amit Varga Mihály miniszter szokatlan módon egy blogbejegyzésben kürtölt világgá. Például bizonyos értékhatárt meghaladó döntéseket a testületnek előzetes jóvá kellene hagynia, és a törvény előírna az MNB részére tájékoztatási és beszámolási kötelezettségeket is. A javaslat benyújtása előtt a tárca kikérte az Európai Központi Bank véleményét, ez amúgy kötelessége. Ebből a dokumentumból derül ki a Pénzügyminisztérium szándéka, hogy az MNB felügyelőbizottsága legyen jogosult ellenőrizni „az MNB többségi tulajdonában álló gazdasági társaság, az MNB által létrehozott alapítvány, va-

lamint az MNB által létrehozott alapítvány többségi tulajdonában álló gazdasági társaság gazdálkodását”, mivel az MNB „elszámoltathatóságát és átlátható működését” indokolt volna erősíteni. „Ezért szükséges az MNB egyes szerveinek tevékenységére vonatkozó szabályozás pontosítása, elsősorban az egyéb feladataival kapcsolatosan.”<sup>15</sup>

Ami, mint rögvést kiderült, nem ilyen egyszerű.

Véleményében az Európai Központi Bank óvatosságra intette a Pénzügyminisztériumot: „az EKB értelmezése szerint a felügyelőbizottságnak nem lesz joga ellenőrizni az MNB többségi tulajdonában álló gazdasági társaságok tevékenységét, ha ez a tevékenység közvetlenül vagy közvetve érinti az MNB alapvető feladatait. A jogbiztonság érdekében az EKB azt javasolja, hogy ezen értelmezés megjelenítése érdekében fogalmazzák át a többségi tulajdonban álló gazdasági társaságok ellenőrzéséről szóló tervezett rendelkezést.”<sup>16</sup>

Ezt a mondatot szinte a szájába rágja a pénzügyminisztériumi jogalkotóknak, hogy mit kell tenniük. Bele kell illeszteniük szó szerint az EKB véleményét a törvényjavaslatba. Vagyis azt, hogy „a felügyelőbizottságnak nem lesz joga ellenőrizni az MNB többségi tulajdonában álló gazdasági társaságok tevékenységét, ha ez a tevékenység közvetlenül vagy közvetve érinti az MNB alapvető feladatait”. Amiből az következik, minden mást viszont ellenőrizhet.

<sup>14</sup> HVG360, 2024. április 2. Hábóru készül az Állami Számvevőszék és a Magyar Nemzeti Bank között. [https://hvg.hu/360/20240402\\_haboru-keszul-az-allami-szamvevoszek-es-a-magyar-nemzeti-bank-kozott](https://hvg.hu/360/20240402_haboru-keszul-az-allami-szamvevoszek-es-a-magyar-nemzeti-bank-kozott)

<sup>15</sup> Az Európai Központi Bank véleménye (2024. február 26.) a Magyar Nemzeti Bank által vezetett kincstári egységes számláról és a Magyar Nemzeti Bank felügyelőbizottságának hatásköréről.

<sup>16</sup> Ugyanott.

A javasolt átfogalmazást azonban a pénzügyi tárca lapzártáig lezárta.

A jogbiztonság kétségkívül jogos igény. Célszerű kiiktatni annak a lehetőségét, hogy a felügyelőbizottságnak és benne a kormány delegáltjainak módjuk legyen kibővített jogkörük önkényes értelmezésre és bármiféle beavatkozásra a monetáris politikába. A jegybanki gazdálkodás elszámoltathatósága azonban úgyszintén jogos igény. Ha nincsenek olyan szűrők, amelyek elzárnák százmilliárdok elszívárgását, legalább azt tudni lehessen, mire folynak el. Az Európai Központi Bank véleménye az előbbit, a jogbiztonságot hangsúlyozta, amit viszont az MNB úgy értelmezett, hogy nincs itt semmi látnivaló: „Az MNB Felügyelőbizottságának javasolt új ellenőrzési hatásköre alapján sem lehet jogosult az MNB olyan tevékenységeinek ellenőrzésére, amelyek közvetlenül vagy közvetve érintenék az MNB alapvető és a Központi Bankok Európai Rendszeréhez kapcsolódó feladatait.”<sup>17</sup>

Varga Mihály március közepén visszakozott, a törvény módosítása egyelőre lekerült napirendről.

Az ingatlanügyletek feltárása továbbra is a független sajtó munkatársaira marad.

Mindezen fejlemények ismeretében nem csoda, hogy egyes médiumok – elsőként a 24.hu – idézgetni kezdték a felügyelőbizottságnak a transzparenciát hiányoló kritikáját. Az MNB

emiatt nagyon kiakadt, olyan hevesen rontott neki a sajtónak, hogy aki a közpénzjellegét elveszített százmilliárdok lehetséges sorsáról mit sem tud, csak tátja a száját, nem érti, hol itt a gyalázat.<sup>18</sup>

„A Magyar Nemzeti Bank vezető testületei – ideértve a felügyelőbizottságot is – elítélik azokat a téves értelmezéseket, amelyek a felügyelőbizottság tegnapi napon megjelent Éves jelentésén alapulnak. A megjelent hírek általánosan mutatnak be egy-egy olyan állítást a Jelentésből, melyek vagy nem tükrözik a felügyelőbizottsági testület egységes álláspontját, vagy a Jelentésben szereplő pozitív megállapítások mellőzésével, a szövegkörnyezetből kiragadva tesznek olyan megállapításokat, melyek alkalmasak az olvasók megtévesztésére (...) félrevezető az az állítás, hogy a felügyelőbizottság hiába kérte a jegybank kizárólagos és többségi tulajdonában álló leányvállalatok közvetlen ellenőrzési jogát. A valóság ezzel szemben az, hogy a felügyelőbizottság hatáskörének az MNB leányvállalatai közvetlen ellenőrzésére vonatkozó, hivatkozott korlátja nem az MNB jogértelmezésén alapul. A tulajdonos Magyar Államot képviselő miniszter vezette Pénzügyminisztérium – az Európai Központi Bank véleményének figyelembevételével – maga készített tervezetet a Magyar Nemzeti Bankról szóló 2013. évi CXXXIX. törvény ilyen irányú módosítására, azonban ennek elfogadásának hiányában egyelőre nincs rá jogi lehetőség.”<sup>19</sup>

<sup>17</sup> Az MNB üdvözlö az EKB jegybanki függetlenségét támogató álláspontját. mnb.hu, 2024. február 28. <https://www.mnb.hu/sajtoszoba/sajtokozlomenyek/2024-evi-sajtokozlomenyek/az-mnb-udvozli-az-ekb-jegybanki-fuggetlenseget-tamogato-allasponjtjat>

<sup>18</sup> Farkas György: Nagyon kritikus jelentést tettek közzé az MNB-ről. 24.hu, 2024. július 10. <https://24.hu/fn/gazdasag/2024/07/10/nagyon-kritikus-jelentest-tettek-kozze-az-mnb-rol/>

<sup>19</sup> Az MNB felügyelőbizottsága egyhangú-

## AZ MNB MŰKÖDÉSI KÖLTSÉGE ÉS SAJÁT TŐKÉJE, MILLIÁRD Ft

	2019	2020	2021	2022	2023
Működési költség	41,8	47,9	54,4	69,3	81,4
Saját tőke	682,9	1112,7	798,9	255,9	-1854,6

Forrás: felügyelőbizottsági jelentés

Az utóbbi veretes mondat nettó cinizmus: ha a kormány javaslatára az Országgyűlés nem módosítja a jegybanktörvényt, az MNB nem teszi lehetővé a leányvállalatok működésének érdemi ellenőrzését. Csakhogy a módosítási szándékot az MNB akadályozza, ahogy csak tudja, azzal érvelve, hogy védi a jegybank függetlenségét.

Ez a patthelyzet elég lehet ahhoz, hogy Matolcsy az alapítványok és az MNB-cégek átvilágítását megússza, legalábbis addig, amíg a mandátuma kitart.

A HVG külön is kiérdekelte a dorogálást.

*„Tisztelt HVG Szerkesztőség!*

*A Magyar Nemzeti Bank felügyelőbizottságának éves jelentésével kapcsolatban a HVG hetilap mai cikke továbbra is kizárólag a kritikus megállapításokra fókuszál, emiatt döntött a jegybank, hogy ismételten reagál a lapban megjelentekre. Az MNB 2024. július 11-én publikált közleményében hangsúlyozottakkal ellentétben a HVG mai cikke is általánosságban mutatja be a Felügyelőbizottság Éves Jelentésének néhány megjegyzését, melyek a teljes jelentésből és a szövegkörnyezetéből kiragadva, azok kritikusságát felnagyítva*

lag elfogadta a jegybank éves jelentését. mnb.hu, 2024. július 11. <https://www.mnb.hu/sajtoszoba/sajtokozlomenyek/2024-evi-sajtokozlomenyek/az-mnb-felugyelobizottsaga-egyhangulag-elfogadta-a-jegybank-eves-jelenteset>

*olvashatók. Emellett a Jelentésben szereplő pozitívumokat maximálisan mellőzi az írás. Ezek együttesen alkalmasak az olvasókban az MNB-vel szembeni esetleges negatív érzések kialakítására vagy felerősítésére és a félretájékoztatásra. Nyomatékosan kérjük tehát, hogy a fenti sajtóközlemény tanulmányozását követően fogalmazzák meg következő írásukat az FB jelentés megállapításival kapcsolatban. Üdvözlettel: MNB KOMMUNIKÁCIÓ”*

Pedig egy fontos pozitívumot közölt azért a HVG. Ezt: *„A felügyelőbizottság az MNB tavalyi 1763,2 milliárdos veszteségéről és az emiatt kialakult brutális tőkehiányról úgy vélekedett, hogy az »döntő részben nyilvánvalóan az fb kompetenciáján kívül eső monetáris tevékenységből ered, a saját tőke összege pedig nem befolyásolja az MNB alapfeladatainak ellátását«*.<sup>20</sup>

Ami annyit tesz: a felügyelőbizottság nem vizsgálta, amit nem is vizsgálhatott, ezt nem is bánja, és nincs semmi közlendője róla.

Mellékelt egy beszédes táblázatot is a jelentés alapján a HVG.

Az MNB intelmeit pedig majd gondosan tanulmányozza a szerkesztőség.

(A II. részt a Mozgó Világ szeptemberi száma közli.)

<sup>20</sup> MNB: felügyelőbizottsági kritikák. Téves értelmezések? HVG, 2024. július 18.

## Kádár és a három „objektivista”

*„Ha megjelenik, zavart okoz,  
de ebből nem szabad azt következtetni,  
hogy zavart akartunk kelteni”*

1957. november: dübörög a megtorlás és a kádári konszolidáció. A Párt-történeti Intézet igazgatója javaslatot tesz a felső pártszerveknek, hogy jelenjen meg egy vaskos kötet az alig egy évvel azelőtt levert „ellenforradalom” eredeti dokumentumaiból. Elfogadják, a politikai bizottság határozatot hoz a megvalósítására.

Kilenc hónappal később a már részben betördelt kötet munkálatait azonnali hatállyal végérvényesen leállítják. A pb-határozatot visszavonják, a „felelősök” – régi balos elvtársak, ezúttal a revizionista jobboldallal egy követ fújó „objektivista”-ként megbélyegezve – súlyos pártbüntetéseket kapnak.

Hasonló kiadvány legálisan a következő három évtizedben sem jelent meg Magyarországon.

### **„Sokan fordultak hozzánk olyan dokumentumokért, melyek az ellenforradalom alatt keletkeztek”**

Az '56-os eseményekkel foglalkozó dokumentumkötet ötlete minden jel szerint alulról jövő kezdeményezésként indult, alig néhány hónappal Kádárék hatalomátvétele után. „1957-ben, amikor a pártiskolák, különböző megyei iskolák beindultak, sokan fordultak hozzánk olyan dokumentumokért, melyek az ellenforradalom alatt keletkeztek. Ebből

támadt az a javaslat az Intézet részéről, hogy miután összegyűjtöttük az ellenforradalmi dokumentumok anyagát, hasznosítsuk ezt a párt funkcionáriusai számára, hogy lásák ők is, mi történt októberben, milyen téves eszmék hatottak.”<sup>1</sup>

A gondolatot tett követte. Kálmán Endre intézetigazgató javaslatára „a titkárság egyetért azzal, hogy az ellenforradalom alatt keletkezett, illetve az ellenforradalom lényegesebb eseményeiről később készült dokumentumokat vezető pártfunkcionáriusok és propagandisták számára bizalmas kiadványként 3.000 pld-ban kiadják.”<sup>2</sup>

Kálmán a részletekről csak ennyit írt javaslatában: „Közölnénk az október 23-tól november 4-ig keletkezett egyes jellemző és fontos dokumentu-

<sup>1</sup> Szabó Éva szerkesztő a pb 1958. szeptember 2-i ülésén, ahol a kötet betiltása után néhány héttel a szerkesztők megbüntetéséről döntöttek. (Az MSZMP felső testületei – politikai bizottság, központi bizottság, titkárság – jegyzőkönyveinek forrása: <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/mszmp-jegyzokonyvek/adatlap/720>; a továbbiakban csak az ülések időpontjának megadásával hivatkozom rájuk. – RP.

<sup>2</sup> Az MSZMP Titkárság 1957. november 8-i ülésének jegyzőkönyve. Ugyanezen az ülésen határoztak egyébként – az a-tól zs-ig terjedő „különléfélék” között – „az ellenforradalmi események alatt dekonspirálódott” 23 vonalas titkos telefonhálózat helyreállításáról, illetve 100 vonalassá bővítéséről. Kádárnak és Marosánnak 3-3 vonal jutott, az ideiglenesen itt tartózkodó szovjet elvtársaknak összesen 4.

mokat, cikkeket a korabeli sajtóból, röpiratokat, rádió-adásokat, nyilatkozatokat, jegyzőkönyveket stb. valamint néhány visszaemlékezést és bírósági anyagot. A kötethez függelékként csatolnánk eseménynaptárt, az ellenforradalom alatt megalakult pártok jegyzékét, kimutatást az ellenforradalom alatt kiszabadult rabokról, az ellenforradalmárok által letartóztatottakról és az ellenforradalom okozta károkról. A kötet terjedelme 500-600 gépelt oldal lenne. A kötet 3000 példányban jelenne meg bizalmas kiadványként.”<sup>3</sup>

A kor körülményeihez képest korrektt forráskiadványnak tűnt.

A már forgalomban lévő, irányadó propagandakiadvány-sorozat az ellenforradalomról akkor a képekkel gazdagon illusztrált többkötetes Fehér Könyv volt. Kiadója a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala, munkálataiban részt vettek a Párttörténeti Intézet dolgozói is (szerkesztői közül ketten – Betlen Oszkár és Nemes Dezső – még szerepelni fognak történetünkben).<sup>4</sup>

A dokumentumkötet ötletét felkaroló elvtársak érezhették úgy, hogy

<sup>3</sup> „A kötet kiadásának tervét a Párttörténeti Intézet vetette fel 1957 őszén... bevettük a Kiadó 1958. évi tervébe is, amit felsőbb szerveink jóváhagytak” – írta később (1958. augusztus 13-án) igazoló jelentésében a Kossuth Kiadó igazgatója, Búza Márton. (HU-MNL-OL-XIX-I-21-a; 1958; 38. doboz 43-2-9 (Kosuth).

<sup>4</sup> Nemes Dezső az 1958. szeptember 2-i pb-ülésen már azt is helytelennek tartotta, hogy a titkárság annak idején elfogadta Kálmán javaslatát (akkor nem szölt). „El tudom képzelni, hogy ellenforradalmat leleplező dokumentumkötet jelenhetett volna meg azon a vonalon, mint ahogy a Fehér Könyvet is kiadtuk. A Titkárság talán azt gondolta, az elvtársak tudnak csinálni valamit, de kitűnt, hogy nem tudnak. ... Ez az anyag végig tudománytalan, a tényeket vissza nem tükröző, megtevesztő beállítottságú.”

a Fehér Könyvek durván propagandisztikus hangvétele, a mindössze másfél évvel korábban lejátszódott események hiteltelen, torzított bemutatása legföljebb azokat elégíti ki, akiket amúgy sem kell meggyőzni. Hasznos lehet tehát egy olyan kiadvány, amely megfelelő municiót ad a helyi pártkáderek kezébe ahhoz, hogy a propagandabrosúráknál hitelesebben – de persze a Párt irányvonalának megfelelően – „magyarazzák el”, mi is történt október 23. és november 4. között. „Ilyen igény merült fel ugyanis az oktatásnál, az *Ágit,prop.Osztály és a Szikra is hangsúlyozta, szükség van ilyen kiadványra.*”<sup>5</sup>

Betlen Oszkár szerkesztőbizottsági tag, a kiadvány célját illetően már nemcsak arról beszélt, hogy volt rá igény, hanem úgy gondolták, a publikálás kötelessége is a jó párttörténetészeknek. „*Emlékszem még, hogy a vita úgy indult: nincsenek az anyagokon, lehetővé kell tenni, hogy mások is foglalkozzanak ezzel.*” (Kiemelés tőlem – RP.)

De vajon hány ilyen elvtárs van, aki akar ezzel foglalkozni, és szabad is neki? „*Az lebegett előttünk – magyarázta utólag Betlen –, hogy vezető pártfunkcionáriusok, vezető propagandisták [olvassák]. Ennek persze ellentmond, hogy 3000 példány, mert nincsen annyi.*”<sup>6</sup>

Bizalmas minőségű anyag többféle is volt abban az időben, de több ezer példány már az induláskor me-redeknek tűnt ebben a kategóriában.<sup>7</sup>

<sup>5</sup> Kálmán Endre, Pb, 1958. szeptember 2.

<sup>6</sup> Betlen, Pb, 1958. szeptember 2.

<sup>7</sup> „A korszakban kis példányszámúra (háromezerre) tervezett kötet...” – írja B. Kádár Zsuzsa (Kisérlet 1956 historiográfiai narratívá-

„Rögtön az első ülésen kijelentettük, hogy kiadni ilyet a nyilvánosság számára nem lehet, és akkor született meg... a határozat, hogy... bizalmas kiadást kell csinálni... 500 példányban. Persze, ma már világos, hogy ez is sok, ha azt mondtuk volna, hogy 50, akkor az közelebb lett volna az elképzeléshez. A mi hibánk, hogy engedtünk a Kossuth-nak, amely feltornázta ezt a számot 3000-re.”<sup>8</sup>

Búza Márton, a Kossuth Könyvkiadó igazgatója nem így emlékezett 1958 augusztusában írt igazoló jelentésében: „Az első válogatás vitáján 1957 őszén felmerült, hogy a kötetbe több olyan anyagnak kell bekerülni, amelyek miatt **nem helyes a kötet nyilvános terjesztése**. Ezért a szerkesztőbizottság úgy döntött, hogy illetékes pártszervhez fordul a kötet kiadása ügyében ... az Intézet információja szerint a **Központi Bizottság Titkársága** úgy döntött, hogy a kötetet nem lehet kiadni általános terjesztésre, hanem csak bizalmasan, kézirat gyanánt 3.000 példányban.” (Kiemelés tőlem – RP.)

\*

A jelek szerint azonban a felső párt-szerveket nem különösebben érdekelte a készülő mű.<sup>9</sup> Annak dacára

---

jának megfogalmazására, <http://www.matud.iif.hu/2017/09/07.htm>). Az eleve zárt terjesztésének szánt kiadvány példányszámát azonban nem releváns összevetni a könyvárusi forgalmazásra szántakkal.

<sup>8</sup> Betlen, Pb, 1958. szeptember 2.

<sup>9</sup> Pedig 1957 márciusában már volt egy botrány egy '56-os könyv kapcsán. Marosán György jelentette az intéző bizottságnak (a pb akkori neve): „a múlt héten egy könyvet: Mi történt Magyarországon című Lovas Márton által írt könyvet lelítettam ... Javasolom, hozzunk olyan határozatot, hogy könyvek, melyek az októberi események értékelésével foglalkoznak, csak akkor jelenhetnek meg, ha a pártban azt valaki elolvassa, hogy ilyen

nem izgatták magukat, hogy a tények ismertetésére, eredeti dokumentumokra alapozott kiadvány terve finoman szólva idegen volt az uralkodó korszellemtől.

Azt gondolták, hogy az utóbbi érvényesülését garantálja a megbízható régi kommunista Kálmán személye – az erősítésül mellé rendelt másik kipróbált kommunistával, Betlen Oszkárral – és az általa vezetett intézet tapasztalata.

Kálmán Endrét alig egy évvel korábban nevezték ki a párt központi bizottsága egyik osztályaként működő intézet igazgatójává, régi barátja, a rákosista történészként lejárátódott Réti László<sup>10</sup> utódaként. Utóbbi az intézetben maradt tudományos munkatársként, és a rossznyelvek szerint befolyása alatt tartotta a köztudomásúan introvertált, más kollégáival alig beszélgető Kálmánt, s így gyakorlatilag továbbra is ő irányította a háttérből az intézetet.<sup>11</sup>

---

gigszer többé ne fordulhasson elő.” Nemes Dezső főideológus úgy próbálta kiköszörülni a csorbát (a kötet, állítása szerint, az ő utasítása dacára került az utcára) hogy egy ledorongoló kritikát íratott róla a Népszabadságba. Kádár akkor csak annyit mondott, hogy „hiba volt, hogy ez a könyv napvilágra jutott és hogy a Népszabadság akarva-nem akarva reklámot csinált neki”. Lovas egyébként egyebek mellett azt írta, hogy Nagy Imre miniszterelnökké való kinevezése október 28-án és a szovjet csapatok kivonása „garanciát jelentettek a tekintetben, hogy Magyarország demokratikus, független szocialista ország lesz”. A november 4-én megalakult Kádár-kormány pedig „lényegében hű maradt az október 28-i kormánynyilatkozathoz”. (Pb-jegyzőkönyv, 1957. március 12.; Népszabadság, 1957. március 9. Kende István: Könyv a budapesti ellenforradalmi eseményekről)

<sup>10</sup> A szerző apja.

<sup>11</sup> „Kálmán elvtárs ... nem ismeri még eléggé a párttörténettel kapcsolatos tudományos kérdéseket. Ezért sok kérdésben támaszkodik Réti elvtársra... Kálmán elvtárs nem közvetlen, nincs jó kapcsolata a munkatársakkal... Kálmán elvtárs önállótlanága miatt, az In-

Kálmán hithű kommunista volt, ám nem az a harcos fajta. Szíve szerint nem propagandakiadványokkal, hanem tudományos alapon szolgálta volna a szocializmus és a Párt ügyét. Úgy gondolhatta, hogy a Fehér Könyveknél szofisztikáltabban, tárgyesebben is meg lehet mutatni, miféle dolog is volt ez az ellenforradalom. Hogy itt valóban az egész rendszer (amiért évtizedeken át küzdöttek) leépítése indult meg nagy elánnal. Márpedig ha ezt bemutatják a felkészült, jó kommunistáknak, azok tudni fogják, mit hogyan kell használni belőle. Kálmánban akkor föl se merült, hogy a hiteles dokumentumokból nem csak azt – leginkább nem azt – lehet majd kiolvasni, hogy az „ellenforradalmat” mindenáron le kellett verni.

\*

Amikor Kálmán előterjesztette javaslatát a felső pártvezetésnek, a Párttörténeti Intézetben már közel egy éve szorgalmasan gyűjtötték az anyagokat. A munkálatokat formálisan az intézet igazgatója irányította, gyakorlatilag egy fiatal történész-levéltáros, Szabó Éva szervezte. Az intézeti dolgozók mellett helyi kádereket is mozgósítottak: begyűjtötték az október 23. után megjelent helyi lapokat, röpcédulákat, falragaszokat, rendőrségi jelentéseket, önkéntes

---

tézet vezetésében lényegében Réti elvtárs befolyása és elgondolásai érvényesülnek.” (Kiegészítő jelentés a Párttörténeti Intézet helyzetéről a pb 1958. január 15-i ülésére, Kádár János aláhúzásával.) „Amíg Réti elvtárs az Intézetben lesz, nem lehet megfelelő politikai légkört kialakítani, mert ő az Intézet vezetőjét befolyásolja. Kálmán elvtárs nem tudja szilárdan kézben tartani a vezetést.” (Galambos Sándor pártközponti munkatárs felszólalása a pb 1958. január 15-i ülésén.)

és a hatóságok által felvett visszaemlékezéseket, rendőrségi, hivatali jelentéseket, ügyészségi, bírósági eljárások anyagait. A már előválogatott anyagok is húsz, egyenként több száz oldalas dossziét tölthetnek meg.<sup>12</sup>

Folyamatosan gyártották a tartalomtervezeteket, több tucat rész tanulmányt írtak a dokumentumkötet kiegészítésének szánt tanulmánykötethez. Ez utóbbiak hangvétele csak kicsit volt „tudományosabb” az addigi propagandakiadványokénál<sup>13</sup> – a dokumentumok viszont magukért beszéltek.

1956 elvi-ideológiai értékelését megadták a lépten-nyomon hivatkozott párthatározatok, de részletekbe menő történetírási pártkánon még nem létezett.

Nyilván ezért is bízták a dokumentumkötet munkálatainak felügyeletét régi, megbízható elvtársakra.<sup>14</sup> Őket az akkori fő-főpárttörténész és egyben az egyik főideológus, a hőseinkkel egyidős, szintén régi párttag, az új kurzusban a politikai bizottsági tagságig jutott Nemes Dezső javasolta a testületnek.

---

<sup>12</sup> HU-MNL-OL-M-KS 280; 209-238 ő.e.

<sup>13</sup> Ezekről a jelek szerint még mindig nem elég vonalas tanulmányokról írja a Kossuth Kiadó 1959 októberében készült jelentése: „Az ellenforradalomról a tervben szereplő tanulmánykötetet nem adtuk ki. De erről a témakörrel szólnak, és a konszolidáció történetének, jelentőségének megértéséhez nagy segítséget nyújtanak a pártunk vezetőinek (Kádár, Marosán, Münnich) írásaiból, beszédeiből kiadott gyűjtemények. ... Jelentős sikert ért el ebben a témakörben Zalka Miklós fiatal írónak Aknamező című 10.000 példányban megjelent könyve is, amelyet hetek alatt felvásároltak”. (HU-MNL-OL-XIX-I-21-a: 1959: 45. doboz 7. [Kossuth]).

<sup>14</sup> Formálisan csak kettőjüket, Kálmán Endrét és Betlen Oszkárt nevezték meg, de Réti László neve többször is megjelenik az ügyben, felbujtóként, csendes együttműködőként, illetve a szerkesztők fogadatlan prókátoraként.

„A Párttörténeti Intézet fő feladata lesz az ellenforradalmi dokumentumok anyagainak feldolgozása. ... Meg kellene bízni három ilyen elvtársat. Talán Kálmán, Réti és Betlen elvtársakat, akik majd felügyelik, hogy a Párt aktuális érdekeit szolgálja” – fejtegette Nemes a pb 1958. január 15-i ülésén.

Kálmán tagsága ebben a triumvirátusban magától értetődött, a másik két elvtársé – akiket akkoriban joggal a „szektás-dogmatikus” irány emblematikus képviselőiként bélyegezték meg – kevésbé.

Rétit az említett pb-ülésen is erőteljesen ostromozták – éppen csak megmenekült attól, hogy kitegyék a szűrét az intézetből. Kádár szerint „Réti elvtársnál megvizsgálandó, hogy alapvető szemlélete a tudományos munkában olyan-e, hogy segíti a munkát, vagy sem.”

18

Betlen a Szabad Nép főszerkesztő-helyetteseként vívott ki magának kétes hírnevet. Egy 1957 végén a pb-nek írt levelében panaszkodik arról, hogy az ellene '56 őszén indított kampány csak a Rákosi-rendszer legkiemelkedőbb figurái ellen indítottakhoz hasonlítható. Ám „*annak a kampánynak, amely tavaly ellenem folyt, a főrugói nem az én hibáim voltak, hanem az, hogy ... akadályt jelentettem a revizionisták útjában.*”

Mindazonáltal Betlen belátta hibáit, és nem sértődött meg, hogy vezekelnie kell. „*Teljesen egyetérttem azzal, ...hogy az adott helyzetben nem kerültem vissza régi, vagy ahhoz hasonló funkcióba. Akkor igyekeztem ezért eredeti szakmámba, villanyszerelőként elhelyezkedni. Januárig tartott, míg valahol felvettek volna, de akkor már ... úgy láttam, hogy ha most villanyszerelőként dolgoz-*

*nék, akkor ezt sokan úgy értelmeznék, hogy oppozícióba mentem.*” Így aztán ő is (mezei) párttörténésznek ment barátai mellé a Párttörténeti Intézetbe.

Belátták hibáikat (Réti is), önkritikát gyakoroltak – valami mégse stimmel, amiért is magának a Politikai Bizottságnak kellett foglalkoznia velük.

Nem elég, hogy a Rákosi–Gerő-rendszer ideológiai székértelői voltak, még nekik áll feljebb – legalábbis ezt gondolta Kádár a két megtért szektás-dogmatikusról. „*Vannak olyanok, akiknek szemében ... Rákosihoz, Gerőhöz képest a jelenlegi Központi Bizottság afféle esetleges társaság, törpék... iparkodó gyerekek. ... Viszik a dolgot, amíg a rend helyreáll a pártban. ... Véleményem szerint Réti és Betlen elvtársak alapjában így gondolkodnak.*”<sup>15</sup>

Na de ha ennyi baj volt velük, vajon miért bízták mégis erre a három avított – Kádárnál és a pb tagjainak többségénél egyébként valamivel idősebb, negyvenes éveik végét ta-

---

<sup>15</sup> Betlen ott helyben válaszolt: „Nem tudok egyetérteni azzal, hogy én – és véleményem szerint Réti sem – törpék társaságának tekintjük a Központi Bizottságot. Én a magam részéről a Központi Bizottsághoz való odaadást és hűséget a párt iránti odaadásnak és hűségnek tekintem.” Ők ketten már a pb 1957. november 23-i ülésén is napirendi pont voltak: „Meg kell vizsgálni a Párttörténeti Intézetben dolgozó korábbi szektás hibákat elkövető egyes elvtársak: Bethlen Oszkár, Réti László, stb. jelenlegi politikai állásfoglalását, az MSZMP Központi Bizottságának politikai irányvonalához és a régi szektás hibákhoz való állásfoglalásukat.” Ugyanezen az ülésen egyébként még egy csoportot köteleztek hűségnyilatkozatra: „A Szovjetunióban ideiglenesen tartózkodó elvtársakat, akik a közeljövőben haza fognak térni, fel kell szólítani arra, hogy tegyenek politikai nyilatkozatot az MSZMP Központi Bizottsága politikai irányvonala kérdésében.”

posó – veterán kommunistára a dokumentumkötet ideológiai felügyeletét? Valószínűleg éppen ezért: ők jó dogmatikusokként biztosan védik az eszmét.

Ezekben a hónapokban ugyanis Kádár „kétfrontos harcát” látványosan nem ideológiai megfontolások, hanem az éppen aktuális politikai céljai szerint alakította. Keményen megbírált balos ideológusokat (például Révai Józsefet az első, Rétit, Betlent a második, harmadik vonalból), demonstrálandó a Rákosi–Gerő-klikkel való radikális szakítását. Ugyanakkor szemrebbenés nélkül használta az előbbieket „szektás-dogmatikus” frazeológiáját a „revizionizmus” elleni harcban.

Kádárék tehát hajlékonyak voltak a napi politikában – hol a jobbosok („revizionisták”), hol a balosok („szektás-dogmatikusok”) felé szeszéztak egyet –, miközben a tények tiszteletét körülbelül ugyanannyira kispolgári kacatnak gondolták, mint elődeik.

Kálmánék eközben szigorúan balosok maradtak, viszont úgy gondolták, hogy éppenséggel a tények kimondásának szabadsága az, amiben a világ megváltozott '56 nyomán. A jó kommunista történész – érveltek ekkoriban – úgy is érvényt tud szerezni igazának, hogy immár nem hallgatja el a tényeket.

Így gondolták, de azt nem volt könnyű kitalálniuk, hogy mi a hivatalos álláspont a „kutatás szabadsága” ügyében. A felső pártvezetés irányából ugyanis egymásnak ellentmondó jelzések érkeztek.

Az agitprop osztály jelentése a Párttörténeti Intézettről 1957 decemberében például bátorítólag leszögezi: „...a párt felső vezetése most

nem gátolja, hanem **megköveteli a tények felkutatását, a történelmi igazság feltárását...**”. Sőt, ehhez már „a munka személyi feltételei is megteremtődtek”, úgy, mint „a tudományos erkölcs megerősödése”.

De még mielőtt a címzettek túlzott illúzióba ringathatták volna magukat, néhány bekezdéssel lejjebb ugyanez a jelentés felhívja a figyelmet arra is, hogy „az intézet munkatársainak egy részénél (...fiatalabb, egyetemet végzett...) tapasztalható **a tudományos munka misztifikálása, törekvés a politikától való »függetlenedésre«**”. Márpedig „az intézet vezetőjének és a pártszervezetének ez ellen fel kell lépnie, mert **akadályozza a tudományos munkát...**”. (Kiemelések tőlem – RP.)

Kálmán mindezt saját, őszinte meggyőződésével egybevágoan úgy értelmezte, hogy a reakciós nézetek ellen kell föllépnie. „**Munkánkat ma elsősorban a jobboldali nézetek akadályozzák...** Ezek az elvtársak elismerik pártunk politikájának helyességét, de helytelenül ítélik meg pl. a Nagy Imre – Losonczy csoport tevékenységét, kritika nélkül elfogadják olyan lengyel és jugoszláv nézeteket, amelyeket pártunk nem fogad el. ... Mutatkoznak olyan helytelen álláspontok, ...mint ... a történelmi tárgylagosság helytelen értelmezése, a történész munka **propagandisztikus oldalának lebecsülése.**”

**„...bennünk rendkívül sok bizonytalanság volt...”**

„Mikor a kötet anyaga nagyjából elkészült, ...az anyagok, melyek közül válogattunk, rendkívül problematikusak voltak. ...Miután mindegyikünkben volt bizonytalanság, javaslattal fordultunk a Titkárság felé az

*előzetes tartalomjegyzék melléklésével és kértük az elvtársak véleményét. Miután a Titkárság a határozatot meghozta, mi az anyagon tovább dolgoztunk és igyekeztünk eljárni különböző helyeken a tisztázás céljából.*<sup>16</sup>

A tisztázási kísérletek sikertelenek maradtak. A „különböző helyeken” ugyanis valószínűleg senki nem olvasta el a kéziratot, de még a harmincoldalas, több mint 300 tételt tartalmazó tartalomjegyzéket sem.

Pedig ott aztán minden volt: a különböző pártok határozataitól a radikális falragaszokig, Kádár János kínos beszédeitől gyári munkástanácsoknak és különböző forradalmi tanácsoknak a forradalmat üdvözlő, a szovjet csapatok azonnali kivonását követelő nyilatkozataiig. Mellettük lojális kommunista gyárigazgatók beszámolóit arról, hogyan foglalták vagy akarták elfoglalni „ellenforradalmárokat” a gyárat. Sokszor megéjtően emberi részletekkel arról, hogyan tárgyaltak, kötöttek alkut a felkelőkkel. S persze a fegyveres testületek tagjainak visszaemlékezései hősies helytállásukról. De még az utóbbiak is ritkán ábrázolták saját élményeik alapján olyan fasiszta gonosznak az ellenséget, ahogy az a Fehér Könyvekben olvasható.

Még az se szűrt szemet senkinek, hogy „*Az ellenforradalom előretörése. Nyílt támadás a szocialista rendszer ellen. Fehérterror.*” című fejezet élén Kádár Jánosnak Nagy Imrét teljes egyetértéséről biztosító október 30-i beszéde volt olvasható.

Magukra maradtak tehát kételyekkel a szerkesztők. „*Megállapodtunk a szerkesztőbizottságban, hogy miután az anyagok ennyire vitathatók, 50*

*oldalal előszót kell készíteni, Ebben politikailag ... megmagyarázunk sok mindent, amit dokumentummal kizárólag nagyon nehéz megcsinálni.*”<sup>17</sup>

Amikor a kötet első változata 1958 áprilisában elkészült, még arra sem volt kötelező iránymutatása a pártnak, hogy pontosan mikor is kezdődött az ellenforradalom.

A kötet összeállítását felügyelő triumvirátus<sup>18</sup> tagjai minden jel szerint azt gondolták, hogy legkésőbb október 23-án délután. De az a tény, hogy Kádár november 1-jéig tagja volt a legszűkebb párt- és állami vezetésnek, és jóváhagyólag nyilatkozott Nagy Imre minden lépéséről, arra inthette őket, hogy legyenek rugalmasak.

Az ominózus 12 napot tehát úgy szakaszolták, hogy ne kelljen egyértelműen állást foglalni a kezdet akkorigiban igencsak vitatott kérdésében.<sup>19</sup> A dokumentumokat időrendben három fejezetbe osztották:

„I. A tüntetés és fegyveres harc megindulása a nép hatalma ellen (1956. október 23.)

<sup>17</sup> Szabó Éva, uo. Betlen később kifogásolta, hogy az elmarasztaló jelentésben az áll: „Az elvtársak most bejelentették, hogy előszót kívánnak írni.” Betlen állította, „ezt legalább fél évvel ezelőtt bejelentettük. Nagyon komoly határozat volt, hogy kell ilyen bevezető tanulmányt írni. Lehet, hogy az Agitprop. osztály nem tudott erről, nyilván azért, mert nem jártak el az értekezletre, ahol erről szó volt.”

<sup>18</sup> Szerkesztőbizottsági tagokként Kálmánt és Betlent nevezik meg a dokumentumok, de 1958 őszén a pártvezetéssel más frontokon is ütköző Réti bűnlajstromán is szerepelt a dokumentumkötet ügye.

<sup>19</sup> Az ezzel kapcsolatos „tudományos” vitát az indította el, hogy a Zrínyi katonai akadémia egyik oktatója nem tudta „tudományosan” eldönteni, mikortól számítottak az események ellenforradalomnak, és segítségért a Párttörténeti Intézethez fordult (HU-MNL-OL-MKS 280 MSZMP KB Párttörténeti Intézete, 1948–1989).

<sup>16</sup> Szabó Éva, Pb, 1958. szeptember 2.

II. Az ellenforradalom előretörése, a Magyar Dolgozók Pártja és a Kormány intézkedései (1956. október 24–28.)

III. Az ellenforradalom előretörése. Nyílt támadás a szocialista rend ellen. Fehérterror. (1956. október 29. – november 4.)”

A szándék az lehetett, hogy az október 23. mozgósító dokumentumait, követeléseit, eseményeit bemutató első fejezetet az olvasóként elképzelt pártkader úgy interpretálja majd, hogy ekkor még a Rákosi–Gerőklikk eltávolítását követelő tömegek jogos elégedetlensége dominálta a történéseket.

Hogy a szerkesztők lehetetlenre vállalkoztak, arra igazán a harmadik fejezet világított rá.<sup>20</sup> Nyilvánvalóan nem jelenhetett meg Magyarországon 1958 őszén, néhány hónappal Nagy Imre és társai kivégzése után egy olyan mű, amely feketén-fehéren rögzíti: Kádár János együttműködő tagja volt annak a legszűkebb vezetésnek, amelynek más tagjait az abban való részvétel miatt néhány héttel korábban kivégezték. Ezt a Fehér Könyvekben el lehetett hazudni, de egy dokumentumkötetből kihagyni, alig két évvel az emlékezetben frissen élő események után, még a balos szerkesztők szerint is nonszensz lett volna.

Az ijesztő című fejezetben („...Fehérterror”) rögtön az első négy dokumentum az október 30-án megalakult szűkebb kabinet tagjainak első nyilatkozata („rádióbeszéde”) volt: Nagy Imréé, Tildy Zoltáné, Erdei Ferencé és Kádár Jánosé.

<sup>20</sup> Nagy Imre kivégzésének híre felforgatta a kötet szerkesztésének-kiadásának munkálatait, de az érdekes módon föl se merült (legalábbis nincs erre utaló adat), hogy a következőkben említett dokumentumokat kihagyják.

Kádár mindössze három bekezdésből álló beszéde lényegében csatlakozás volt az előtte szólókhoz: „... azokban a döntésekben, amelyekben a minisztertanács elnöksége ma határozott, a Magyar Dolgozók Pártja elnökségének minden egyes tagja egyetértett. Én a magam részéről kijelenthetem azt is, hogy az előttem szólókkal, Nagy Imre, Tildy Zoltán, Erdei Ferenc ismerőseimmel és barátaimmal... teljes mértékben egyetérték.”

Néhányat kellett volna csak vizsgaloznia a kötetben (ha megjelenik) az olvasónak, hogy megtudja, pontosan miben értett egyet „teljes mértékben” az ország akkori (1958 ősze) első embere az előzővel, a néhány héttel korábban kivégzett Nagy Imrével és minisztertársaival. Ők ugyanis az alábbiakat mondták néhány perccel Kádár előtt:

„Tárgyalások haladéktalan megkezdése a szovjet csapatok azonnali kivonásáról”; „a forradalom által létrehozott demokratikus helyi önkormányzati szervek” elismerése; az egypártrendszer megszüntetése; „a nemzeti kormány a felkelés hősi halottait katonai tiszteletadással fogja eltemetni”; „hivatalos megbízás nemzeti karhatalmi zászlóaljak megalakítására”; „a rádió a magyar nemzet rádiója”; szabad választás előkészítése; „fegyveres harcban felszabadítottuk magunkat”; „a forradalom vívmányainak megőrzése”.

**„Ekkor jelent meg az  
Igazságügyi Minisztérium  
Nagy Imre ügyében  
hozott tájékoztatása”**

A szerkesztők bizonytalansága június 17-én, kedden hágott a tetőfokára, amikor elolvasták a *Népszabadság* harmadik oldalán az MTI egész

oldalal jelentését: „*Ítélet Nagy Imre és társai bűnperében*”. A végszavakkal: „*Az ítélet jogerős. A halálos ítéleteket végrehajtották.*”

Ekkor, mondhatnánk, új időszámítás kezdődött a szerkesztésben.

„*Leadtuk a kiadónak az anyagot, illetve annak egy részét. Ekkor jelent meg az Igazságügyi Minisztérium Nagy Imre ügyében hozott tájékoztatása. ... Megállapodás történt, hogy az anyagot újból felül kell vizsgálni, a per anyaga alapján ki kell egészíteni*” – „vallotta” utóbb Szabó Éva.

„*Különösen olyan hiányosságokat, amit eddig is éreztünk, de a per különösen szükségessé tette kiegészíteni az anyagot Losonczy, Táncos, Donáth tevékenységére vonatkozó leleplező adatokkal... Ennek a munkának elvégzése érdekében utasította az Agit. Prop. Osztály a kiadót a munka megállítására. Mi teljes mértékben egyetértünk azzal, hogy megvárjuk, amíg a Fehér Könyv [következő kötete] megjelenik és a kiegészítő munkák után újra vitatva kerül az anyag a kiadóhoz. A kiadó szabad kapacitása révén nyomdába szedésre került az anyag egy része azzal, hogy mi mindenfajta változást még eszközölhetünk rajta.*”

Érdekes, hogy Szabó a szerkesztőbizottság nevében is kiegészítésekről beszél, és nem kihagyásokról. Úgy tűnik, még ekkor is azt gondolták, hogy a tényeket nem elhallgatni, hanem – természetesen a párt irányvonalának megfelelően – megmagyarázni kell.

Betlenben is csak utólag, már a számonkérés során merült föl, hogy június 17. után nemcsak kiigazításokra lett volna szükség: „*...közben egy csomó dolog történt és mi nem gondolkodtunk azon, hogy egészen más jellegű kötet kiadására volna szükség*”.

A június 17-i újságot a Kossuth Kiadóban is olvasták.

Búza Márton igazoló jelentésében így emlékezett: „*A kötet előkészítése közben jelent meg a közlemény a Nagy Imre és társai ellen lefolytatott perről és ítéletről. Ennek ismeretében Győri Imréné (kiadói szerkesztő – RP) felvetette nekem, hogy a **pert nem eléggé támasztják alá a dokumentumkötet anyagai, és javasolta, hogy a megjelenendő Fehér Könyv anyagát illesszük be a kötetbe. Ugyanezt javasolta Győri Imre elvtárs is a KB agit.prop osztályáról és azt mondotta telefonon, hogy a Fehér Könyv V. kötetének megjelenéséig ne adjuk nyomdába a dokumentumkötetet. Én ezzel nem értettem egyet. Ok: egy 3.000 példányban, bizalmasan megjelenő kötetbe csak papírpazarlás belevenni egy 150.000 példányban kiadandó Fehér Könyv anyagát.***”<sup>21</sup>

\*

Kádár János 1958. június 29-én beszélt először nyilvánosan az általa elrendelt kivégzésekről, Ferihegyen a Szófiából érkező, általa vezetett pártküldöttséget fogadóknak.<sup>22</sup> „*Azt mondják egyes nyugati újságok, hogy az embereket megdöbbsentette az ítélet. Mi, Bulgáriában találkoztunk jó néhány emberrel, akik szintén emberek, legalább annyira, mint Dulles*”<sup>23</sup>

<sup>21</sup> Búzáat meg lehet érteni: nyomasztó volt a papírhány akkoriban. A Kossuth Kiadó éves jelentéseinek jelentős részét tette ki a panaszkodás arról, hogy milyen nehéz a kiadási tervet összehangolni a rendelkezésre álló papírmennyiséggel. A legfelső pártszervek rendszeresen tárgyaltak a kiadók eseti papír-igényeiről („ha több szovjet regényt akartok, adjatok rá papírt”) (HU-MNL-OL-XIX-I-21-a).

<sup>22</sup> Népszabadság, 1957. július 1.

<sup>23</sup> John Foster Dulles akkori amerikai külügyminiszter. Kádár gondolhatott az öccsére,

úr. Szófia főterén legkevesebb 300 000 emberrel találkoztunk egy gyűlésen ... Ott semmiféle elkeseredést vagy megdöbbenést az emberek arcán nem láttunk. (Nagy taps.) Éppen ellenkezőleg. Azt mondták nekünk a bolgárok, a dolgozók, a munkások, a parasztok, különböző emberek, magyar elvtársak, mi egy emberként mellettek vagyunk a ti harcokban.”

A beszéd a dokumentumkötet elbizonytalanodott összeállításainak iránymutatásul kellett volna, hogy szolgáljon, de úgy tűnik, nekik ekkor még nem esett le a tantusz.

Kádár Szófiából jövet megjelölte a pontos időpontot is, mikortól számít Nagy Imre bűnözőnek. „Ha ő, mondjuk október 23-án este, megmondta volna, hogy azon a véleményen van, hogy vissza kell állítani a **kisgazdapártot, be kell venni a kormányba stb., és ki kell lépni a Varsói Szerződésből, mi történt volna vele? A világon semmi, csak nem lett volna miniszterelnök, nem lett volna központi bizottsági tag, de nem is került volna soha bíróság elé. ... Csalással beopta magát a hatalomba. Ha ő nem hazudja azt, hogy kész az ellenforradalmi felkelés ellen harcolni, sohasem került volna hatalomra.”**

Mit érdemel az a bűnös, aki még akkor is azonos platformon volt Nagy Imrével, amikor a fentiek már mind kiderültek róla? Aki maga is benne volt abban a hatalomban, ahova Nagy „*csalással beopta magát*”?

Ha ezt a kérdést Kálmánék akkor fölteszik maguknak – történeti hitelesség ide vagy oda –, nyomban kihagyják a kötetből azokat a dokumentumokat, amelyek Kádár és Nagy teljes nézetazonosságát tanú-

sítják október 30-án. Ez volt az a nap, amikor Kádár és a **Kisgazdapárt részvételével megalakult a koalíciós kormány**. Nagy ugyanis még időben „*megmondta*”, hogy „*vissza kell állítani a kisgazdapártot*”. **Ennek tudatában** lett Kádár a kisgazdákat is magában foglaló, Nagy Imre vezette kormány egyik minisztere.

Szűkebb elvtársi körben – mint látni fogjuk – Kádár egészen más magyarázatát adta az október 23-t követő hét eseményeinek, mint amit Ferihegyen a tömegeknek mondott.

### „Támadás a párt ellen”

Június 17. nyilván felrázta az ideológiai fronton szolgáló pártkatonákat, de nem hamarkodták el, hogy reagáljanak rá. Nem a dokumentumkötet volt a legfontosabb dolguk, ráadásul a nyári szabadságok is jelentősen meghosszabbították az apparátus reakcióidejét.

Az első jelzést arra, hogy a kiadvány odafönt kiverte a biztosítékot, Búza kiadóigazgató kapta: „*Szabadságom (augusztus első fele) alatt közzölték Nonn (igazgatóhelyettes – RP) elvtárssal, hogy a kötet további munkálatait állítsuk le.*”<sup>24</sup>

Nagyjából ekkortájt szólta le Szirmai István KB-tag, agitprop-osztályvezető, hogy ellátogata a Párttörténeti Intézetbe. Meg is jelent ott 1958. augusztus 14-én, két hónappal Nagy Imréék kivégzése után.

Szirmai ekkor már tudta, hogy botrány lesz, a három odarendelt régi kommunista viszont még nem. Nem is értették, miért támadja le őket durván a KB-titkár. Szirmai ugyanis

Allen Dullesre is, aki akkor a CIA igazgatója volt.

<sup>24</sup> Búza igazgató jelentése (HU-MNL-OL-XIX-I-21-a).

már a megbeszélés elején kijelentette, hogy a dokukötet „*támadás a párt ellen*”. Kálmán kikérte magának az ártó szándék feltételezését, ugyanakkor kezdettől fogva együttműködő volt a tekintetben, hogy hasznos-e a pártnak a kötet kiadása.

„*A megbeszélés során megpróbáltuk meggyőzni Szirmai elvtársat arról, hogy vitamódszere bántó, következtetései alaptalanok. Ez a fáradozásunk azonban eredménytelen maradt. Ezért kell a Politikai Bizottság segítségét kérnem az igazságtalan támadással szemben*” – írta még mindig mit sem sejtve panaszos levelében Kálmán néhány nappal a vizit után.<sup>25</sup>

„*Ma már látom, hogy kiadása... ilyen ... nagy példányszámban... helytelen volna. Eredetileg kisebb példányszámot terveztünk, de azután – helytelenül – elfogadtuk a kiadó javaslatát. Kezdetől fogva kételkedtünk, hogy helyes-e ezt a kötetet kiadnunk... újra meg újra visszaadtuk átdolgozásra... A kiadó részéről hangoztatták, hogy szükség van ilyen anyagra, nekem azonban aggályaim voltak... olyan dokumentumok kerültek bele, amelyek nem adnak helyes képet az ellenforradalomról. Ezért bíztam meg Betlen elvtársat, hogy végezze el a kötet szuperlektorálását... sok olyan anyagot hagyott ki, amelyek az egykorú (!) sajtóban jelentek meg, s az ellenforradalmat leplezték, Nagy Imrét dicsőítették, vagy alkalmasak voltak arra, hogy jelenlegi pártfunkcionáriusokat rossz hírbe keverjenek... Végül olyan határozatot hoztunk, hogy 40-50 oldalas magyarázó előszóval kell ellátni... Ez*

*még nincs megírva*” – zárja Kálmán a pb-nek írt panaszos levelét.

\*

A bombát Szabó Éva, a kötet szerkesztője robbantotta néhány nappal korábban, valószínűleg akaratlanul. Besétált a Központi Bizottság titkárságára, hogy engedélyt kérjen Kádártól Jánostól beszédei újrapublikálásához.

Az nem derül ki a dokumentumból, hogy ezt Kálmán megbízásából tette-e, vagy saját szorgalomból, aggodalomból. A legvalószínűbb, hogy a normális ügymenet része volt. Szabó a szerkesztés folyamán minden kényesnek gondolt dokumentumot, visszaemlékezés-részletet, periratot stb. elküldött az érintettnek vagy illetékes párt- illetve állami vezetőnek. Levelei és a válaszok megtöltötték egy vaskos dossziét. „*Az Intézetben régi szokás, hogy vezető elvtársaktól mi a rájuk vonatkozó anyagok közléséhez engedélyt kérünk. ... így mentem el a Kádár-titkársághoz, tényleg az utolsó pillanatban. Azért az utolsóban, mert előttem kérdéses volt a kötet megjelenése és éppen ezért nem akartam korábban zavarni Kádár elvtársat ezzel a kérdéssel.*”<sup>26</sup>

**„Az a látszatot kelti, hogy Nagy Imre széles tömegbázissal rendelkezett”**

A szabadságolások után, de még Kádár nélkül összeülő Politikai Bizottság augusztus 26-án tárgyalt először a botránykötetről.

Addigra a főagitpropos Szirmai – mint láttuk – már alaposan kézbe vette a dolgot. Tárgyalt Kálmánékkal, és javaslatot tett a pb-nek az ügy még

<sup>25</sup> Kálmán levele a pb-nek (HU-MNL-OL-M-KS 280; 36. ó.e.).

<sup>26</sup> Szabó Éva a pb szeptember 2-i ülésén.

annál is alaposabb kivizsgálására. Előre megmondta, hogy kik a felelősök – lényegében a vizsgálat eredményét is leírta:

„A Párttörténeti Intézet az 1956 októberi ellenforradalom dokumentumaiból gyűjteményes kötet anyagot adott át a Kossuth Könyvkiadónak. A kötetet az eredeti titkársági határozatnak megfelelően bizalmas jelleggel 3000 példányban kívántak nyomtatni és terjeszteni. A dokumentumok a kötet-tervben olyan összeállításban szerepelnek, hogy így az ellenforradalomról nyújtott kép nem reális, politikailag káros.

A kötet anyagának összeválogatásáért, a dokumentumok sorrendi elhelyezéséért és nyomdába adásáért a Párttörténeti Intézet vezetősége felelős, elsősorban Kálmán Endre és Betlen Oszkár elvtársak.

Javasolom, hogy a felelősség és a dokumentumkötet szerkesztést és kiadását elveinek, céljainak megvizsgálására a Politikai Bizottság külön bizottságot küldjön ki.”

A bizottság vezetőjének Biszku Bélát javasolta, tagjainak Nemes Dezsőt és Aczél Györgyöt. S itt egy érzékeny személyes megjegyzés törte meg a hivatalos hangot: „Szirmai Istvánt nem javasolom a bizottság tagjának, mert őt Kálmán Endre és Betlen Oszkár elvtársak elfogultnak tartják.”

Három nappal később a pb úgy találta, nem akadály a vélelmezett elfogultság, és betették Szirmait a bizottságba.

Első intézkedésként – nem beárva a jelentést – a pb „hatályon kívül helyezi a Titkárság 1957. november 8-i határozatát, mely szerint a Párttörténeti Intézet az 1956 októberi ellenforradalom dokumentumaiból gyűjteményes anyagot adjon ki”.

A dokukötet, ami addig minden érdekeltet hidegen hagyott, hirtelen ügy lett, méghozzá nagyon sürgős és folyamatosan vizsgálandó ügy. „A bizottság 1 héten belül készítsen jelentést a Politikai Bizottság elé a dokumentumkötet összeállításának körülményeiről. A kötetben lévő helytelen elvi nézetek megvizsgálása folyamatosan történjék és későbbi időpontban kerüljön a Politikai Bizottság elé.”

Nem tétlenkedett a bizottság, a kedden kiadott feladattal már másnapra, szerdára elkészült.

Drámai volt a felütés: „A kötet anyagát a nyomdában már szedték, amikor felkereste Kádár János elvtárs titkárságát Szabó Éva elvtársnő, a kötet szerkesztője azzal a kérdéssel, hogy Kádár János elvtárs az őt közvetlenül érintő dokumentumok kiadásához hozzájárul-e. Szabó elvtársnő jelentkezése hívta fel a figyelmet a dokumentumkötetre.”<sup>27</sup>

Ezután jön a négy pontból álló bűnlajstrom, miszerint a kötet:

1. Nagyrészt az ellenforradalmat nem leleplező, hanem leplező, megtévesztő dokumentumokat, és a tévedések dokumentumait tartalmazza.

<sup>27</sup> Furcsának tűnhet, hogy az illetékesek csak úgy meglepedtek egy határozatról, amit a pártapparátus legfőbb döntéshozó szerve, a Titkárság hozott (tagjai: Kádár János első titkár; Marosán György, Kádár első helyettese, kb-titkár; Kállai Gyula kb-titkár, művelődési miniszter; Kiss Károly KB-titkár, az Elnöki Tanács tagja; Fock Jenő kb-titkár). De érthetővé válik, ha tudjuk, mi mindennel foglalkozott a nagy hatalmú testület. Ugyanazon a napon, amikor a dokukötetről határozott, egyebek mellett döntött még egy 5-7 tagú francia ifjúsági küldöttség meghívásáról; egy-egy szakszervezeti vezető kiküldetéséről a Szovjetunióba, illetve az NDK-ba nyelvtanulás céljából; színházi tiszteletjegyek elosztásáról; valamint „a szovjet hadseregben és flottában végzett pártpolitikai munka megjavítására hozott határozatnak a (magyar) honvédség területén való feldolgozására vonatkozóan”.

... Torz képet nyújt az ellenforradalom keletkezéséről és kifejlődéséről, s így nem is lehet összhangban a pártnak az ellenforradalomról adott értékelésével, hanem ellentmond annak.

2. Olyan dokumentumokat közöl, amelyek Nagy Imrét kommunistának, pártszerűnek, a népi hatalom hívének mutatják, de nem közli azokat a dokumentumokat, amelyek Nagy Imre illegális tevékenységét, álcázó taktikáját, erőszakos hatalomra törését bizonyítják.

3. Sok olyan dokumentum-csoport van a kötetben, amely azt a látszatot kelti, hogy Nagy Imre széles tömegbázissal rendelkezett és jelentős népi tömegeket összefogó társadalmi szervezetek, intézmények és szervezetek nyomására cselekedett.

4. A közölni kívánt dokumentumok egy része alkalmas arra, hogy a párt Központi Vezetősége tagjainak az októberi napokban tanúsított magatartását rosszhiszeműen értelmezzék.

Mindez a jelentés szerint azért volt nagy baj, mert *„a dokumentumok ebben az összeállításban ellenkezőjét mutatják annak, amit a párt az ellenforradalom előkészítéséről, szervezettségéről megállapított. ... Annak, amit a magyar népbíróság legfelsőbb tanácsa Nagy Imre és társai ellen hozott Ítélet indoklásában leszögezett. Tendenciájában ez a dokumentumkötet ellentétes az 1957 júniusi pártkonferenciának az ellenforradalomról alkotott elemzésével.”*

Arra nem tért ki a jelentés, hogy vajon ugyanezek a dokumentumok más „összeállításban” igazolhatták-e volna a pártot, de erről Kálmán Endre még fog beszélni.

A kötet mindenesetre *„súlyos politikai károkat okozott volna”,* ha csak egyetlen példányban is megjelenik. *„Alkalmas lett volna arra, hogy dezorientálja, megzavarja a párt és állami funkcionáriusok középrétegeit, bizalmatlanságot keltsen egyes vezetőkkel szemben.”*

A jelentés javukra írja, hogy *„Kálmán Endre, Betlen Oszkár... elvtársak elismerik, hogy a kötet kiadása kérdésében maguk is ingadoztak. Egyetértenek azzal, hogy a Politikai Bizottság a dokumentumkötet megjelenítését megtiltsa.”*

De a bizottság nem érte be ennyivel, és beírt a jelentésbe néhány, akkor dehonesztálónak számító feltételezést a tettesekről. (Ezekre még visszatérünk.)

Felbukkan a jelentésben a tudomány és a politika kapcsolatának örökzöld kérdése is. *„A bizottság súlyos hibának tekinti azt, hogy a Párttörténeti Intézet vezetői és munkatársainak egy része a polgári és revizionista hangulatkeltéssel szemben nem merték következetesen vállalni azt, hogy a tudományos kiadványokat alárendelik a párt »napi politikai érdekeinek«, amely érdekek azonosak a proletárhatalom és a szocializmusért való harc érdekeivel.”*

Összességében a bizottság nem sokat tett hozzá ahhoz, ami a megbízatásában szerepelt: megfogalmazták az előre megfogalmazott bűnt, és megnevezték a már előre megnevezett bűnösöket. Javasolták *„Kálmán Endre elvtársnak a Párttörténeti Intézet igazgatói tisztségéből való felmentését”,* szigorú megrovást neki és Betlennek, valamint a szerkesztő *„Szabó Éva elvtársnő dorgálásban való részesítését”. „A szerkesztésben*

részt vett többi elvtársakat figyelmeztetésben kell részesíteni.”

Ezenkívül a javaslat szerint meg kell vizsgálni „a Kossuth Kiadó vezetőinek felelősségét a dokumentumkötet nyomdába adásában”.

S persze, ahogy tervezték, a pb-nek úgy általában is foglalkoznia kellene az ottani káderek jobb- és baloldali elhajlásai miatt már eddig is gyanús, s most tetten is ért pártintézménnyel: vajon nem rendszerszerű-e ott a hibás nézetek terjedése. „*Utassítsa a Politikai Bizottság az Agit.Prop, osztályt: vizsgálja meg, hogy a Párttörténeti Intézetnek eddig megjelent és most szerkesztés alatt álló, az ellenforradalommal foglalkozó tanulmányaiban jelentkezik-e helytelen politikai nézetek rendszere.*”

### **„Itt Betlentől és Kálmántól csak szánalmas dadogást kaptunk”**

A szokásos keddi napon, egy héttel a feladat kiadása után már a jelentés elfogadásáról kellett döntenie a pb-nek. Meglepetés nem volt várható, már csak azért sem, mert Kádár ezúttal is hiányzott. Helyettese, a szóki-mondó Marosán azonban vitt egy kis szint a tanácskozásba.

Nem tudjuk, mi fért bele abba az egyetlen napba, ami alatt a bizottság elkészítette a jelentését, kivel beszélgettek – de azt tudjuk, hogy az egyetlen szerkesztővel, Szabó Évával nem. Ám érdekes módon utóbbit mégis meghívták – a másik két „vádlt”, Kálmán és Betlen mellé – a Politikai Bizottság szeptember 2-i ülésére. Ő nyomban szót is kért, ahogy a témára ráfordultak.

„Azért kértem először szót, mert a ... kiküldött bizottság engem nem hallgatott meg, így észrevételeimet nem tudtam ... elmondani... Nekem az

volt a célom, hogy világossá tegyem, október 23-tól november 4-ig ellenforradalom zajlott le, bizonyos fejlődésen ment keresztül és ugyanakkor ebben az ellenforradalomban szervezett erők ... vettek részt és támadták a proletárdiktatúrát, a népi hatalmat. Úgy gondoltam, hogy az anyagokba bevett, revizionista nézeteket tartalmazó dokumentumok... nem megzavarni, hanem éppen gondolkodásra fogják készíteni az embereket és megmagyarázni fogják azt a helyzetet, ami kialakult. Úgy gondoltam, Nagy Imrének a későbbi beszédei és egész beszédsorozata mutatni fogja, milyen láncolata van az ő tevékenységének és hogyan néz ki haladása az árulás útján. Úgy gondoltam, ezt dokumentumokkal meg lehet oldani.”

A másik feladata az lett volna – tette hozzá Szabó Éva –, hogy igazolja „Nagy Imrének és csoportjának, de a többi ellenforradalmi erőknek is kidolgozott programjuk volt, és más tevékenységet is folytattak, mint ami nyilvánosságra került.” Ám, fájdalom: „én azokkal a dokumentumokkal, amelyek Nagy Imre illegális tevékenységére vonatkoztak, nem rendelkeztem.”

Szabó Éva fiatalos lelkesedéssel arról próbálta meggyőzni a pb tagjait, hogy „pártszerűen” is lehet tisztelni a tényeket. „*Kommunista párttörténelemsznek az a legmegtisztelőbb feladat, hogy a párt ... közvetlen harcát is segíti azzal, hogy megmagyarázhatja a párt tevékenységét és levonhat ebből tanulságokat. ... A legteljesebb mértékben egyetérték azzal, hogy a dokumentumkötet ne jelenjék meg, hiszen az elvtársak tudják eldönteni, hogy a politikai helyzetben, a párt előtt álló feladatokban ez mennyiben zavarná, vagy segítené a pártot. Én segíteni*

akartam és nem zavart okozni... Én természetesnek, szükségesnek tartom, hogy a párttörténet feldolgozása elsősorban a párt politikáját kell, hogy segítse... Biztos követtem el hibákat, de... egyetlen dolog vezetett, az, hogy munkámmal segísem a pártot, a párt harcát abban a nehéz időben.”<sup>28</sup>

Ám a kötelező meggyőződés, a párt-hűség nem tudta teljesen elnyomni az ifjú káder gondolkodásában a tudományos igényességet, az igazság megismerésének vágyát. „Úgy éreztem és ma is úgy érzem, nem az egyes dokumentumok, hanem az egész kötet a maga bonyolultságában mutatja, hogy Magyarországon ellenforradalom volt, hogy szervezett erők támadták a népi demokráciát. ... Nem tudok egyetérteni azzal, hogy mi Nagy Imrét pozitívan akartuk feltüntetni. A kötet összeállításánál a hiba abban keresendő, hogy én inkább törekedtem a teljességre, arra, hogy minden lényeges dokumentum bekerüljön az anyagba.”

A vitában – nevezhetjük inkább tetemrehívásnak – úgy tűnt, Betlen és Kálmán nemcsak tessék-lássék gyakoroltak önkritikát, hanem mintha valóban ekkor, feldúltnak mutatkozó elvtársaik körében, esett volna le nekik a tantusz. Immár szinte maguk se értették, hogyan akarhatták néhány hónappal korábban a lehetetlent.

Kálmán nyomban racionalizálta is a megbánást: „A fő hiba nem az anyagok kiválasztásában van, hanem a kötet jellegében, a kötet feladatában, a kötet céljában. ... Az volt a célunk ... hogy dokumentumokon keresztül mutassuk meg, hogy Magyarországon ellenforradalom történt. ... Ez a feladat maga olyan, hogy... ezt jól megoldani

nem lehet... Milyen dokumentumokra lehetett itt alapítani? Számításba jöhettek az ellenforradalmi sajtó, rádió-anyagok, röpiratok, ellenforradalmi szervek jegyzőkönyvei. Mindezek ... magyarázat nélkül nem leplezik le az ellenforradalmat. Számításba jöhettek továbbá ... visszaemlékezések, bírósági anyagok. Ezek már ... jobban megmutatják az ellenforradalom igazi arcát, de szükségszerűen csak egy részét teszik ki a dokumentumkötetnek. A legfontosabb bírósági anyagokba nem tudunk betekinteni, a politikai perek anyaga előttünk ismeretlen... Ilyen dokumentumanyagokat úgy összeállítani, hogy ez úgy adja az ellenforradalom történetét, hogy végülis a párt értékelését tükrözze vissza, véleményem szerint megoldhatatlan feladat.”

Miután kifejti, mennyire hazudik a párt, illetve – az ő finom megfogalmazásában – mennyire alkalmatlanok a dokumentumok a párt álláspontjának alátámasztására, Kálmán ugyanazzal a lendülettel elítéli az „objektívizmust”.

„Nemes elvtársnak igaza van, amikor arról beszél, hogy van az Intézetben egy ilyen... polgári jellegű objektivizmus, ilyen teljes és mindenáron tárgyilagosságra való törekvés, ami talán visszahatása azoknak a történelmietlen módszereknek, melyeket az Intézet munkatársai a múltban alkalmaztak.”

A sarokba szorított Kálmán erre még rá is tett egy lapáttal: dehogy akarják ők függetleníteni történetírásukat a napi politikától!

„Nem tudok egyetérteni a határozatnak azzal a részével, amely szerint nekünk az volt a törekvésünk, hogy bizonyítsuk, az Intézetet nem befolyásolja a napi politika. Soha nem

<sup>28</sup> Pb, 1958. szeptember 2.

álltunk olyan alapon, hogy a mi munkánk független a napi politikától.” S itt jön a csavar: „Az én véleményem egyezik azzal, hogy a párt érdekei és a tudományos igazság érdekei egybeesnek.”

De ha netán mégsem esik egybe pártérdek és igazság, „egyetértek azzal is, ha bizonyos kis részletkérdésekben a párt érdeke azt követeli, hogy egyik, másik részletkérdésről ne írjunk, ilyen esetben rendeljük alá az objektivitás szempontjait a párt érdekeinek”.

Marosán türelmetlenül végighallgatva a beszámolókat (időnként azért be-beszólt), s így összegezte a hallottakat: „Itt Betlentől és Kálmántól csak szánalmas dadogást kaptunk. A kérdés itt az, segíteni akarták-e a pártot, vagy ártani akartak? Szándékos volt ez, vagy öntudatlan?”

Mielőtt bemutatjuk az utóbbi kérdésre adott válaszokat, nézzük meg, vajon miért állt meg a felelősségre vonás a két történésznél.

### „Jóváhagyási joga Szirmai elvtársnak van”

Vaskos dossziét töltöttek meg, mint említettük, azok a levelek, amelyekben Szabó Éva az érintettek, illetve illetékes felső szervek engedélyét kéri az egyes dokumentumok közléséhez, s az esetek nagy többségében meg is kapta a hozzájárulást.

De vajon kinek a dolga lett volna az egész kötetet jóváhagyni?

„Magát a dokumentum-részt az agit.prop. osztály már jóváhagyta, Szirmai elvtárs mielőtt szabadságra ment, azt üzenté Szabó Éva elvtársnőnek... várja meg az V. Fehér Könyvet, ennek anyagával egészítse ki a kötetet, azután ki lehet adni”<sup>29</sup> – írta erről

Kálmán a Szirmaival folytatott kínos tárgyalás után.

Ezt a pb-ülésen megerősítette, és további jóváhagyókra is utalt: „Bennünket bizonyos mértékig megnyugtatott, hogy elég sokan olvasták az anyagot és nemigen mondták, hogy egészében véve el kell vetni egy ilyen jellegű dokumentumkötet gondolatát. Engem úgy tájékoztattak, hogy az Ágit.Prop. Osztály is jóváhagyta, a kiadó is látta és nagyjából egyetértettek vele.”<sup>30</sup>

Győri Imre, az agitprop osztály helyettes vezetője viszont azt állította az ominózus pb-ülésen, hogy nekik semmi közük nem volt se a példányszámhoz (amire, mint korábban láttuk, Betlen hivatkozott) se máshoz. „A KB. Ágit.Prop.Osztálya ... a szerkesztőbizottság munkájában nem vett részt. ... Amikor a szerkesztőbizottság összejött először és utoljára áprilisban, én nem tartózkodtam Magyarországon.”

Magyarán a központi bizottság apparátusát a saját főhatóságuk (a Titkárság) által megrendelt dokumentumkötet ügye egyáltalán nem érdekelte, a szerkesztőségi ülésekre – noha hivatalosak voltak – nem jártak, a dokumentumokat nem olvasták.

A nyegle védekezés – a többi szereplő egyidejű támadásával – sikeresnek bizonyult, a párt ideológiai tisztaságáért felelős apparátus egyetlen tagját sem vonták felelősségre.

De mi azért vizsgáljuk meg közelebbről szerepüket az ügyben.

A Párttörténeti Intézet és az agitprop osztály formálisan a központi bizottság két egyenrangú osztálya volt. Ahogy Győri fogalmazott: „A Párttörténeti Intézet és az Ágit.prop.Osztály

gusztus 19-i levele a pb-nek.

<sup>30</sup> Kálmán Endre az 1958. szeptember 2-i pb-ülésen.

<sup>29</sup> Kálmán Endre korábban hivatkozott au-

*viszonya azt hiszem olyan, mint két osztály egymáshoz való viszonya. Nekünk különösebb kontroll vagy ellenőrzési szerepünk nincs felette, ez nyilvánvaló.”*

Annyira „nyilvánvaló”, hogy a másik fél, Kálmán éppen arról beszélt ugyanezen a pb-ülésen, hogy az agitprop osztály **jóváhagyta** a kötetet. Azt hihetnénk tehát, hogy a tudós igazgató nem ismerte eléggé a belső apparátusi viszonyokat. Mert hogy – így Győri – „*van egy korábbi határozat, hogy minden, ellenforradalommal kapcsolatos anyagot Szirmai elvtársnak (az agitációért és propagandáért felelős kb-titkár – RP.) kell jóváhagyni.*<sup>31</sup> *Ezt az anyagot nem hagyhatta jóvá az osztály, mert nem is kapta meg.”*

Győri itt már nem állítja, hogy az agitprop osztálynak nincs köze a jóváhagyáshoz, csak azt, hogy nem kapták meg az anyagot. Most már azt mondja, amit egyébként minden jelenlévő tudott: az agitprop osztály végzi a cenzori munkát, amire Szirmai üti rá a pecsétet.

Győri aztán azt is elmeséli, hogy „*az október 28-ig végbemenő fejezethez én tettem megjegyzést... (ahhoz, amit, ugye, nem kapott meg – RP), hogy véleményem szerint ... nem leplezi le Nagy Imrét, el kellene menni a Belügybe a Nagy Imrére és általában a jobboldali ellenforradalmi szervezkedésre vonatkozó anyagokért, ... mert a mostani dokumentumok alapján Nagy Imre pozitívan van feltüntetve”.*

Vajon komolyan gondolta az aparatszik, hogy másfél évi kutatómunka, több ezer oldalnyi anyag összegyűjtése során a szerkesztő ép-

pen a fenti intézményeket felejtette el megkeresni? Dehogy gondolta ezt! Csak éppen úgy tüntette föl, mintha ez az ő éberségének az eredménye lett volna: „*úgy tudom Szabó elvtársnő próbált is ebben az ügyben eljárni*” (miután ő felhívta rá a figyelmét).

Az általuk állítólag nem ismert anyag kapcsán Győri csapott még egyet a Kossuth Könyvkiadó felé is. „*Abban maradtunk, hogy a dokumentumkötetet a Fehér Könyv és a Nagy Imre per anyaga alapján át kell nézni, biztosítani kell, hogy azzal egybevégezzon. ...Közben az történt, hogy a Kossuth forszírozta a nyomdábaadást, annyira, hogy tőlem írásban kértek utasítást, hogy ez nem mehet. Én ezt írásban is adtam, mégis kinyomtatták.”*

Nehéz elképzelni, hogy a kb agitprop osztálya alá sorolt vállalat vezetője – ráadásul könyvkiadó, amely fölött ugyanez az agitprop totális cenzurális jogot is gyakorol – megtagadjon egy ilyen utasítást. De nem is kell elképzelnünk, ugyanis nem történt meg.

A Győri által elhallgatott folytatást a vállalatigazgatótól tudjuk: „*Győri Imre elvtárs ... azt mondotta telefonon, hogy a Fehér Könyv V. kötetének megjelenéséig ne adjuk nyomdába a dokumentumkötetet. Én ezzel nem értettem egyet. ... Ezért azt javasoltam, hogy a kéziratot adjuk nyomdába ... és levonatban egyrészt az előszóban, másrészt ... lábjegyzetekben hívjuk fel az az olvasók figyelmét a Fehér Könyv V. kötetében megjelenő dokumentumokra. Ezzel ... Győri elvtárs is egyetértett. ...Semmi olyan utasítást nem kaptam, hogy a kötetet... állítsam le.”*

Győri hazugsággal, csúsztatással megspékelt hozzászólása nyilván azt a célt szolgálta, hogy – miközben más érintettekbe belerúg – elhárítson

<sup>31</sup> Ez a szabály feltehetően a már említett Lovas-könyv-botrány (ld. 9. lábjegyzet) nyomán született.

minden felelősséget magáról, az általa (al)vezetett osztályról, és persze főnökéről, Szirmairól.

Úgy tűnik, a számonkérő pb-ülésen is mindenki tudomásul vette, hogy további vétkesek nem lesznek. Áruklódó volt Münnich hozzászólása: „Az persze igaz, hogy itt a felső vezetés is hibás. Nem foglalkozott ezzel az Ágit., Prop. osztály sem. Javasolom, bízunk meg egy kompetens bizottságot”. No, nem azzal, hogy a felső vezetést vagy az illetékes kb-osztályt zargassák, hanem hogy „vizsgálják meg az Intézet munkáját”.

### „A politikai objektivitást ki kell dobni”

Védekezésükben a kötet készítői racionálisan próbáltak érvelni. Hamar kiderült, hogy érveik a Kádár távollétében – de az ő szellemében – Marosán által elnökölt politikai bizottság tagjairól leperegnek. Az utóbbiakat egyáltalán nem érdekelte, van-e érv amellet, hogy mindenki számára ismert tényeket dokumentáljanak, hogy az eseményeket a maguk bonyolultságában érdemes bemutatni, hogy észszerű-e kihagyni Kádár beszédeit, amiket mindenki hallott alig két évvel azelőtt stb. Egyetlen szempont volt: itt és most mi a jó nekünk („a Pártnak”)? Még abban sem voltak kíváncsiak holmi történészek véleményére, hogy miként kellene szolgálni a pártérdeket.<sup>32</sup>

<sup>32</sup> Kádárnak a tudománnyal, az értelmiséggel kapcsolatos pikírt, lekezelő megjegyzései mögött az a mély meggyőződés is meghúzódott, hogy az értelmiség csinálta a bajt '56-ban. „Magyarországon az ellenforradalomnak a tömegbázisa az értelmiség és a kispolgárság volt”, a munkásosztállyal nem volt baj – jelentette ki az 1958. október 13-i kb-ülésen. Ebben még az sem zavarta, hogy az általa személyesen felügyelt nagyszabású felmérés a

Nemes Dezső már afféle főideológusként adott elvi iránymutatást. „Kálmán és Betlen elvtársék nem tudtak megbirkózni [a feladattal], ... hogy a napi politikai harc vállalása feltétlen szükséges akkor is, ha esetleg a napi politikai munka érdekeinek a tudományos munka ez, vagy az a nézete ellentmond. Nem merték vállalni, hogy olyan tudományos, vagy annak tűnő munkát, amely a napi politika érdekeiért a proletárhatalom érdekeiért helyes politikát folytató párt érdekeinek ellentmond, visszautasítsanak.”

Marosán nem ment bele tudomány és politika bonyolult viszonyának elemzésébe. Kimondta azt, amit a többiek csak kerülgettek: ki a fenét érdekel a tudomány?!

„Nekünk nem állt rendelkezésre dokumentum az ellenforradalom tényének igazolására sem novemberben, sem decemberben, sem januárban, de azért mi elég határozottan harcoltunk és bizonyítottuk az ellenforradalmat párttörténeti dokumentumok nélkül.” (Kiemelés tőlem – RP.)

Ezen az osztályharcos-proletár vonalon haladt tovább a rögtön Marosán után (és egyben tőle) szót kapott Apró Antal. „Azt a rohadt polgári

munkásosztályról (kétezer, a pártapparátusból verbuvált „kérdőbiztos”) éppenséggel azt hozta ki, hogy a munkásosztály számottevő rétegei támogatták az „ellenforradalmat”: „A régi szakmunkások egy kicsiny, magasan kvalifikált részére ... jobboldali szociáldemokrata nézetek jellemzőek. Számosan közülük az ellenforradalom idején aktívan résztvettek a munkástanácsokban... A segédmunkások az üzem legelmaradottabb rétege... A legtöbb lumpen, deklasszált elem közöttük található és az ellenséges demagógia is rájuk hat a legerősebben... Az üzemek dolgozói között nagyszámmal vannak vidékről bejáró munkások... Politikai kérdésekben tájékozatlanok. Az ellenséges propaganda könnyen hat rájuk.”

szemléletet, hogy tárgyilagosság és történeti hűség, le kell vetni. ... A mindenáron igazságra való törekvés a mi osztálypolitikánkat súlyosan sértette volna. Van egy közmondás, hogy »Éljen az Igazság és vesszen a világ«. Nem helyes ez, és az elvtársak se jártak el helyesen, ha érezték, hogy ilyen dokumentum szerkesztése nem hozza politikailag a szükség eredményeket, mégsem jöttek ide, ... hogy ezt a határozatot végrehajtani nem lehet... Az Intézet munkájának gyakorlatából a politikai objektivitást ki kell dobni.”

**„Persze nem olyan beszéd,  
amit propagálni kell, de nem is  
olyan, amit szégyellni kell”**

Noha a felszólalók jelezték, hogy „teljesen téves az a feltételezés, hogyha ezt a két okmányt (Kádár beszédeit – RP) kiveszik, akkor itt különösebb baj nem lenne”,<sup>33</sup> mégis főleg a „két okmányról” beszéltek.

A szerkesztő is tudta, hogy ez a lényeg. „Sokat tűnődtem Kádár elvtárs november 30-i beszéde felett. ... Október 30-án Nagy Imre mond először beszédet, utána Tildy, Nagy Imre beszédében bejelenti a többpártrendszert, Tildy a választásokat. Erdei beszédét közölni szerettem volna, mert később ezt a beszédet kénytelen visszavonni a volt paraszt párt követelésére. Miután a 3 beszédet közöltük, úgy gondoltam, támadási felületet adunk azzal, hogy éppen Kádár elvtárs beszédét hagyjuk ki. Én emlékszem ennek a beszédnek hatására rám, s úgy érzem, ez a beszéd a mi elvtársainkat nem fogja megzavarni, hanem éppen ellenkezőleg, az elvtársak ismét látni fogják, érezni, amit

éreztek és ez még határozottabbá, harcosabbá fogja tenni őket.”<sup>34</sup>

Kálmán is racionálisan próbálta indokolni a beszéd beemelését a gyűjteménybe: „Ez persze nem olyan beszéd, amit propagálni kell, de nem is olyan, amit szégyellni kell. Igaz, hogy ebben a beszédében Kádár elvtárs bejelentette, hogy elfogadta a koalíciós alapokra való visszatérést, de hangsúlyozza, hogy a testvéharc elkerülése végett kényszerűségből teszi ezt, és az egész beszédnek olyan a jellege, hogy a kommunistákat nagyon nehéz időkre készíti elő. Nagyon ellentétes ez a beszéd más elhangzott beszédekkel, melyek a többpártrendszerre való visszatérését demokratikus vívmánynak tekintik. Szabó elvtársnő beszélt arról, milyen hatást keltett az emberekben ez a beszéd, s valóban olyan volt a hatása, hogy a helytállás szellemét erősítette bennünk.”

Betlen, érzékelve, hogy a beszédek beemelése a kötetbe nem egyszerű hiba, hanem akár az ő párthűségüket is megkérdőjelezheti, személyesre vette a figurát: „Az elvtársak próbálják megérteni, hogyan lehet, hogy én aki mégis ismeretes, hogy régi párttag vagyok, szeretem és félttem a pártot, az ellenforradalom ellen vagyok, lehetségesnek, sőt szükségesnek tartottam, hogy ezek az anyagok a dokumentumkötetben benne legyenek. Az volt a véleményem, ha kihagyjuk, ez bizonyos bizalmatlanságot éreztet, mert ezekre emlékszenek az emberek... Én nem örültem volna, ha ilyen típusú kötet megjelenik és ezeket kihagyjuk.”

A második, november 1-jei beszéd közlését Betlen egyenesen történelmi igazságtételnek szánta. Rájött ugyanis „hogy ez a nyilatkozat az MSZMP

<sup>33</sup> Nemes az 1958. szeptember 2-i pb-ülésen.

<sup>34</sup> Szabó Éva uo.

*akkori intéző Bizottságának nyilatkozata volt, amely akkor óriási többségben revizionistákból állt, így e nyilatkozat is óriási mértékben revizionista nyilatkozat volt. Örültem, hogy nem Kádár-beszéd, de az emberek tudatában Kádár-beszédként él. ... Nekem az volt a véleményem, hogy ez a dolog az elvtársak számára erősítést jelent és fel tudnak majd lépni emellett másokkal szemben.”*

A 30-i beszédről meg – amelyben Kádár, mint láttuk, teljes egyetértéséről biztosította Nagy Imrét és koalíciós minisztertársait – azt gondolta Betlen, hogy beemelése a kötetbe nemhogy nem ártalmas, de kifejezetten hasznos. *„Milyen ragyogó dolog, hogy ki lehet mutatni a beszéden keresztül, milyen ellentétes dolog az árulás és Kádár elvtárs vonala. ... Ellenkéntben Nagy Imrével, aki előzőleg arról beszélt, hogy a koalíciós alapokra való visszatérés milyen demokratikus vívmány, Kádár elvtárs azt mondja, hogy a további vérontás elkerülése végett határoztunk így. Ezzel világosan megmondja, elvileg nem ért egyet, ez kényyszerhelyzetben született határozat.”*<sup>35</sup>

### **„Ostobaság vagy tudatosság?”**

Míg a magukat értelmiséginek (természetesen kommunista értelmiséginek) gondolók, mint Nemes Dezső vagy Aczél György, hasogatták a szőrszálát, hogy vajon a tudományt,

<sup>35</sup> Fock Jenő, mint mondta „bizonyítani tudja”, hogy Betlen ezt az okoskodást nem ott rögtönözte szorult helyzetében. „Annak hízelegni... Betlen elvtárs beszélt nekem erről. ... Még azt a megjegyzést is tette, tőri magát, hogy nem fogja-e valaki úgy beállítani munkáját, hogy a jelenlegi vezetésnek akar hízelegni azzal, hogy ő bebizonyítja, az október 30-i beszéd nem Kádár elvtárs beszéde, hanem az MSZMP akkori revizionista vezetésének nyilatkozata.”

a tényeket hogyan kell a párt érdekei alá rendelni, és ez miért nem sikerült Kálmánéknak, két munkásököl,<sup>36</sup> Marosán és Apró feltették a szerintük egyetlen releváns kérdést: *„Segíteni akarták-e a pártot, vagy ártani akartak?”* (Marosán) *„Most pedig mondják meg, hogy Kálmánnál és Betlennél az ostobaság vagy a tudatosság játszott szerepet.”* (Apró)

A kérdés nem volt légből kapott.<sup>37</sup>

Apró felidézte, hogy november 4. után két irányzat volt *„bent a pártban és kint a párton kívül”*. *„Egyik azt mondta, hogy mi sztálinisták vagyunk és rákosisták, másik azt mondta, hogy titoisták és revizionisták.”*

Talán valakik elérkezettnek látják az időt, lamentál Apró, *„hogy megint megbélyegezzünk valakit a párt felosztásáért és lehetőséget adjunk arra, hogy azt a személyt, aki körül csoportosul a párt, rossz színben tüntessük fel. ... Ha a párt politikáján nem üthetünk, most próbáljunk azzal ütni, hogy Kádár az ellenforradalom alatt ... Nagy Imrével együtt hozták a döntéseket? Nem ezt akarják-e ezzel mon-*

<sup>36</sup> A találó minősítés forrása: Spiró György: Munkásököl, vasököl. Lengyel László 70. születésnapjára 2000. [https://epa.oszk.hu/03100/03134/00044/pdf/EPA03134\\_2000\\_2020\\_05\\_35-51.pdf](https://epa.oszk.hu/03100/03134/00044/pdf/EPA03134_2000_2020_05_35-51.pdf)

<sup>37</sup> Cservenka Ferencné budapesti párttitkár például az 1958. október 13-i kb-ülésen már antikádárista keményvonalas bolsevik összeküvést vizionált, amelynek hangadói a második kerületi MSZMP-szervezetbe fészkeltek be magukat: „November 4-én alakult meg a II. kerületi intézőbizottság, ...ezek a nyomok akkor alakultak ki és vezettek odáig, amelyek most a Munkásmozgalmi Intézetben napvilágot láttak... Egnéhány elvtárs, akik rögtön nyíltan vallották, hogy ez ellenforradalom és úgy érezték, hogy ez erkölcsi alapot ad arra, hogy azután ... elevenek és holtak fölött... ítéletet mondjanak. ... Ezek az elvtársak egész egyszerűen nem értenek egyet a Jelenlegi vezetéssel. ... Felelősséggel mondom, hogy a kulisszák mögött támogatást kaptak személy szerint Réti elvtárs, Bethlen Oszkár elvtárs.”

dani, hogy ami történt, azért nemcsak Nagy Imre hanem Kádár is felelős? ... Számomra teljesen érthetetlen, hogy az a Kálmán, akivel együtt ülök a börtönben, ő tanít engem marxizmusra, vagy Betlen, akivel ... együtt dolgoztam, másként értékeli dolgokat, mint én. Meg kell mondani, hogy minden olyan ember, aki Kádár személyét mocskolni akarja, szembe találja magát az egész párttal, mert az a 40 ezer tag, aki visszajött a pártba, nem Kádár szép szeméért jött vissza.”

Münnich Ferenc nem csodálkozott Kálmánék viselkedésén. Közölte, hogy a betiltott kötet „csak történelmi intrika” és nem történelem. „Marosán elvtárs felveti a kérdést, hogy tudatoság vagy tudatlanság játszott közre. Nem hiszem, hogy a kérdés szereplőit, – még Szabó elvtársnőt sem – tudatlansággal lehet vádolni. Kálmán elvtárs az ő enyhe mosakodásával azt mondja, nem lehet reálisan, ellenforradalmi dokumentumokkal értékelni a párt munkáját. Akkor miért tűrte? Meg kellett volna akadályozni! ... Betlen az Intézetben a legkvalifikáltabb ember, neki kellett volna látni, hogy mi történik.”

Münnich, aki ott volt a repülön, amelyik Kádárt Moszkvába vitte november 1-jén, és az ott kapott útmutatás szerint vele együtt tért vissza három nappal később szovjet tankokon, beleborzongott a gondolatba, mi lenne, ha a Kálmán–Betlen-féle történelemszemlélet más ügyekben is érvényesülne: „Mit gondolnak, használna a pártnak, hogy megírnánk, hogy Kádár elvtárs és én hogyan hagytuk el a kormányt, s hogyan jöttünk vissza. Sajnos, nem tételezem fel, hogy tudatlanság történt, az elvtársak képzett emberek... Amit itt elmondtak, nagyon szánalmas

képet ad. Tiszta mellébeszélés, tiszta mosakodás.”

Felforrósodott a levegő. Más minőség az ostobaság és más a szabotázs. Az utóbbi következménye jóval több is lehetett, mint egy pártbüntetés. Ezt érezte Betlen, amikor egy mondat erejéig közbeszólt: „Biszku elvtárral beszéltem, s ő azt mondta, hogy a Bizottságnak az volt a véleménye, hogy nem szándékosságról van szó.” Marosán addigra már annyira felhergelte magát, hogy tovább támadott, ha úgy tetszik rágalmozott: „Nem fogom engedni, hogy azokat az elvtársakat, akik október első napjaitól kezdve résztvesznek a pártház ostromában, becsapkodják sárral.”<sup>38</sup>

Szabó Éva szerkesztő – akit hol tudatlan fruskának,<sup>39</sup> hol a pártra veszeléses intrikusok egyikének minősítették – szintén megijedt, hogy nem csak egyszerű hibázással gyanúsítják: „Bennem semmiféle szándék nem volt, én hasznos munkát, akartam végezni. Ezt bizonyítani nem áll módomban... Kádár elvtárs két beszédével problémám volt és soha nem volt szándékomban titokban csinálni a munkát.”

Kálmán és Betlen részben őszinte megbánásuk többszöri hangoztatásával, részben a határozati javaslatban szándékos aknamunkát sejtető utalások háritásával bizonygatták, hogy nem akartak ők rosszat.

„Kicsit megtévesztően hat” az előterjesztésben – fejtegette Kálmán –, hogy „az anyagnak egy része ki van szedve... Itt a szedés csak a techni-

<sup>38</sup> Marosán nem nevezte meg, mely dokumentum(ok)ra gondol.

<sup>39</sup> „A jó a dologban mondjuk az, hogy azok az emberek, akik tulajdonképpen ezt szerkesztették, azok egyszerű emberek, kiderült, hogy tényleg alig voltak tisztában azzal, hogy mit csinálnak” (Kádár a kb 1958. október 13-i ülésén).

*kai folyamat meggyorsítása érdekében történt, de nem jelenti, hogy ez végleges volt. Lett volna lehetőség és szükség is arra, hogy azon még változtassunk. Hiszen pl. a Nagy Imre-per anyagai is csak ezután kerültek volna be.”*

Betlen is sérelmezte, hogy az előterjesztés úgy állítja be, mintha csak mások éberségén múlt volna, hogy a kötet nem jelent meg. *„Az anyag szerkesztés alatt volt annak ellenére, hogy a Kossuth kiszedte tekintélyes részét... és nem akármilyen szerkesztés alatt, hiszen a bevezető tanulmány legfontosabb része véleményem szerint a kötetnek.”*

S ha mindez nem lett volna elég, jött az őszinte megbánás.

*„Véleményem szerint is zavart okozott volna, ha ez a kötet ilyen összeállításban megjelenik – ismerte be sokadszorra Kálmán –, akkor is, ha bizalmas kiadványként és megfelelő előszóval jelenik meg.”*

Betlen ezt még explicit önostorozással is fokozta: *„teljesen egyetértek nemcsak azzal, hogy a Politikai Bizottság elítéli ezt a dokumentumkötetet, hanem azzal is egyetértek, hogy felmerült... egy ilyen »eszmei takarítás« gondolata az Intézetben... tisztában vagyok azzal is, hogy saját személyemben nagyon durva hibát követtem el.”*

Ha Marosán és Apró voltak a héják ezen a tetemrehíváson, Aczél és Fock voltak a galambok:

*„A bizottság meg van győződve arról, hogy nem szándékos volt a dolog”* – szögezte le Aczél. De ennél azért több kellett. *„Viszont felmerült bennünk, hogy valami komoly zavar van az Intézetnél<sup>40</sup>... Az Intézet vezetése el-*

*szakadt a párttól... Volt idő, amikor a párt személyi kultuszos politikájának szolgálatába álltak, most pedig van egy ellenkező tendencia... Ideje lenne... a Párttörténeti Intézetet beállítani a párt politikájának szolgálatába.”*

Fock volt az egyetlen, aki reagált arra, amit a „vádlottak” mondtak. *„Nem tételezem fel a szándékosságot, sem a vita alapján, sem ahogy az elvtársakat személyükben ismerem. Nem tételezem fel a szándékosságot Nagy Imre védelmében és Kádár elvtárs személyével kapcsolatban sem. ... Hogy a meglévő dokumentumokat tovább adják szedésre, ez még nem jelenti, hogy kiadás előtt fogtuk meg az anyagot.”<sup>41</sup>*

Végül a határozathozatalnál is ellenvéleményt jelentett be Fock: nem támogatta Kálmán kirúgását. *„Mostani leváltását gyengíti az a körülmény, hogy Titkársági határozat volt és ugyanakkor sem a titkár, sem az osztályvezető nem nézett utána, hogy 3/4 év alatt mit dolgoztak.”<sup>42</sup>*

A javaslattevő bizottság egyik tagjaként Nemes, aki szeretett a bölcs igazságosztó szerepében tetszelegni (különösen, ha Kádár éppen nem volt jelen), kicsit sajnálta ugyan, hogy nem folyt vér, de így legalább kidomboríthatta nevelő szándékát. *„Miután a határozat fő célja a nevelés, hosszás mérlegelés után javasoljuk a szigorú megrovást, vagy csak megrovást Betlennek és Kálmánnak, Szabó Évának javasoltunk pártbüntetést.*

---

elvtárs tanulmányát az ellenforradalomról... Ugyan még nem kész, de úgy, ahogy van nem hasznos, a dokumentumok olyanok, hogy a párt szerepét, ...elferdítik éppen azért, mert dokumentumok.” (Pb, 1958. szeptember 2.)

<sup>41</sup> Árnyalja Aczél és Fock viszonylag puha állásfoglalását, hogy a vitában felszólalók közül csak ők ketten vettek részt annak idején a döntésben a dokumentumkötet elkészítéséről.

<sup>42</sup> Fock, 1958. szeptember 2.

<sup>40</sup> Aczél egyik példája erre: „Olvastam Réti

*Azért javasoltunk ilyen büntetést, hogy nehegy elriasztó hatású legyen az intézetben lévő megzavarodott embereknek. A vita alapján nekem az a véleményem, hogy a Kálmánnak javasolt szigorú megrovást fenn kell tartani. Betlen felelőssége egy fokkal kevesebb.”*

A galambok föllépése végül is nem volt hiábavaló. Megakadályozták Kálmán azonnali kirúgását, és egy fokkal mérsékeltek Betlen pártbüntetését.<sup>43</sup>

### **„Volt a közelmúltban egy... nem világrengető ügy” – Kádár-beszéd a Kádár-beszédről<sup>44</sup>**

Kádár első ízben két hónappal a betiltás és több mint egy hónappal a fegyelmi büntetések kiszabása után nyilatkozott a dokumentumkötet ügyéről.

Nem volt ott az általa vezetett titkárság 1957. novemberi ülésén, amikor a kötet kiadásáról döntöttek, nem volt ott, amikor az általa vezetett politikai bizottság vizsgálatot rendelt el az ügyben, és akkor sem, amikor órákon át tartó tetemrehívás nyomán a pb elmarasztalta a szerkesztőket.

Más ügyekben Kádár nagyon határozottan kiállt amellett, hogy a pártvezetésben nem az egyes szemé-

lyek számítanak, hanem az, hogy a döntések **testületi döntések**. Ezúttal mégis kíméletlenül kihasználta, hogy ő ott sem volt, amikor döntöttek az amúgy általa vezetett testületek. Ráadásul ezt a legnépesebb felső pártszerv, az ugyancsak általa vezetett központi bizottság ülésén tette.

*„Volt a közelmúltban egy ügy, nem világrengető ügy, de olyan, amely a pártegységet érinti. ... Valamikor a múlt év novemberében a Titkárság hozott egy határozatot, hogy nem tudom miféle kutató munka megkönnyítésére, vagy tájékozódás, vagy tanulás céljából mintegy 3000 párt és állami funkcionárius számára kell egy kiadványt készíteni az ellenforradalmi felkelés napjainak dokumentumaiból. ... Azt hiszem már el is felejtette a PB, nem mint testület, hanem az egyes tagok, hogy ilyen volt, én meg nem is tudtam róla, nem is voltam itthon, csak most készen volt egy kiadvány a nyomdában, ami ennek az időnek a dokumentumaiból áll, ez tény, hogy abból áll. Közvetlen a Fehér Könyv kiadása után lenne esedékes ennek a megjelenése. Én úgy szereztem róla tudomást, hogy ide telefonáltak a Titkárságra, hogy valamiféle beszédem publikálásába egyezzek bele. Aztán voltak vizsgálatok és kiderült, hogy nyomdában van egy ilyen kiadvány.”*

Nehéz elképzelni, hogy Kádár utólag nem értesült arról, miről volt szó a politikai bizottság vagy a titkárság ülésein, amíg ő „nem is volt itthon”.

De ennél fontosabb, hogy ezúttal legalább – talán nyilvánosan utoljára – elmeséli az övéinek (és az utókornak), mit is gondolt ő a fentiekben emlegetett október 30-i beszédéről, amit azért a bizottság kedvéért két nappal visszadátumozott.

<sup>43</sup> Egy másik eljárásban Réti László a kirúgás előtti legsúlyosabb pártbüntetést kapta egyebek között azért, mert a dokumentumkötet ügyében „szembeszállt a politikai bizottság döntésével, és védelmezte az objektivista álláspontot, és védelmezte a személyeket is, akik egyébként megköszönték és elhárították, hogy Réti így védelmezze őket.” (Kádár, Kb, 1958. október 13.)

<sup>44</sup> Kádárnak a központi bizottság 1958. október 13-i ülésén elhangzott, 32 gépelt oldalnyi terjedelmű, beszédéből hosszú részleteket idéz – köztük az alábbiakban általam idézettek is – saját kommentárjaival Spiró György i. m.

„A kiadvány érdekessége az, hogy olyan beszédeket tartalmaz... amit nem célszerű most publikálni. Miért? Nagy Imrének benne vannak olyan beszédei, amiket abban a periódusban tartott, amikor ő a pártot az orránál fogva vezette. Nagyon sok pozitív dologról van itt szó. Mi kommunisták, proletárok, meg a proletárdiktatúrát kell megvédeni, meg mit tudom én, még mit kell csinálni, szóval ami a KB becsapására szolgált. Mert hogy jön az ki, hogy kiadjuk a Fehér Könyvet, bemutatva, hogy titkos tervei voltak már október előtt és most pedig publikálunk mindenféle beszédet, ahol ő a szocializmus védelmezőjeként, és a demokratizmus továbbfejlesztőjeként szerepel...

A másik sajnós az én beszédeimnek valamilyen csokra, amelyek ezekben a napokban születtek. Október 26-án, meg 28-án. ... Óriási nyomás volt, azt tudják az elvtársak. Voltak taktikai lépések, amiket nem egyedül határoztam el, ... mondjuk, hogy a szakítás lehetőségét megsemmisíteni, mielőtt a szakítás feltétele megvan. ... Célszerű minékünk ország-világ előtt demonstrálni, hogy még az a hattagú nem is tudom minek nevezzem, az is darabokra szakadt, és a népet még nagyobb kétségbeesésbe kergetni, vagy keresni valami kivezető utat... Emlékszem, Nagy Imrének volt egy fellépése, a 28-i, aminek én egy betűjével egyet nem értettem, de olyan helyzet elé voltunk állítva, hogy a párt fóruma, ami akkor még létezett, azt mondta, hogy neki ezt el kell mondani, és akkor ő még azt követeli, hogy te is beszélj, mert különben nem fogják az én beszédemet egyedül elfogadni és még több vér fog folyni. Hát erre én kénytelen voltam azt mondani, hogy

az előttem szóló Nagy Imrével teljesen egyetértek. ...

No most valamiféle jóakarátú emberek ilyesfajta csokrot akartak publikálni, a Fehér Könyv után 5, vagy 6 nappal. ... Ha itt politikai mérlegelés volt – akkor az káros politikai vélemény volt, ... defaktó ... az ellenséget segítette volna, mert a Nagy Imre ilyesfajta fölmagasztalása és a Kádárnak és másoknak a lerántása az ellenséget segíti, a párt pozícióját gyengíti...

Meglehetősen különös dolognak tartottuk, hogy egy évig dolgozzon a Munkásmozgalmi Intézet, a Párt Központi Bizottságának egy osztálya egy ilyesfajta dolgon, amelyről politikai vonatkozásban **egy elemi iskolás is** azonnal tudja, hogy káros és az ellenséget segíti. És ezért meglettek büntetve... Kálmán és Bethlen elvtárs. A fellépésük jellege olyan, hogy semmi ok nincs arra, hogy kétkeljük őszinteségükben. Ez történt.”

De nem állt meg a főtítkár a pusztán tények ismertetésénél. Amit a pb-tagok csak pedzegettek, azt ő elméleti keretbe illesztette. Fölfedezte ugyanis egy rendkívül káros új irányzat, az obkjektivizmus megjelenését a dokumentumkötetben. „Jelentkezett egy csodálatos újfajta obkjektivizmus, hogy mindent meg kell mutatni, úgy, ahogy volt. Nem tudom, hogy a kommunizmus hányszázadik százévében fog a történelemírás úgy történni, hogy mindent úgy fog megmutatni, ahogy volt, de eddig ez még példanélküli. Csúcsa a történelemnek, és lehet, hogy itt sem először nekünk, a Magyar Munkásmozgalmi Intézetnek kell ezt a csúcsot elérni, mert a történelmi tényeink erre nem sok alapot adnak.”

# Modularitás

## Melkovics Tamás munkáiról

*Vésőm alatt porladva hullt a márvány s öklömben torzó vagy bálvány maradt.  
Nem lettelek meg, illanó szivárvány, ki ott ragyogtál minden kő alatt.  
Faludy György: Michelangelo utolsó imája*

Melkovics Tamás moduláris alkotásai nem egyszerű szobrok, inkább kompozicionális útkeresések, eredményei és lenyomatai egy sajátos alkotói folyamatnak. A művek nem kizárólag azok a tárgyak, amiket a szemlélő megnézhet a kiállítótermekben vagy a reprodukciókon, hanem a mögöttük álló teljes gondolati rendszer, ami alapján felépültek, és amit követve új, potenciálisan végtelenül sok szobor készíthető.

Ez az alkotói hozzáállás már a 2015-ös *Kaktusz* sorozaton is megfigyelhető volt, ahol a moduláris konvex elem nagyításával és torzításával fraktálszerű, organikus-absztrakt műveket hozott létre. Az egyedi szobrokban azonban közös a mélyen fekvő struktúra, és hogy az egyedi tárgyak tulajdonképpen ennek példázatainak, megvalósulásainak tekinthetők. A következő lépésben Melkovics megváltoztatta az alapformát, és így a szobrok is átalakultak, az így létrejött *Moduláris szobrok* sorozat már inkább korallokra hasonlít. Az új sorozat legfontosabb vizuális tapasztalata, hogy a rendszer kismértékű változtatása is nagyobb hatással volt az egyedi szobrok megjelenésére, mint az alkotóelemek összeépítése során hozott döntések.

A *Kapcsolódás* sorozatban az alapforma radikálisan megváltozott, immár nem egy absztrakt geometriai elem, hanem egy jól ismert építőjáték egyik darabkája, ami eredetileg egy fát ábrázolt. Némi módosítással azonban visszaalakítható volt építőelemmé, és mint ilyen, lehetőséget adott új kompozíciók kialakítására. Melkovics figyelme ezek után ismét az absztrakt organikus formák felé fordult, és új sorozatai (*Nyers, Kék eszköz, Öntvény, RX4*) ezen az úton haladnak tovább.

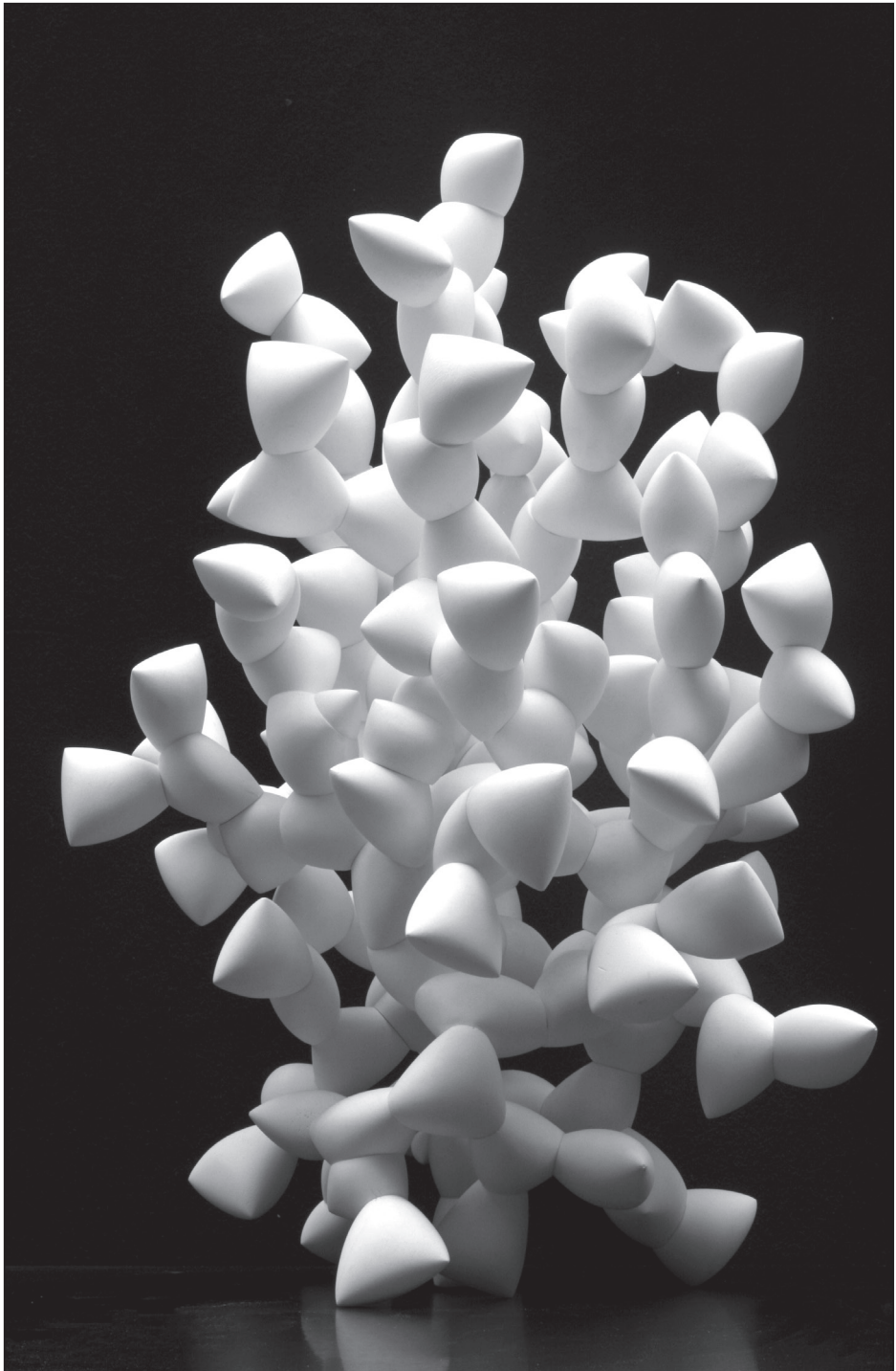
A moduláris szobrászat bizonyos szempontból a kreatív tevékenység felszabadítója: az előre meghatározott elemekből való építkezés lehetővé teszi, hogy a kéz követni tudja a gondolat sebességét, két különböző szempontból is. Egyrészt a forma kialakításában, az építésben, illetve a törlésben, az átrendezésben is. A választott módszer így magát a szobrászat lényegét érinti, mintha megválaszolná és semmissé tenné Leonardo évszázados vádját a szobrászat mesteremberi természetéről.

Éppen ezért szimbolikus és talán ars poetikus mű a *Konténerfej*. A forma már korábban is megjelent az életműben, hiszem a jellegzetes alak felbukkant már a sokkal korábbi *Szimbólumok* sorozatban is, de a megoldás újszerű. A figura fejét teletöltő tárgyak (gondolatok) csak egy része látszik, a többi a szemlélőre van bízva, hogy el tudja képzelni.

Gárdonyi László



Melkovics Tamás: Kaktusz széria



Melkovics Tamás: Moduláris struktúra



Melkovic Tamás: Chance of Waves

Háy János

## Összes versek

(Részletek)

Kék puhatáblás füzet 2008-ból

### Az ember felnéz

Az ember felnéz,  
amikor a szarszag  
felverődik alóla.  
Meztelen és valami  
keveri felfelé a levegőt.  
Guggol és nem esik össze.  
Szívja be a szagot,  
hogy úr isten  
ilyen vagyok,

### Azt

Azt mondja,  
akar valamit,  
de nem akar semmit.  
Nézi a bőrét  
a tükörben.

## Különböző papírlapokon maradt versek, töredékek

### Nem az ég

Nem az ég,  
valami anyag  
hatása alatt  
mondtam, takarodj,  
de nem mentél.  
Először nem.  
Aztán.  
És olvadni kezdett  
az ég.  
És olvadni kezdett  
az anyag.  
Olvadni kezdett  
a te és az én,  
úr isten,  
milyen szar kozmosz  
milyen szar mindenség.

### Tegnap

Tegnap meghalt E anyja  
vagy tegnapelőtt.  
Nem tudom.  
Beszélte valami szálakról,  
amik most végképp  
megszakadtak.  
Néztem. Hol őt, hol  
a bort a pohárban.  
A lebontásra gondoltam,  
ahogy a szervezet  
birkózik az alkohollal.  
Reggel már csak szájszag  
és rossz közérzet.  
Ki tudja mekkora részt  
satíroz ki az este.  
Megint ránéztem.  
Mostmár ő a soros, mondta,  
akit időben vagy idő előtt  
részeire bont az idő.

## Gyere

Gyere, buktass le,  
unok már félni.  
Vedd ki az aranyat  
a számból.  
Lenyeltem egy gyűrűt,  
tudod, mit kell tenned.  
Tíz ördög  
parancsolgat a véremben  
és milyen romlott vér ez,  
tömve méreggel,  
itt üvöltök reggel  
délben és este.  
Gyere, buktass le,  
hogy ne legyek többé,  
se apja, se gyereke  
senkinek.  
Uszíts rám vérebeket,  
felfegyverzett katonákat,  
feltüzelt polgárőröket.  
Meguntam élni.  
Eddig ártottál,  
most hasznos lehetsz,  
megszabadítasz másokat tőlem,  
magamtól engem.

## Én vagyok

Én vagyok az élet,  
de te vagy az isten,  
mérget kavarsz  
a beleimben.  
Ha fáj, szereted,  
ha nyüszítek, szeretsz.

Ott vonyítok a sarokban,  
nem szeretlek,  
mégis térdre estem.  
Nem szeretlek!

Ki vagy te,  
hogymegkínzol?  
Ki vagy te,  
hogymagad alá temetsz?

Én vagyok a kezdeted  
és én vagyok a véged,  
a fejed vagyok  
és a talpad vagyok,  
az eged vagyok  
és a földed vagyok,  
s ami kettő  
között sajog,  
én vagyok  
az isten.

Uszíts rám vérebekeket,  
felfegyverzett katonákat,  
feltüzelt polgárőröket.  
Meguntam élni.  
Eddig ártottál,  
most hasznos lehetsz,  
megszabadítasz másokat tőlem,  
magamtól engem.

**Egy isten, isten, görög isten  
feliratú dossziében maradt  
gépírásos és kézzel írt versek**

**Ez az**

Ez az arcom, ez a szám,  
ez a fogam.  
Érzem, ahogy összekoccan.  
Ha belémharapsz,  
velem vizlek a vonaton,  
a horpadás a hason, te vagy.  
A gödrök a mellkason, te vagy.  
Nem élem bele magam,

nem valódi meleg,  
ami belőled van,  
csak a láz.  
Hiába monddod,  
velem minden egészen más.  
Nem élem bele magam,  
ez az egész csak egy jó  
kis torokgyulladás.  
Hiába bújsz,  
a gödrök a testen  
nem tőled vannak,  
mandulaszemnyi a melled.  
Így szálltam fel a vonatra  
tegnap este álmelegben,  
a hason és a mellkason,  
tavak és tengerek,  
mogyoró és mandulaszemek.

### Mert

Mert üres a fogam  
és kopott a nyelvem,  
mondja és utána  
rámharap a szája,  
mintha ezüsből  
volna a hasam,  
aranyból a lábam,  
de nem.  
Eldob vagy elejt  
a kőre esek,  
tovább megy  
elfelejt.

### Húvös

Húvös volt a teste,  
egy ócska rímbe beleveszve  
telt velem az este.  
Ő bele vágyott, én kivágytam,

## Halálos szerelem

Csak szeretni akarlak:  
most.  
A nő menekült,  
húzta az irháját,  
bebújt a sarokba,  
a fal réseibe.  
Irhával nehéz volt.  
De én a nyomában voltam.  
Előrángattam, mikor elértem.  
Aztán azzal jött elő,  
hogy összekeverem valakivel,  
egy angol nővel,  
de felmondtam neki  
a negyedik leckét,  
fourth lesson,  
a pofájába vágtam,  
de ez sem számított neki,  
mintha nem mondtam volna semmit,  
the fourth lesson was useful,  
nem használt  
és akkor elmetszettem a nyakát.  
A rokonaidat is kinyírom,  
mondtam, meg a testvéredet is kinyírom.  
Az is rokonom, mondta.  
Csak ezt tudod mondani, mondtam,  
a húgodat is kinyírom.  
Az is rokonom, mondta.  
Csak ezt tudod mondani,  
blood as a water, és én hagytam,  
hogy halomba dőljön, kupacba,  
aztán elmentem a francba,  
legfeljebb azt mondtam még,  
bele a halott pofájába,  
hogy a kurva anyádat,  
ja, azt még tényleg mondtam,  
a kurva anyádat.

Józsa Sarolta Réka

## Ítéletidő Na'Conxypánban

Uriel az ágyam szélére ült  
és a fülembé suttogott,  
Na'Conxypánban nem tudják,  
de a föld mozog, robajlik,  
álmát nyugtalan alussza,  
Mikáél elbukott, kicsorbult  
gyémánt pallosa. Na'Conxypánban  
elmaradt a vetés, sírva tallóz  
ősszel, aki otthon maradt,  
Na'Conxypánban figyeld  
kifordult szemmel is a darvakat.  
Na'Conxypánban nem maradt más,  
mint az ima, térdeltesd körbe,  
akit lehet, és fehér vászonra  
jegyezd fel a nevét, akinek  
megbocsátottad, hogy ismerte  
a bűneidet.  
Na'Conxypánban hallgat  
feletted az égbolt, a diófa nem hoz  
új leveleket, Na'Conxypánban  
most döntik el, mit vesznek el,  
és mi marad a tied.

## Durga ébredése

Mama India lágyan szorított  
tizennyolc keble közé, képtelen  
voltam elfordítani a fejem, bőre  
sáfrányillata betöltött, alig érzékeltem  
a motozást, Gyémántemse tallózta  
a fák alatt a szirmokat, megbántam,  
nem, meg akartam bánni, de a holtak  
zabrálták még bennem Káli templomait,  
elvették az oltárokról az alázattal  
odatett fügét, szomjas, száraz szájuk  
kiszívta az isteneknek szánt gyümölcsöket,  
a Gyémántemse csülkei alatt lágyan  
süppedt az ébredő nedvekkel teli talaj,  
Durga vérvörösre festette az ajkait,  
szénnel húztam koromfeketére,  
mennydörgéssé változott a tekintetem,  
aranyba borítottam az alkarom,  
a karperecek csengése a seregélyek  
szavára ráfelelt, visszakanyarodtak  
a folyók, akaratom szerint az eső  
az ég felé esett, s hogy nem hatoltál  
aznap belém, könyörögjenek érted  
a mindenható istenek.

## A forradalmár szabadul\*

Kázmér gróf nem lesz ott, mondta a meghívást tolmácsoló Kállayné, Rohoncon vagy Bicskén vagy Siklóson vagy Bródban van éppen, a kastélyait és a birtokaikat végig szokta látogatni, többnyire Károlyi Lajos gróffal, aki szintén a magyar megújulás híve. Guszti grófnőnél Nachmittagskleidungban illik megjelenni. Fáradjon el Teréz Ypsilanti Váci úti boltjába, és ami tetszik, kölcsönözze ki; a boltossal meg van beszélve, hogy a számlát Guszti grófnőnek küldje.

Teréz tapogatta a finom kelméket, felpróbált sok szép ruhát, tapintásuktól az ujjbegyei felbizseregtek. Nem olyan világból valók ezek az anyagok, mint a gácsi posztó, a szepesi vászon. Felpróbált sok szép ruhát, alaposan megnézte a szövésüket, a varrásukat, a szabásmintájukat képzeletben maga elé terítette. A boltos olyan színeket ajánlott, melyek nem túl rikítóak, de nem is túl gyászosak, a társaságban nem szeretik, ha valami rosszra emlékeztetik őket.

A Feldunasor 14. szám alatti kétemeletes Tünczer-palotát a kereskedő Wodianer Rudolf vette meg, mesélte Amália, de hát zsidó, így a tulajdonjoga be nem jegyezhető. Az épületet jelzőlogként bírja, úgy adja a lakásokat bérbe Kázmér gróféknak, Eötvös bárónak, mágnásoknak. Egy ízben Wodianer távollétében az évi tízezreket jövedelmező üzletet a neje vezette, a férj megjőve minden számlát átnézett, és felfedezett egy harminckrajcáros hiányt, számonkérte, összevesztek és megütötte. A nej Bécsben indított pert a férje ellen, a férj pedig valamiért nem a bíróságon, hanem a pesti tanácsnál panasolta be a nejét, állítván, hogy késsel támadt rá; ítélet még nincs. Amit a tanács tud, az egész város tudja.

– Lehet, hogy a teán a Károlyi Lajos felesége, Ferdinandine hercegnő is jelen lesz, kinek az apja a gyermeklányokat erőszakoló Kaunitz gróf! – mondta még Amália odafelé a kocsiban, és tájékoztatásul hozzátette: – Kaunitz gróf atyja a kamarilla híresen felvilágosult tagja volt, a hercegnő nagynénje pedig Metternich első felesége!

Terézt ekként mutatta be a sápadt és fonnyadt Guszti grófnőnek:

– A mi rabunk felesége!

Mire Guszti grófné azt felelte:

– Ó!

Visszafogottan pazar teremben ültek pamlagokon, díványokon, fotőjökben. A késő délutáni Buda hegyeit és tornyait Guszti grófnő maga is megtekintette a vendégeivel a Dunára néző hatalmas ablakok egyikéből. Sajnálkozott, hogy a látványt a Bomba-téren elrontják a kohász Ganz Ábrahám ormóttlan raktárai, ennek ellenére lenyűgöző a kép.

Pestről látni a József-kaszárnya mellvédjét. A rabok nem látnak Pestre, az udvart magas fal veszi körül, a bástyán nem sétálhatnak.

---

\* Részlet a készülő regényből

Ferdinandine hercegnő nem jelent meg, tíz perc hintón a Károlyi-palota, a hercegnőnek sok. A honleányok vidáman csiviteltek, németül folyt a szó. Guszti grófnő eleinte kókadtnak tűnt, de felélénkült, és a témákat ő vetette fel. Teréz számára sosem hallott nevekről és eseményekről esett szó, ezekről udvariasan az ő véleményét is tudakolták, de nyomban más témára tértek, nem észlelvén, hogy nem volt érkezése válaszolni.

Szóba került, hogy Ferdinandine hercegnő fia, az ifjú Károlyi Alajos a berlini követségen végzett attaséi munkája után nemrég Szentpétervárra neveztetett ki, és szabadságra hazaérkezvén csuda dolgokat mesélt az oroszokról. Például megkérdezték a cárt, merre haladjon a Moszkva–Szentpétervár vasútvonal. A cár kért egy vonalzót, a térképre fektette, és egy plajbással húzott egy vonalat. Csakhogy a hüvelykujja kilógott, és e görbületet a plajbász követte. Ezzel a fölösleges félkörívvel épül meg a vasút! Az amerikai tervezők hiába könyörögtek, hogy az értelmetlen kitérőt vágják át, nem lehet.

Kacagtak a hölgyek: ilyesmi nálunk, Európában nem fordulhat elő.

Szó esett Kázmér gróf Angliában nevelkedett unokaöccseiről, akiket fogadott fiaként istápol. Ödönt a tanulmányainál jobban leköti a vitorlázás, azt tervezi, hogy Angliában hajót vásárol, és maga is indul versenyzőként. Kázmér gróf pártolná, ha Ödön a balatoni hajózásban válna érdekeltté, de őt csak az olyan vizek izgatják, amelyek túlsó partja nem látható. „Tengerhez, magyar!” – zúgták erre a hölgyek kórusban, utalva Kossuth tavalyi cikkére, melyben a Budapest–Fiume vasútvonal építését szorgalmazta. Guszti grófnő váratlanul Terézhez fordult.

– A férjed, mielőtt elfogták, nemrégiben járt az Adrián!

– Bizonyára – mondta Teréz.

Guszti grófnő a többi hölgyhöz fordult.

– Bródból levitték a tengerhez, és ott megállapította, hogy Fiume inkább a szlávok kikötője lesz, semmint a magyaroké.

– Nem ismerem az uram vallomását – mondta Teréz.

– Dobrossy ügyvéd szerint ez áll a vallomásában.

– Őt sem ismerem.

Guszti grófnő felsóhajtott.

– Nehéz sorsod van, szegénykém! De reméljük a legjobbakat! Kiszabadításán lankadatlanul szorgoskodunk!

Guszti grófnő idősebb lánya, Erzsébet szerényen viselte magát, szórakozottan mosolygott, fogalma sem volt, kik vannak jelen, pedig a meghívottak többségét más alkalmakkal is láthatta. Húga, a 16 éves Szapáry Georgina feltűnőbbben unatkozott, kibámult az ablakon, a társalgásban nem vett részt. Teréz lopva figyelte. Bárcsak neki lenne ennyire kelletlen a lánya.

Hiányolták a vendégek a lányok bátyját, Szapáry Gézát, a vértés főhadnagyot, de nem kapott eltávozást a sárospataki hármás Ferdinánd-huszárezredből. A lovak iránti szeretetét, mesélte Guszti grófnő, Géza az apjától örökölte, aki öt évig szolgált a 10-es huszárezredben, mielőtt megnősült.

A vendégek, mint kiderült, valamennyien jelen voltak október 22-én, Guszti grófnő harminckilencedik születésnapján, amikor egyúttal Kossuth öt nappal korábbi követté választását is megünnepezték. Csodásan sikerült

az az estély, áradoztak a hölgyek. A születésnap után néhány nappal kelhetett egybe Guszti grófnő és Kázmér gróf, azt külön ünnepség nem követte.

A februárban induló báli szezonban, remélték a vendégek, fel fog éledni az ellenállás szelleme, mely mostanra kissé lelappadt. Különösen az ír királyi családból való Egán Edének a menyasszonya, a bécsi születésű Júlia mutatkozott derűlátónak a magyar reformok kilátásait illetően. Amália még az odaúton tájékoztatta Terézt, kik lesznek a vendégek, és hogy Egán Ede ezúttal nem jön, aki a pár hónapja meghalt Klauzál Imrének, a Batthyány Kázmér-birtokok intézőjének a barátja és üzlettársa. Teréz emlékezett, hogy Klauzál Imrét a pályázat díjazásakor a férje haragosan emlegette. Egán Edének, mint Amália ecsetelte, jelentős a befolyása, mert a bécsi Sina Simon bankár magyarországi jószágait igazgatja; következésképpen arája, Koch Júlia, a bécsi udvari építész Heinrich Koch lánya szintén nagy hatalommal bír. Koch építész többször is megfordult Kázmér gróf kastélyaiban, és a híres író, Adalbert Stifter barátja. Stifter, der allgemeine Künstler nemrégiben még a Koch-gyerekek házitanítója volt.

– Kázmér gróféknak vannak Stifter-képeik! – mondta Amália büszkén.

Stifter irodalmi műveinek dicséretére a teázás alkalmával valóban sor került. Guszti grófnő Terézt, az új vendéget bevezette a férje dolgozószobájába, és megmutatta Stifternek a magyar pusztában álló viskókról festett képeit. Egyik holdkeltéje borongósabb, mint a másik.

Aki ilyen viskóban alszik, mondta Teréz, jobb, ha sohasem ébred fel.

Találó, mondta zavarában Guszti grófnő.

A dolgozószobában a falnál dívány helyett ágy állt, rajta díszes huzatú matrac. Teréz óvatosan megnyomogatta. Milyen ruganyos!

Visszatértek a szalonba. Koch Júlia Stifter tehetségének sokoldalúságát ecsetelte. A szabadelvű Stifter házitanítóként Schwartzberg grófnak a lányát, Metternich kancellárnak pedig a fiát okította, a Birodalom észszerű megújításáért ily módon többet tett, mint megannyi radikális osztrák és magyar elme. Egyetlen baj van vele: mértéktelenül eszik és iszik.

Egybehangzón dicsérték a hölgyek a Brigitta című beszélyt, melynek főhőse, egy előnytelen külsejű magyar hölgy a csalódásait követően a magyar pusztába vonul, és felvirágoztatja, sőt a szerelem is rátalál. A regényben az a legszebb, hogy a magyar urak a gazdaság érdekében önzetlenül összefognak, a tájleírásokban pedig a szerző ismét remekel. Mily finoman ábrázolja Stifter, amint Brigitta gyönyörű ruhában hever a fűben, és a fűszálakkal beszélget!

Az irodalom után az opera következett. Schodelnének már nem olyan szárnyaló a hangja, mint volt, és lassan ideje, bármi szomorú is, hogy az operaszínpadnak búcsút intsen. Guszti grófnő szívesen látta volna vendégül a mai teán, ám Nyáry Pali kimentette. A Pest megyei városházán Kossuth mellett oly bátran kiálló Nyáry alpolgármester, mint kiderült, Guszti grófnő és Kázmér gróf régi bizalmas embere. Szerelmét, a legnagyobb magyar énekesnőt ugyan nem veheti feleségül, mert Schodel, a férj nem hajlandó válni, de immár csak névleges feleségének fellépti díjából fele arányban részesül, ezért elnézi, hogy neje mással éljen.

– Csodálatos hang és csodálatos színművész! – lelkesedett Amália. – Ha egyszer el kell búcsúznia, én csak annyit kérek, hogy még egyszer Normát énekelje el!

A hölgyek lelkesen visszhangozák: Norma! Norma!

Szapáry Erzsébet, Guszti grófnő idősebb leánya megszólalt, odakapták a fejüket.

– Schodelné, ismerjük el, bármennyire becsüljük is, az európai karrierje során a legmagasabb csúcsokat mégsem tudta megostromolni. A magyarság szerencséjére, ám mégis kényszerből tért haza, és lett a Nemzeti Színház első csillaga. Csillag volt ő Európában is, de másodrendű fényű. Ha az igazgatóság a nála nagyobb énekesnőket képes lett volna a magyar nyelvre megtanítani, vagyis még jobban megfizetni, a mi legnagyobb csillagunk pályája korántsem lenne annyira fényes.

A hölgyek megpendítették, hogy Nyáry Pálnak a politikusi pályáján e vadházasság vajon használ-e, avagy ellenkezőleg. Guszti grófnő szánakozott a sorsukon. Az a Schodel nevű közepes kolozsvári kujon ötéves korában kezdte tanítani a kicsi Klein Rozált, majd az európai hírnévig hajszolta, és amint a leány a tizennégyet betöltötte, feleségül vette, hogy a markából soha többé ki ne eressze, és az öregkorát biztosítsa általa. Rabszolgatartó, rabszolgahajcsár, nőkereskedő; szégyen, hogy a törvény nem lép fel ellene!

Egy magyaros pruszlikot és szűk lovaglónadrágot viselő, mélyen ülő szemű, cinege termetű leány, aki a társalgás kezdetén a jövőendő Egánnéval beszélgetett egy idegen nyelven, feltehetőleg Egán Ede anyanyelvén, megjegyezte, hogy nem mindennapi fogékonyságra vall, ha egy énektanár egy ötéves leányka ciripelésébe belehallja a későbbi drámai szopránt, és a még megíratlan Erkel-operák hangnemét is előre sejtí.

Kacagtak is, nem is; a cinege lány megjegyzése Guszti grófnő ellen irányult, és kellemetlenül érintette őket. Amália érzékelte a bajt, és helytelenítőleg kiáltotta:

– Csak a ruhapénze évi 400 forint!

Szapáry Erzsébet egy kritikust idézett, aki szerint Schodelné megcsonkítva adja elő Lucretia Borgiát, hogy a jelenlegi hangterjedelme befogja; még egy kis idő, és az operát Lucretia nélkül fogják adni!

Kacagtak.

Guszti grófnő intette a hölgyeket, hogy a honi színi irodalom javára minél gyakrabban és minél többet adakozzanak. A mai sivár korban, midőn a közönség tüntetőleg, elsősorban Schodelné sikerei miatt, az opera mellé állt, minek következtében a magyar drámairodalom senyved, a balsorsú honi drámaszerzők támogatása különösen időszerű. Darabjaik vagy színre sem kerülnek, vagy csak egyszer-kétszer; nemzetközi sikerre az elátkozott magyar nyelv miatt nem számíthatnak; ha kiadják is egy-egy darabjukat, ötven-hatvan példánynál többet képtelenség eladni, és azokat is a család veszi meg.

– Humboldt sagt: Der Mensch lebt in der Sprache! Széchenyi sagt: Die Nation lebt in ihrer Sprache!

Búcsúzóul Guszti grófnő mélyen Teréz szemébe nézett, karját kezével megszorította, és magyarul mondta:

– Aztán lássalak!

Teréz a vékonydongájú, nadrágos leány neve után érdeklődött Amáliánál.

– Hát nem tudad? Ó Szendrey Júlia!

– És ő kicsoda?

Amália elképedt.

– A mi Sándorunk felesége! Az atyja Károlyi Lajos inspektora. Felettből szigorú férfiú, nem akarta adni a lányát, de Károlyi Lajos és Kázmér nagy nehezen rábeszéltek, bár az atyai áldás azóta sem hangzott el. Március 15-én az Ellenzéki Párt megalakulásakor, Kossuth beszéde után a mi Sándorunk elszavalta A nép nevében-t, amit leírhatatlan lelkesedés követett. Kár, hogy nem lehettél ott az uraddal!

Teréz határozatlanul bólintott. A nép nevében, hát persze. Jönnek a fiatalok, akik az ő férjének a tanításain nőttek fel, és a tanítójukat rögtön elfelejtik.

– Itt laknak a Dohány utcában, a Schiller-házban!... – jelentette ki Amália.

– Mintha a lányt már láttam volna... Nem a házunk előtt jár reggelente a piacra?

– Nem hiszem – mondta Amália hűvösen. – A Sasból hozatják az ebédet, és cselédet tartanak.

Ágostonnal üzenték, hogy ne vállaljon többé mosást és takarítást, egy státusfogoly nejéhez nem illik. Ígérték, hogy továbbra sem hagyják éhen veszni; varrni varrhat. Megrendelést alig kapott. Börtöntöltelék felesége, rávetül a férje árnya. Nem helyes rosszul fizető munkával megalázni, egyszerűbb, ha nem varratnak vele egyáltalán.

Nem volt mivel kitölteni az időt két börtönlátogatás között. Későn kelt, korán feküdt, hevert álmatlanul. A látogatás napja jó nap, már előző nap lehet készülni rá. Elmegy a hídig, előkotorja a krajcárt, átballag a hídon, Budán északnak fordul, felkapaszkodik a Várba, jelentkezik a kapuban, vár, amíg bebocsátják. Megint vár, amíg a férjét elővezetik. Beszélgetnek valamiről, alig van jelentősége, miről. Kiengedik, lemegy a hegyről, a parton elballag a hídig, előveszi a hídpénzt, átengedik, hazaballag, addigra este van. Nem történt semmi, de az a nap meg lett oldva. Egy sovány, öreg, búzló rab az egyetlen rokona, a többi ember mind ellenség. A rab nem kérdezte, mivel tölti a felesége az idejét, arról mesélt, amit éppen ír vagy írni fog. A legszívesebben politizált volna, de azt nem lehetett. Teréz minden egyes láthatás előtt várta, hogy a férje mond valami kedveset, és minden egyes láthatás után azzal magyarázta a ridegségét, hogy mások jelenlétében úgysem lehet őszinte. Bár a kihallgatásokon se lett volna őszinte!

Január 13-án, csütörtökön Teréz mécesest gyújtott. Azzal mondta a rab, hogy újraírja a gyászleveleit, és szinte kéjeleg ennen fájdalmában, mit a gyermekei halála okozott neki, és olyasféle örömet érez, akár a szerelemben, nem tud vele betelni. Teréz nem említette, hogy Ilka halálának van az évfordulója. A börtönben nem telik az idő.

A rab újságokat kért, mert szokatlan beszélgetések töredékei ütötték meg a fülét az utcáról. Ágoston megírta a kérvényt, Teréz aláírta és benyújtotta,

nem kapott választ. Új kérvényt írt Ágoston, szebben rajzolta meg a betűket, Teréz benyújtotta, várt. A térparancsnok kapitány maga elé hívatta, barátilag tanácsolta, hogy forduljon a Helytartótanácsához, ő ebben az ügyben nem illetékes; ha engedélyezik, nem támaszt akadályt. Teréz beadta az újabb kérvényt, befogadták, mondták, majd érdeklődjön. Mikor? Majd.

Február közepén ismét kérte, hogy a férjének vihessen be ételt, panaszkozik a börtönkosztra. Azt felelték, amit addig: amíg nincsen elítélve, engedmény nem jár.

Örvendezve mesélte a rab a február végi láthatáson, hogy Sebes Károly gránátos kapitány térparancsnok megjelent a cellájában, körbeszimatolt és kiment, és a következő napokban megint ezt cselekedte. Eddig cellaellenőrzés nem volt, ez feltétlenül jelent valamit.

Ettől kezdve nemcsak az udvarra mehetett ki, hanem a bástyára is, láthatta a feldunai palotasort és az épülő Lánchidat.

Hamarosan szabadulok, jelentette ki a rab; a sétát kísérő porkoláb elcsodálkozott.

Az újságokat Teréz sűrűsége meg.

A városban azt beszéltek, hogy Párizsban kitört a forradalom. Teréz legközelebb a Pesti Hírlap néhány legutóbbi számát vitte magával. Az egyik ór elvitte az újságokat a térparancsnokhoz. Jött még egy foglár, hogy Terézre felügyeljen. Sokára tért vissza a küldönc, mondta, hogy a térparancsnok elküldte a Helytartótanácsba, ott várni kellett, mert valakit behívtak, hogy olvassa végig a lapokat, az illetőnek föl kellett érkeznie a Várba. Megjött, elolvasta, jóváhagyták. Tovább kellett várni, mert a történeteket jelenteni kellett a térparancsnoknak.

A földszinti fogadószobában várt a férje órák óta, attól tartott, hogy kivégzésre viszik. Kérdezte is a zárbiztosát, de az nem felelhetett, és amúgy sem volt illetékes.

Rávetette magát az újságokra, tizenegy hónapja nem olvasott híreket. Teréz ült a székén. A foglárak álltak, nem szóltak. Nem volt előírva, hogy a rabnak és a látogatónak beszélnie kell egymással, a foglárak pedig nem voltak felhatalmazva, hogy a társalgásra felszólítsák őket. A rab olvasott, a porkolábok ácsorogtak. Teréz némán ült, és reménykedni kezdett. Mintha nagy esemény történt volna. Tudta, mit olvas a férje, a Várhegyre kaptatván a címeiket kisilabizálta.

Pozsonyban Kossuth feliratára az országgyűlés a házadóra közös teherviselést írt elő. Rákoson a nép részvételével népvacsorát terveznek, olyat, mint amelyet Párizsban betiltottak.

Most ér oda az olvasásban, hogy Párizsban kitört a forradalom és kikiáltották a köztársaságot.

A rab felnézett. A porkolábok ácsorogtak.

– Ügyemben mostanában nem fognak dönteni – mondta. – Utazz Győrbe! Amikor János öcsém Pestre jön, társulj hozzá, tápláljon fel, rád fér.

Nem hangzott el jelentenivaló.

Amikor Teréz kiment a kapun, az örök elköszöntek tőle. Még ilyet! Köszöntek!

Lefelé a hegyoldalban az alkonyi, hűvös tavaszi lég.

Teréz este Ágoston tanácsát kérte, utazzon-e Győrbe.

– Megkérdezem – mondta Ágoston. – Amíg nincs válasz, ne menjen sehová!  
Késő este is beugrott, azt mondta, senki sem érti, miért kellene Teréznek a sógorához utaznia.

– Épp most?! Ne utazzék sehová! Látogassa a férjét, amikor lehet! Szerepe lehet a férjének a változásban!

– Miféle szerepe? El fogják szállítani külföldre, és ott éhen halasztják!

– Drága Teréz! Ugyan mi utal erre?

– A börtönablaka alatt egy fogva tartott báróról fecsegnek, aki gyermeklányokat erőszakolt sorozatban és gyilkolt.

– Förtelmes! De mi köze neki ehhez a báróhoz?

– Az, hogy ő az, mert nincs ilyen a börtönben! ÓrOLA terjesztik, hogy hibbant gyerekgyilkos! Ezzel készítik elő, hogy senki se szánakozzék rajta! Ezek új foglárók, lecserélték a régieket, hogy könyörület nélkül bánjanak el vele! Ők fogják elszállítani!

– Ezt mondta kegyednek? Meghibbant szegény!

– Nyíltan nem beszélhet, én így értettem! Ő nem hibbant meg, legföljebb én.

– De hát még el sem ítélték!

– Ez a baj! Mulasztás terheli őket, amit nem ismerhetnek el! Egyszerűbb elrekkenteni!

Ágoston elmenekült.

56

Teréz ott volt volt március nyolcadikán a Duna-parton, amikor a pozsonyi hajót várták, azt hitték, hogy végre történt valami, de arról adtak hírt az érkezők, hogy az alsóház vacakol, Kossuth is visszakozott, a diéta elhalasztotta a reformjavaslatok megvitatását. István nádor már meg lett főzve, de nem volt mit támogatnia.

Az Ellenzéki Kör tizedikére virradóra tartotta a hangversenyét, Teréz is a Szép utcai palota előtt ácsorgott a sokaságban. Azt mesélték, akik bent lehetnek, hogy Vörösmarty, Garay és Irinyi József nem mondott semmi újat. A zenészek bátrabbak voltak, a Rákóczi indulót és a Marseillaise-t játszották.

Tizenegyedikén délelőtt a Fillingerben az ifjak a Rákos mezején tartandó József-napi néplakomáról vitatkoztak. Mennyi terítékpénzt kérjenek a néplakomára, mennyit hajlandók a vásárra érkezettek megfizetni, és mennyi lenne már éppen sok. Abban nem bízhattak, hogy Batthyány Kázmér vagy Batthyány Lajos fedezze a lakomát, mind a ketten Pozsonyban tartózkodtak a híveikkel és fullajtárjaikkal, de ilyen célra különben sem herdálnák a vagyonukat. Kossuth a párizsi forradalom kitörése óta állandóan retirál, egyre jobban tart a népfelkeléstől, amely romba döntené a reformterveit.

Elhangzott, hogy Párizsban eleinte 3 frankot, majd 11 frankot terveztek kérni a terítékért, végül megállapodtak 6 frankban, de akkor a néplakomát betiltották; erre gyűltek össze a Madelaine előtt február 22-én, ahová a lakoma szervezői el se mentek; így tört ki a forradalom.

Mennyit lehet kérni a jobbágyoktól? Nincsen nekik pénzük! Hát az iparosoktól? A 6 frank egyenlő 135 krajcárral. Márpedig két forintnál többet

egyetlen iparos sem fog adni, de még egyet sem! Az egy forint is sok, ötvenöt krajcár a maximum!

Miért nem 56? Miért nem 57?

Ugyan kérem, egy teríték 59 krajcárból nem jön ki! Padok, asztalok, bor, hús, sütés, főzés?! Rákosmezőre az égvilágon mindent kocsival kell kivinni, az is pénz!

Íveket kellene körözni a nép közt, és aki feliratkozik, egyúttal fizesse be a maga lakomáját.

Hát akkor nem sokan fognak feliratkozni!

Ne azonnal fizessenek, hanem később.

Később nem fog fizetni senki! Ki hajtsa be?!

Ki rendeli meg az ételt, az italt, a padokat, és ki fizeti meg az előleget? Mert azt rögtön le kell perkálni! Hol az a kocsmáros, aki utólagos elszámolásra szállít?

Teréz hallgatta őket, és úgy találta, hogy az ifjaktól nem várható semmi. Igaza van az urának, a magyar nem csinál forradalmat, csak vitatkozik. Hazament, a győri sógora várta. Teréz pár napja megüzente, hogy legközelebb vele megy Győrbe. János úgy kéthetente a Kígyó téren adta le a készítményeit Szilágyi István gombkötőmesternek. Mostanában több dolga akadt, a vitézkötés eddig is divatban volt, de mostanában még több rendelés érkezett, és Szilágyi István bármennyit átvett. Akár német, akár francia kabát magyarrá válik, mihelyt rávarrnak valamilyen paszományt, elérkezendett a gombkötők aranykora. Hatalmas zsákban hozta János Győrből a vitézkötést, a vámházban végigtúrták, nincs-e benne trikolor, de nem volt. Előbb tudják az osztrákok, mit akarnak majd francia mintára gyártani a magyarok, mintsem azoknak eszükbe jut. János felajánlotta Teréznek, hogy ellátja fonallal, ha ő is bedolgozik, de Teréz nem akart ilyesmivel bibelődni, pedig nem nehéz, bár egyhangú: egy nagy spulniba négy szöveget ver az ember, a fonalat az egyikhez csomózza, aztán a megfelelő horgoló mozdulatokkal szaporítja a spulni lyukán alul kijövő fonadékot. Gyerek felügyelete mellett nem rossz foglalatosság, bármikor megszakítható, de nincs gyerek.

Kocsit fogtak, bepakoltak, áthajtottak Budára, a Bomba-téren gyorsparasztra ültek. Teréznek a tető alatt jutott hely, János maradt fedetlenül. Tizenkét embert tudott szállítani a négyfogatú, gyorsparasztnak nevezett szekér, Buda és Bécs között közlekedett naponta háromszor-négyszer, mikor hogy, a lovakat a szerződött gazdák, akik akár jobbágyok is lehettek, négy-öt mérföldenként váltották. A kipihent lovakkal fele idő alatt tették meg az utat, mint a postakocsik, és a delizsánszoknál is gyorsabban, amelyek csak az állami postaállomásokon jutottak friss lóhoz. Gyorsparaszttal tíz óra az út Budától Győrig, és előnye, hogy kívánságra bárhol megáll.

Két éve, útban Európa felé, az öccsénél lakott néhány napig a forradalmár, és János emlékezett rá, hogy kikkel találkozott akkor. Terézt másnap elvitte Lukács Sándorhoz. Az ügyvéd, gróf Zichy Ottó titkára, nyiszlett kis ember, meg volt tisztelve, hogy megismerheti a nagy író feleségét, de nem volt új híre Pozsonyból. Teréznek úgy tűnt, részvétellel van iránta, mintha az özvegyet látná benne. Március negyedike történelmi napként marad meg

a nemzet emlékezetében, jelentette ki Lukács, ám egyelőre nincsen folytatása, megrekedt a reformok tárgyalása, mindenki nagyon óvatos. Ausztria forrong, a bécsi olvasóköri követelések radikálisabbak, mint a magyar követekéi, bár van, amiben mi vagyunk haladóbbak; meglátjuk, mit sikerül összehozni.

Igen, felkereshetjük Zichy Ottót, bár a grófnak nincs olyan közeli kapcsolata a Helytartótanáccsal, mint a család más tagjainak, mert fekete báránynak számít a demokrata nézetei miatt.

Lukács emlékezett rá, hogy Zichy két éve átfutotta a Népkönyvet, és azt javasolta Teréz férjének, hogy látogassa meg Deák Ferencet. Tett is egy kitérőt Füredre, ám Deáknak a Népkönyv és az Adós, fizess! című munkák nem nyerték el a tetszését, a kiadásukat nem támogatta, mert „túlságosan éles tollal vannak írva”.

Másnap elkocsiztak Szabadhegyre. A kastély kapujában két ór állt, egyikük hátán karabély, másikuk övén pisztoly.

– Veszélyes időköt élünk – szabadkozott Lukács Sándor.

Leszállt, beszélt velük, visszament a kocsihoz.

– Engem beengednek, idegent nem. Várjon meg a kocsiiban.

Teréz várt.

Lukács Sándor kedvetlenül tért vissza.

– Mélyen sajnálja a gróf úr, a kegyed férjét továbbra is nagyra becsüli, és minden jót kíván, de most országos ügyek forognak fenn, úgymint a közteherviselés és az örökvaltság, az egyesek baját csak később lehet orvosolni. Ígéri, hogy mindent elkövet!

58

Másnap reggel János kikísérte Terézt a gyorsparaszthoz, és útjára bocsátotta, miután úgy látta, hogy az útítársai veszélytelenek. Teréz a Bomba-térről a hídon át a Fillingerbe loholt. Annyi történt két nap alatt, hogy az egyetemen a tanárok beszédtek a vasárnapi részvételi íveket, és a Helytartótanácsba küldték, az aláírókat pedig megfenyegették, hogy kicsapják. A néplakoma elmarad, kiderült, hogy nincs, aki fizesse. A népgyűlést Rákoson talán megtartják, az nem kerül pénzbe. Mikor lesz még egyszer megint ennyi ember Pesten?

Amikor Kossuthot és Szentkirályit követté választották, a Batthyányaknak egy csomó pénzébe került a hívek Pestre szállítása és elszállásolása; most a vásárra magától jött mindenki, és maga fedezi a szállását, ha van neki! Egyedül Kázmér grófnak 16 ezer forintjába került Kossuth megválasztása!

Azt az őszi tüntetést is bölcsőbb lett volna a Lipót-napi vásárra időzíteni!

Dehogyan lett volna bölcsőbb! A törvény szerint mindenütt meg kellett történnie a követállításnak november 15-ig, ami Lipót napja!

Teréztől érdeklődtek páran, hova tűnt e pezsgő időkben. Fillinger János, a kávéház bérlője külön elébe járult, és üdvözölte. Ágoston nem tett szemrehányást, hogy az engedélye nélkül távozott, és este hazakísérte. A Kerepesi út és az Ötpacsirta utca sarkán inaskölykök vitatkoztak a helyzetről.

Mit szól mindehhez a nádor?

Nincs is Pesten, Bécsben van! Nem Bécsben van, Pozsonyban van! Akkor mit szól a helyettese?

Ki a helyettese?

Kossuth Lajos! Ó az alnádor!

A Fillingerben felolvasták a Pozsonyba küldendő követelést, amelyet majd a követek választottjai vigyenek magukkal Bécsbe a királyhoz. Vachot Imre észrevette a tömeg feje fölé magasodó Terézt, találkozott a tekintetük, Vachot Imre elpirult; amióta Teréz magára maradt, Vachot nem kereste, pedig korábban összejártak; Vachot is ette Teréz főztjét, és ők is voltak Imre Lipót utcai lakásán. Hat éve történt, hogy Vachot egy írásában ledorongolta Bajzát, Bajza felbőszülve válaszolt, hetekig ócsárolták egymást az olvasók örömeire. Szilárd alapja a barátságnak a közös utálnivaló.

Vachot elkiáltotta magát:

– Íróársunk börtönben ül, és mi hagyjuk! Követeljük Stancsics szabadon bocsátását!

Iryni közel állt hozzá, felkapta az ötletet:

– Az összes státusfogoly szabadulását követeljük!

Valaki megkérdezte, hány státusfogoly van börtönben. Megegyeztek abban, hogy egy.

Az kevés. Elegánsabb a többes szám.

– Szerencsétlen szám a tizenhárom! – kiáltotta egy vékonydongájú fekete borzas. – Maradjon a pontok száma tizenkettő! A katonaságot illető pontokat vonjuk össze!

A státusfoglyok szabadon bocsátása lett a tizenegyedik pont.

– Ki kell nyomtatni!

– Holnap kinyomatjuk!

Vachot megölelte Terézt, és odébb furakodott. Ágoston úgy kacagott, mint-ha a tizenegyedik pont neki jutott volna az eszébe.

Vasvári nyilvánvalóan gyújtó beszédet tartott, mert lelkesen hadonásztak, aki hallották, és azok is, akik nem. A kellnerek a fejek fölött hordozták a sört, az ügyesebbek nyolc-tíz korsót egyszerre. Kapós volt a deák-kenyér és a perec. Klauzál következett szólásra. Azt javasolta, hogy a proklamációt juttassák el Batthyány Lajoshoz, és az ő szentesítése után vigyék szét az országban, és írásuk alá mindenkivel, aki egyetért, így nagyobb lesz a királyra a hatása. A javaslatot megszavazták. Felugrott egy asztalra egy diák, és őrzöngve szószegéssel vádolta meg a gyűlést. Két napja azt ígérték, hogy a nép szószólói lesznek!

Őt is megtapsolták. Éljen Vidács!

Új emberek nyomultak be, a bécsi hajó utasai a kikötőből. Bécsben kitört a forradalom! Metternich lemondott, barikádokat emeltek, folyik a vér!

Egy ligúr szerzetes megerősítette, hogy folyik a vér bécsi utcán.

Csöndet, csöndet, nem halljuk!

Be kell zárni az ajtót, ki ne menjen senki, amíg nem határoztunk!

Miről?

A többség! A többség!

Reggel az orvostanhallgatók kiözönlöttek az egyetemről, vittek magukkal ólmosbotot.

Hol?

Hát Bécsben! Az olvasókörök tizenegy pontját, a polgárság hat pontját és a diákok öt pontját kiáltozták, de nem akadt szónokuk, nagy volt a hangzavar

és a tanácstalanság. Vonultak az Alserstrassén cél nélkül, midőn egy segédorvos, az óbudai zsidó Fischhof Adolf, Pesten járt a piaristákhoz, épp kijött az Allgemeines Krankenhausból, és ment volna haza, ám a tömeg magával sodorta. A Landshaushofban a menet élére rukkolt, és az erős baritonján gyűjtő beszédben követelte a sajtószabadságot és a népképviselői országgyűlést. Végre lett szónok! Megtapsolták. Utána egy másik magyar zsidó orvos, a szintén jó hangú Goldmark József felszólította a tömeget, hogy nyomuljon be a rendek házába, ami meg is történt...

Ágoston a közelében állókat ölelgette: nálunk is az orvostanhallgatók fogják kezdeni! Nagyszerű, nagyszerű, mondták, de azért a mérnököket és a jogászokat se kellene kihagyni.

Nem várhatunk vasárnapig, már holnap, már holnap!

A Nemzetiben műsorváltozást kell kieszközölni, a Bánk bánt kell előadatni! Milyen kár, hogy nincs ilyen címen opera! Nem inkább a Hunyadi Lászlót kéne játszani? Az opera! De annak a végén kivégzik a főhóst! Legyen a Bánk bán, abban a magyar király is van, és életben marad! De az opera dalait együtt lehet énekelni! Mégis inkább maradjon a Bánk bán...

Ágoston Terézhez furakodott.

– Van kéznél látogatási kérvénye?

– Van.

– Szükség lesz rá holnap! Most aztán végképp ne csavarogjon el!

Óriási a jelentősége, magyarázta Ágoston, hogy a magyar követek követelése között a cenzúra eltörlése csak a hatodik helyen szerepelt, Bécsben a diákság a második helyen követelte, mi pedig az első helyre tesszük! A szabad sajtót követelni az országgyűlés jóváhagyása nélkül is legitim! Egy rab szabadon engedése szintén lehetséges, nem kell hozzá az országgyűlés, a Helytartótanács is megteheti! Nagyszerű ötlet, nagyszerű!

Ezek után az ifjak nekiálltak tekézni. Kevesellték a négy asztalt, Fillinger szabadkozott, nem fér el több.

Odakint alig lehetett moccanni, a Zsibárus utca és az Úri utca sarkán megrekedt a tömeg, a bejutásban reménykedők lökdösődtek. A sört az utcán is felszolgálták. Kapnak-e parancsot a rendfenntartók vagy nem kapnak? Biztos, hogy odafönt is, odabent is, mindenütt a bécsi híreket tárgyalják. Mi lesz holnap? Lesz valami holnap? Ki mit csinál holnap?

Mit vesz fel az ember forradalomban? A ruhák kimosva, keményítve, kivasalva. A férje váltás ruhája kimosva, kivasalva. A földre szórt szalma helyén egy lesmirglizett ajtóra fektetve egyenletesen tömött szalmazsákot talál, ha megjön egyszer. A száraz szalma adomány, vásárban a legnagyobb kincsek egyike. A gyerekágyak szétszedve, a lepucolt lécek a kamrában hossz szerint a falnak támasztva. A szerszámok a polcon. A gyaluban szorosra beütve a faék. A fűrész bezsírozva a falon.

Szerda reggel hideg szél fúj, esett. A Kerepesi úton a Rókus kórházig és túl, ameddig a szem ellát, lacikonyhás bódék, mellettük az egymáshoz kötözött lábú disznók. A szekerekben, a sárba vert cölöpökre kötözött, veszőből fonott tetők, a cserények alatt éjszaka családostul dideregtek az árusok. A fakabátokat ilyenkor az egész városba kihelyezik egymástól messze, de

látótávolságban. Ezekben a bódékban szunyókálnak a széltől, esőtől védve, hátukat a deszkának vetve a polgárőrök, és fohászkoznak, hogy múltjon el az egy hétig tartó vásár mielőbb. Sok a baj, isznak a parasztok, isznak az iparosok, vedelnek a vásárlók, és nemcsak a kocsmákban késelik meg egymást pillanatok alatt. Majdnem háromszorosára duzzad a négy országos vásár idején a város, kétszázötvenezer ember tolong az utcákon, ácsorog a mutatványosok előtt a tereken, a fogadók tömve, az uszályok a pesti parton csak egymáshoz horgonyozva férnek el. Nagyban folyik az adásvétel, teljes rakományokra szerződnek, gyakran magát az uszályt is megveszik kormányostul, uszályostul. Az uszályokban is laknak ilyenkor vendégek, és a hajóhíd parthoz közeli csónakjait Pesten is, Budán is a kurvák és a hajléktalanok, akik rendszeren ott szoktak éjszakázni, a négy országos vásárra kiadják, maguk pedig mennek a mezőre, a budai erdőbe, vagy meghúzzák magukat a Tabán valamelyik utcavégén, ahol a lakosoktól nem ütnek el. Nem tanácsos sötétedés után a tabáni parton kószálni, könnyen nyoma vesztethet az embernek. Kétszer annyi lámpást gyűjtanak a hídon, mint rendszeren, de könnyű észrevétlenül belecsoobbanni a vízbe, amely árad a tavaszi olvadáستól, és rengeteg uszadékot hord magával. Mindig sok a városban a szemét, ilyenkor végképp. Csatornázás nincs, alig néhány utca van kikövezve, alkonyatkor lámpást visz magával az ember, ha van olyan merész, és útra kel.

A Zrínyi-kávéház nyitva, az udvarán vásár alkalmával szekerek állnak, szinte kiömlenek az Országútra. A Hatvani kapunál is ott állnak sorban a hatalmas oláh szekerek, tucatnál is több ló vontatja őket, rajtuk csengettyűk és kolompok, hogy felhívják magukra a figyelmet, álltukban aludván most alig-alig csendül meg valami. A szekerek oldalához hordók vannak láncolva, azokban az égvilágon minden: káposzta, túró, sajt, rajtuk emeletes ácsolmányok, egy teljes család is elfér bennük, amolyan mozgó házak. A Lóvásártér felé nézve egymás hegyén-hátán a lacipecsenyések. A Kerepesi-úton egyébként is zöldséget, gyümölcsöt és húst árulnak, a hentesek az utcán vágják fel és mérik ki a húst, most aztán végképp tele van velük minden. A Nemzeti Színház zárva. A Grassalkovich-magtár szintén. A szép, barokk Beleznay-palota még zárva, nagy kupolája alatt válogatott asztalosok szoktak dolgozni, de még alszanak a mesterek. A Griff fogadóban már sokan ténferegnek, a gémeskútról húzzák a vizet, az udvaron lévő hizlaldából röfögés. A Nemzeti Múzeum előtt a másik gémeskútnál hosszú sor áll, a kertben tehenek legelésznek, csak az Országút felé eső részen van kerítés, a Sándor utca és a Két Pisztoly felé még nincsen, pedig szó van róla, de hát a város szegény, csak a képviselők gazdagok, és a fogadót birtokló Marczibányiak kerítésre nem áldoznak. A Sándor-utca sarkán a Luby-kastély nyitva, mennek a népek a kápolnába. A Széna-téren a magas dombon álló protestáns templom előtt a kocsiktól moccanni sem lehet, a szolnoki kenyeres kocsik alig férnek el, pedig az az ő törzshelyük egyébként. Tocsognak a népek a Széna-tér mélyedéseiben, összegyűlik a víz, nincs hova lefolyják. Akinek nincs magas szárú csizmája, az maradjon otthon, kivéve, ha cseléd. A Rottenbiller-házon büszkén díszeleg a Pióca-kereskedés felirat, a ház zárva. A Pipa utca sarkán a sóhivatalok zárva, a széles tér előtt rendszeren török jelvényekkel díszített hajók állnak, de most van itt mindenféle jel és zászló, az

uszályok hat-hét sorban egymáshoz vannak kötözve, majdnem teljesen elállják a Dunát. A bóbiskoló vontató lovaktól a parton nem lehet elférni, csoda, hogy a hajósok megismerik a saját lovaikat, inkább fordítva szokott történni. A haltér felé szűcsök virrasztanak, nehogy a gerebenezett, kifeszített báránybőröknek lába keljen. Utánuk a tímárok tehénbőrei lógnak, majd a kékfestők következnek, akik a Dunában öblögetik a szövetet, itt nem is merítenek a Dunavízből a vízárusok.

Tenyésznek a népek és nem gondolnak semmivel. Ezt a rengeteg népet nem érdekli, miről tárgyalnak a heveskedő diákok izgatottan napok óta. Olvasni nem tudnak, a politika távol áll tőlük. A járványoknak, az időjárásnak, az árvizeknek, a szárazságnak, az aszálynak vannak kiszolgáltatva, az utóbbi két évben különösen. Ez a rengeteg ember arról sem tud semmit, mit akarnak a főurak Pozsonyban. Hogy jut a fülükbe, hogy Bécsben kitört a forradalom? És ha eljut is, mit értenek meg a hírekből?

A Fillingerben kevesen üdögéltek, a borús idő miatt reggel is égtek a gázlámpák, hogy a hajóval érkezett tegnapi lapokat el lehessen olvasni. Az ifjak közül a dadogós Sükey ücsörgött odabent, meg néhány gyanús úr, némelyik a kocsmákból és a kávéházakból ismerősnek tűnt. Teréz megkapta a tejfölös kávéját, ezzel az egész napot kihúzza.

Lassan kóvályogtak be az ifjak, reggeliztek, fontos képpel tanácskoztak, elmentek, visszajöttek, kézzel másolták a proklamációt, amikor néhány példány kész lett, elmentek, hogy kiragasszák, aztán tíz óra felé végre neki-durálták magukat. Az orvoskaron várták őket, mert ha Bécsben az orvosok kezdték, ők kezdik Pesten is, mint tegnap Ágoston elrikkantotta. Kiözönlöttek az utcára, és immár soktucatnyian indultak az egyetem felé, Ágoston ug-rándozva haladt közöttük. Sükey a Fekete Sas falára ragasztott egy proklamációt, a többiek mentek tovább. Bámészok álltak meg, Sükey látván, hogy írástudatlanok, hangosan elkiabálta nekik a pontokat. Olvasás közben nem dadogott. Ágoston visszaszaladt Terézért.

– El ne vesszen! Mindenhová tartson velünk!

Az egyetemen felduzzadt a menet a jogászokkal és a mérnökökkel, a tanárok a kolostor ablakaiból báméskodtak. Ländlerer nyomdájába úgy hatolt be a delegáció, hogy tárt karokkal várták őket. Ott már tegnap este tudták, mit fognak az ifjak határozni ma. Teréz kint maradt az esőben, szemben azzal a lakással, amelyben ólommérgezést kaptak. Odabent, jelentették a hírvivők a kapuból, Ländlerer tanácsára Irinyi vagy Vidáts lefoglalta a sajtót, ezzel a cenzúrárt elkerülték. Amíg bent nyomtattak, kint a Fillinger szónokai, akik a proklamációt fogalmazták, magyarul szóltak a néphez, Ágoston egyik zsidó diáktársa, Hermann Rosenfeld és Degré Alajos pedig németül.

– Lepipáljuk Bécsset! – kiáltotta Ágoston.

Esernyőerdő hullámozott föl-le válaszul.

A kinyomtatott 12 pontot és a Petőfi-verset kiszórták a Szép utcára, Ágoston nagyobb adagot vett magához, és a köpenye alá dugta. Érdemes a Csigában, a Philosophusban és a Török Tsászárbán is osztogatni. A kávéházak dugig voltak, kint is ültek esernyősen, buzgón olvasták a nyomtatványokat, a német változatnak nagyobb volt a sikere; az ifjak visszamentek a nyomdá-

hoz. Szép tömeg gyűlt össze. Vasvári újabb nagyobb adag nyomtatvánnyal jött ki, a Talpra magyar is megvolt már németül. Zuhogott az eső, az emberek nem fértek el egymástól. Jókai azt kiabálta, hogy csukják be az ernyőjüket, különben kiverik egymás szemét. Becsukták, áztak.

– Forradalom, forradalom! – kiáltotta Ágoston boldogan.

Iryni felszólította a népet, hogy mindenki menjen haza ebédelni, délután háromkor gyülekezés a Múzeum előtt.

Felosztották Pestet, ki hová vigyen a nyomtatványokból. Teréz a Széna piacot vállalta, ismeri a kofákat. Jókora adagot kapott, a legfelső példányok már eláztak. A piacon boldog-boldogtalan kezébe nyomott egy-egy lapot vagy többet is, hogy adja tovább. Teréz elkiabálta a pontokat, a verssel nem próbálkozott. Összeverődtek a vásárosok és a vásárlók, a pestiek és a vidékiek, a napszámosok és a kereskedők, a hivatalnokok és a háziasszonyok, a szolgák és a cselédek. Előkövályogtak a Két Pisztolyból a lányok.

Túl sok volt a népnek a tizenkét pont, és nem is mindet értették. Teréz a legfontosabb pontokra szorítkozott, mit is követel a magyar nemzet: közös teherviselés, a dézsma eltörlése, a politikai foglyok kiszabadítása. A közös teherviselés fogalmát nem értették, megmagyarázta: ezentúl a nemesek is adózni fognak; így már nagyon tetszett. Kifogyott a nyomtatott lapokból, inasokat intett magához, a nyomdába küldte őket. Beosztotta, ki menjen a Rókus felé, ki az uszályokhoz, ki az Újvásártérre. Nem tudtok olvasni? Nem baj, jegyezzétek meg! Elmondta a maga három pontját, visszamondták, mehettek.

A nyomda előtt nemcsak a lapokat osztogatták, hanem a híreket is. A Városháza üléstermében összegyűltek a tanácsurak. Úgy döntöttek, hogy nem döntenek, megvárják a délutánt, majd akkor. Ők is hazamentek ebédelni, de előtte meghallgatták, mit mesélnek azok, akik a nyomda elől szaladtak a hírekkel hozzájuk. A Szép utca sarkától a Zsibárus piacig sétálva három perc az út, hírvivők szaladtak oda-vissza, mindenki mindenről azonnal értesülést szerzett. Délután háromkor ül össze a polgármesterestül 19 tanácsnok, a 96 választott polgár meg az a további 51 fontos polgár, akik tavaly ősszel a követválasztáskor is jelen voltak. Pont akkor lesz a tüntetés a Múzeumkertben!

Három előtt rengetegen gyűltek a Múzeum elé, amelynek a kertjéből majdnem az összes legelésző tehenet sikerült kihajtani. Felléptek az ifjak, a lépcsőről szónokoltak, nem lehetett hallani, mit mondanak. A tömegben ott voltak a mutatványosok, a bábosok, a tűznyelők, a panorámák tulajdonosai, az állatheccek csapatai, a vízenjárók, a gyorsfutók, a tűzijátékosok; be kellett látniuk, hogy ezzel a ribillióval nem lehet konkurálni. Ott volt a bámészok tömege, amit népnek szokás nevezni, ott voltak a délelőtti polgárok, a kofák, az árusok, a kocsisok, az egyetemisták. Végig zuhogott, az esernyőkről egymás nyakába csurgatták a vizet, mégsem sértődött meg senki. Valaki kiadhatta a jelszót, mert megindultak a Városháza felé. Katonaság, polgárórség sehol. A helyőrség nagy része se magyarul, se németül nem tudott, lévén olasz vagy morva vagy valami egyéb. A faköpenyek üresek, visszabújtak a kaszárnyákba a katonák, tehát vissza lettek parancsolva. Latolgatták a tömegben az iparosok, hogy a

helyőrség fele, az olaszok a magyar nemzeti színeket, miket most már a tömeg a kebelén meg a kalapján hord, a magukénak éreznék; a megbízható morvákat és cseheket, akik nem túl sokan vannak, nem merik kivezéynelni. A cigánybandák szakadatlanul húzták a Rákóczi-indulót és a Marseillaise-t felváltva, a dallamok egymásba gabalyodtak. A Zsibárus-piacon dél óta kokárdát árultak, volt kicsi kör alakú, volt nagyobb rózsa alakú, volt kalapra tűzhető, és voltak háromszínű, különböző méretű zászlók. Mikor gyártották és kicsodák? Nem lehetett tudni, mi történik és ki által. Feltűnt néhány megyei küldött és képviselő a Megyeházáról, ők is csatlakoztak a menethez. Négy óra múlt, a Városházára küldöttség ment be, a sáros csizmájukkal felvágattak a lépcsőn. Nem lehetett tudni, mi zajlik odabent, a tömeg saját magát szórakoztatta a téren. Jelszavakat, rigmusokat rögtönöztek, akik hallották, jól szórakoztak. A Városháza ablakában megjelent valaki, a tömegben tovaterjedt, hogy Rottenbiller alpolgármester. Majd kiesett az ablakból, tátogott, megéjleneztek. Jó lenne oda egy erkély, vélekedett a nép. A polgármester aláírta! Micsodát? Kicsoda? A proklamációt! Ha magyarul van, nem is érti, Szepessy csak németül tud! De még délelőtt lefordították és Ländlerernél kinyomtatták németül, Szepessy azt írta alá! El se olvasta, és huss, máris aláírta!

Még valaki szónokolt, továbbadták: gróf Almásy Móric, a feliratot az országos küldöttség már felvitte Bécsbe, törvényesen, törvényesen... Almásy ma délben érkezett egyenesen Pozsonyból a nádor tegnapi üzenetével... Zichyék a Helytartótanácsból átküldték Pestre...

Valaki azt kiáltotta: Budára a Helytartótanácsához!

Mások: A fegyvertárba!

Megint mások: Rabokat szabadítani!

Az orvostanhallgatók már korábban besegítették Terézt a Városháza lépcsőjére, azt szerették volna, ha beszédet intéz az urakhoz mint az állami rab felesége, de jött lefelé Nyáry Pál, és a nyakába esett.

– Nincsen többé cenzúra, Teréz! – kiáltotta a másodalispán. – Kihozzuk a férjét!

Erre támadt némi zavar, nem mintha addig lehetett volna tudni, mi folyik. Odafent a tanácsteremben még szónokolt valaki, de már kezdett kiáradni a tanácstagok, a kevély urak és a radikális ifjak egybekavarodott tömege, Klauzál Gábor is köztük, aki gondolván, hogy ha Nyáry egy hölgy mellett áll, az csak fontos személy lehet, megállt a lefelé rohanásban.

– Az özvegy! – kiáltotta Nyáry Pál büszkén.

– Még nem! – tiltakozott Teréz.

Az orvostanhallgatók felnevetettek.

Klauzál Gábor kezét csókolt.

– Jöjjön velünk Budára! – mondta találékonyan.

– Teréz velünk jön! – süvítette távolabbról a fejek fölött Ágoston.

Teréz egy pillanatra megdermedt. Kivel menjen?

Az urakat választotta.

Megindult a tömeg a híd felé, legelől egy szűzmáriás zászló, nem látszott, ki viszi, talán egy hölgy. A helyőrség sehol. Szekrényessy lövetni fog! Nem lövet, ha eddig nem tette! Sedlnitzky fog lövetni! De amíg az a golyó Bécsből ideér?!

Terézt felsegítették a kocsiba. Odabent negyedikként egy hajdú ült.

A Helytartótanács, magyarázta Nyáry izgatottan, nincs ugyan felhatalmazva rabok szabadon engedésére, mert nem ő fogatta le őket, de mert nem büntető intézmény, hanem a főhatalom képviselője, kötelező utasítást adhat.

– Kihozzuk a férjét! Így döntött a tanács!

A híd rengett, le is szakadhat. Vásáros parasztok sokasága. Híre ment, hogy ingyen lehet átmenni Budára. A vámosok szétszaladtak, a két járdán és a kcsiúton csak Budára lehetett haladni, a budai hídfőnél összetorlódtak a Pestre igyekvő kocsik, nem hajthattak fel. Buda felé a kocsik lépésben, a gyalogosok a középén húzódó kocsisávon ráérősen kerülgették a lószart, a különleges nap tiszteletére nem söpörték be a vízbe. Budán a vámháznál bokáig merülve cuppogott a tömeg, a csizmások örülhettek, a bocskorosok átkozódtak, a lovak besüppedtek.

A Helytartótanács! Engedjék ki a rabokat! Szabadságot Sztankovicsnak! Éljen Sztankevics! Engedjék el Sztanisicsot! István nádor hagyta jóvá! István nádor Bécsben van! István nádor Pozsonyban van! Ki a helyettese? Zichy Ferenc!

„Éljen a szabadság!”

„Éljen a király!”

Esteledett. A pesti palotásor a felhős idő ellenére is ragyogott. A rakparton a tömeg a viskók között északnak indult, a rongyos lurkók a kocsik között szaladgáltak. Megszaporodtak a kéregetők, a vásárok kedvelői.

A Várdombra menet megugrottak a lovak. A Színház utcára értek. A Fegyvertár hatalmas épülete előtt több sorban katonaság. A Dísztéren tovább haladtak. Klauzál felsóhajtott. A Helytartótanács előtt katonák. Nyáry és Klauzál kipattant, beengedték őket az épületbe, a városházi hajdú a kocsiban maradt. A tömeg megrekedt, köztük a vízholdó szekerek. A tabáni pékek peracet árultak, szépen fogyott a wurst és a csevap.

Teréz a kocsiból bámészkodva megértette, mitől félnek az urak. Nem kíváncsian néztek be a kocsiba, hanem gyűlölettel. Mindjárt rájuk törik az ajtót, és felnégyelik őket. A hajdú kicsire húzta össze magát. Csúrdöngölést jártak odakint a polgárok és a polgárnők a parasztokkal.

Elfelejtette odaadni Nyárynak a láthatási kérvényt! Hol van? Egész nap a ruhaujjában vitte, hova lett?

Nyáry megjelent a Helytartótanács erkélyén. Teréz kinyitotta a hintó ajtaját, hogy hallja. A zúgásban annyit lehetett kivenni, hogy a Tanács minden követelést teljesít. Nyáry hosszan szónokolt, hadonászott, az övé lett a nap.

Nyáry és Klauzál visszajött, a tömeg szétnyílt, átengedte őket, mögöttük bezárult.

Nyáry azt kiáltotta:

– Almásy gróf és Török gróf írásban kapott felhatalmazást, és a per végéig én kezeskedem érte! Rosenbaum őrnagy térparancsnok ezzel küldetett előre!

– Elengedik a férjemet!?

– El!

– De ha elítélik?

– Soha többé nem ítélik el, én garantálom!

A Bécsi-kapu utca tele néppel. Sok az iskolás. Fokossal és bicskával estek a József-kaszárnya falának. Nem a falat bontották, hanem a bedeszkázott földszinti ablakokat. Örök sehol. Éljen a szabadság, éljen a király!

Kinyílt a kapu, egy őrnagy kukkantott ki, félreállt. Az ablakbontók tovább dolgoztak. Milyen könnyen szét lehet verni a deszkaborítást. Miért kellett erre ilyen soká várni?

A deszka mögött egy alak.

Karok nyúltak feléje, hogy kisegítsék. A rab hunyorgott. Nyáry és Rottenbiller fölsegítette Terézt az ablakpárkányra.

– Nincsen többé cenzúra! – kiáltotta, és beugrott.

Ölelés. Taps, éljenzés. A rab a cella mélye felé fordult, teleírt kéziratpapírok. Kezdte összenyalábolni őket.

– Lassan! – szúrta a fogai között. – Lassan! A térparancsnok kérte, hogy fogjam vissza a népet!

Büszkén tette hozzá:

– Őrnagyot küldtek a kapitány helyett!

# páratlan oldal

[www.es.hu](http://www.es.hu)



IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

**Kattintson  
a [www.es.hu](http://www.es.hu)-ra!  
SMS-sel is  
előfizethet!**

PUBLICISZTIKA,  
FEUILLETON,  
PRÓZA, INTERJÚ,  
VERS, VISSZHANG,  
KÖNYVKRITIKA,  
MŰBÍRÁLAT,  
GALÉRIA

# Bevezető a Lugosi Lugo László-életútinterjúhoz

Lugosi Lugo László fotográfus (1953–2021) nagy léptékben gondolkodott, így is dolgozott. Áramlás címmel a látható és láthatatlan Budapestet megidéző, LUGO személyes Budapest archívumát bemutató, több száz darabos fotó- és térinstallációja lesz látható a Kiscelli Múzeum templomterében 2024. október 1. és 27. között. A kiállítás kurátorai: Bán András, Danó Orsolya, Radics Panka, Kurdy Fehér János és Lugosi Blanka

Lugót ismerjük az neoavantgárd, kevésbé tudatos korszakának mindent rögzíteni akaró fényképeiről, amelyeken a suhanó pillanat rögzítése volt a cél, és ennek lényege, hogy a képek spontán módon készültek és homályosak. Ismerjük az egyre inkább tisztuló, egyre feszebbé, fegyelmezettebbé váló, aprólékosan megtervezett és kidolgozott képeiről is, és természetesen a kettő közötti átmenet fotóiról. A 70-es, 80-as évek szocialista magyar valóságában a neoavantgárd művészet – vagy sokak számára inkább művészkedés – a rendszer túléléséről szólt. A túlélésnek voltak természetesen más útjai is, de ez a kereteket feszegető, a 60-as évek szabadságmozgalmait továbbvivő szűkebb, budapesti értelmiségi és művészvilág nyilvánvalóan szokatlanabb, harsányabb, látványosabb volt. Ebben teremtek valódi, közös emberi alaptapasztalatokra épülő és az örök kérdésekre morális alapú válaszokat kereső művek,

amelyek valóban a társadalom egy jelentős részének érzéseit jeleníteték meg – igaz, általában egy nem túl széles, értelmiségi társadalmi réteg számára. És teremtek az adott idő és a társadalmi helyzet metszetében fontosnak tűnő, de a későbbiekben jelentősnek inkább már csak a nosztalgia szűrőjén át tűnő alkotások is. Mint például a *Napló* képei. Természetesen minden fotó, ami azt örökíti meg, ami éppen van, értékes. Az idő teszi azzá. Lugo *Napló*-képei csak úgy megtörténtek. Az ambíció inkább a művészlétnek szólt.

A fényképezés mesterségbeli, technikai ismereteinek megszerzésével párhuzamosan Lugo munkamódszere is változott: a világ véletlenszerű megörökítése fokozatosan alakította a világ szisztematikus megismerésének vágyát. Ahogy mélyült technikai tudása, úgy vált a szeme is egyre érzékenyebbé. Lugo képei a technikai tökéletesedéssel összeszedettebbek, kimértebbek lettek, az alig észrevehető részletekre figyelő, szemlélődő képekké váltak. Vajon a technika csiszolta a látást, vagy az idővel finomodó érzékenység igényelte a technikai tudást? Valószínű, hogy a kettő folyamatos kölcsönhatása formálta az életművet.

A fiatalkori művészvilágból hozott kapcsolatai meghatározók maradtak. Nem csupán a személyek, hanem a hálózatban gondolkodás, az ismeretségi kör szisztematikus bő-

vítése, alakítása is az alkotó folyamat elengedhetetlen részévé vált. Társakat, támogatókat, üzleti partnereket keresett. A rendszerváltás utáni időszak új gazdasági rendszerre új lehetőségeket és új szemléletet hozott. A Budapest nagyvárossá váló időszakát a 19. század utolsó évtizedeiben megörökítő Klösz György világával párhuzamot felfedező Lugo pedig Klösz szakmai karrierjét tekintette mintának. A tízéves Klösz-kutatás egyszerre hozta az igényt és az útmutatást egy rendezett, stabil anyagi háttér megteremtéséhez. Ebből az időből valók a könyvekben meg-

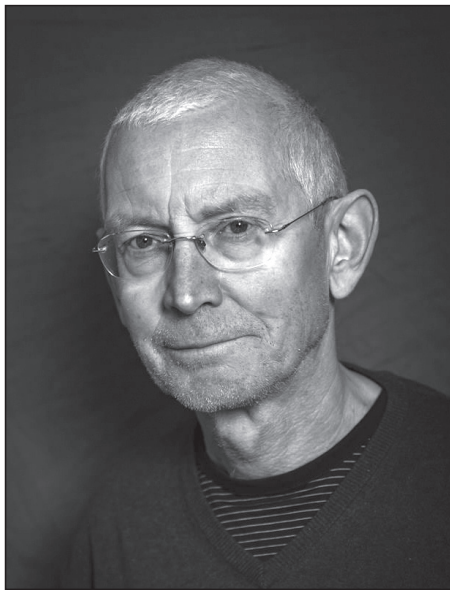
jelent sorozatok: *Eltűnő Budapest, Szén, Budapest 1900–2000, Zsidó Budapest, Tükörképek – Ludwig Rohbock nyomában, A Vár, A Dunánál, Templomok.* A fotókönyvekben való gondolkodás a fényképeket is rendszerbe helyezte. A dolgok finomszerkezetét kutatta, és a feladat ezek megörökítése volt a megfelelő eszközzel, zársebességgel és fénnel. Képei úgy merülnek el a részletekben, hogy nem válnak öncélúan művészivé. Rendszerezett dokumentumok. Lugo életműve úgy épült fel, mint egy archívum: a valóság legapróbb darabja is megtalálható benne, és ezekből a részletekből egy folyamatosan táguló, de struktúráját nem veszítő, ép-

pen a szerkezet által megtartott és fenntartható rendszer formálódik.

Képsorozatokban gondolkodott, amikhez a kapcsolódó történeteket is gyűjtötte, ezek egy részét rendszeresen publikálta is. Nyomot hagyni, pillanatot rögzíteni, a fény és árnyék állandóan változó mozgását a legjobb pillanatban elkapni. Ez volt a vezérfonal, ami mentén az alkotói munkáját végezte. A következetes, kitartó munkamódszer mögött pedig a nyugtalan hétköznapiak, a folyamatos elvágyódás, a küzdelem a teljesség mindennapi megéléséért. Nem könnyű a jelen és a múlt metszetében élni.

Az alkotói élet íve a „nem az kell, hogy a kép jó legyen, hanem az, hogy rajta legyen a pillanat” *Napló*-filozófiája és André Kertész tiszta képi világa feszül, az átmenet sokféle árnyalatában, vissza-visszatérő motívumokkal és témákkal. Életműve egy nagy érzelmi amplitúdóval élő, folyton új utakat kereső, impulzív ember és egy higgadt, precíz, szabálykövető fotográfus képei. Láttatják-e a képei a sikereit és kudarcait, a küzdelmeit és örömeit? Vagy éppen elrejtik őket? Nekünk, nézőként a teljes képhez kell-e látnunk a fényképezőgép mögé is?

**Danó Orsolya**



# „Nem bírok második lenni”

## Életútinterjú-töredék\* Lugóval

2018-ban Art Fairt rendeztek a Milenárison. Einspach Gábor galériája kiállította néhány képet. Minden nap odamentem. Szemben volt egy másik fotókiállító stand, ahol egy pasi egész nap ugrált, mindenkivel szóba állt, dolgozott végig, miközben, a többi galériás és kiállító, beleértve engem is, ott ültünk és vártuk, hogy majd jön a csoda és a vevő. Ennek a standnak a katalógusában az szerepelt: „Mi azon dolgozunk, hogy összehozzuk a művészt és a vevőt”. Gondoltam, nekem pont ez kellene. Odamentem a pasihoz, és elkértem angolul – valahogy kiderült, hogy nem beszél magyarul – az ügynökség igazgatójának a telefonszámát. Azt mondta: én vagyok az igazgató. Tényleg? És mikor tudunk beszélgetni? Holnap. Mint egy álom. Másnap leültünk, vittem neki a könyveimből. Mindenre azt mondta, nagyon jó, mindent el fogunk adni. Azonnal elmentem egy szerzői jogvédő irodába, íratam erről egy szerződést. 2019 januárban aláírtuk. És aztán nem történt semmi.

Pedig nagy terveim vannak. Régebben vettem egy 8×10-es olasz gépet, egy Gibellinit. Az ugyanakkora negatív méret, mint amekkorát Sander<sup>1</sup> is

használt. Ez a gép négy bőrrönd meg egy állvány. Tehát asszisztens kell hozzá és autó, amikor elmész valahová. És ha én Burmában szeretnék fényképezni, márpedig ott szeretnék fényképezni, akkor ahhoz sok pénz kell. Azt gondoltam, az ügynök majd összerakja, segít pénzt szerezni, és utána segít eladni a végterméket is.

Terveztem egy könyvet, Ingolstadt régen és most, a Budapest meg a többi városkönyv mintájára.<sup>2</sup> Ingolstadt azért fontos, mert ott van az Audi központja. Elképzelttem, hogy majd az Audi kinyomtatja, kiadja a könyvet. Erre a pasi azt mondta, ő mindenkiket ismer Győrben az itteni Audinál, nem probléma, most adott el óriási összegért valamit nekik. Fogtam magam, felültem a vonatra, és elmen-

---

rás, régi barátját Lugo az első interjúbán név szerint, harmadik személyben emlegeti. Megpróbáltuk a két, máshol még meg nem jelent interjút az időbeli ugrások ellenére, illetve az interjúkészítők eltérő érdeklődéséből, céljából, kérdészmódjából adódó ellentmondásokat áthidalva egybefűzni, remélve, hogy a szöveg jelen formájában nem csupán kordokumentum, hanem egy jelentős alkotó életútjának vázlata és személyiségének tükrö.

<sup>1</sup> August Sander (1876–1964) nagy hatású német portréfotós volt. Korunk arca (1929) című könyve, amelyben beállított képekkel enciklopédikus teljességben kívánta bemutatni a Weimari Köztársaság társadalmának keresztmetszetét, módszerében és stílusában sokak által követett, máig példaadó.

<sup>2</sup> Lugosi Lugo László első „régen és most” könyve a Vince Kiadónál jelent meg 2001-ben Budapest 1900–2000 címmel. A kiskakó albumban oldalpárokon sorakoztak a főváros régi és mai fotói: Klösz György 19. századi (a BTM Kiscelli Múzeumában őrzött) városképei és Lugo felvételei ugyanabból a nézőpontból.

---

\* A következő – egybeszerkesztett, monológga alakított – interjú eredetileg két, egymástól független beszélgetéssorozat volt, amelyet Danó Orsolya 2011-ben négy alkalommal, illetve Bán András 2021-ben szintén négy alkalommal – egy nagyobb, ám a fotográfus halála miatt félbeszakadt életút kutatás részeként készített. Ez az oka annak, hogy Bán And-

tem Ingolstadtba. Megcsináltam a próbafelvételeket, megbeszéltem az ottani múzeum fotógyűjteményében, hogyan lehet hozzáférni a régi képekhez. Hazajöttem, csináltattam egy könyvmakettet, az első húsz oldalt digitálisan kinyomtattam. Ha valakihez odamész, kell mutatni valamit, hogy ne a levegőbe beszélj. Szóval kinyomtattam, elég jól nézett ki, egyet odaadtam neki, egyet beraktam a Szabó Ervin Könyvtárba, ahol mindenem van.<sup>3</sup> A pasi meg eltűnt.

Több olyan nemzetközinek nevezhető ötletem volt vagy van, amit nagyon szeretnék megcsinálni. Már nem a Gibellinivel, mert azt eladom, hanem a meglévő 4×5-össel. Az egyik: Burma. Burmában van egy Bagan nevű hely, ahol 12 négyzetkilométeren háromezer templomot találsz. Elég jó lenne. Nem csak a templomok, nem csak építészet, hanem kultúrtörténet. Szóval egyre inkább a kultúrtörténet felé megyek, mindig azt csináltam, de most teljesen arafelé megyek. Baganban lefotózni a templomokat, az őserdőt, meg az embereket, akik ott ülnek. Vagy Kuba. Havanna, mielőtt eltűnik. Legalább fényképen maradjon meg. Vagy Görögország. A régen és most folytatása: Fred Boissonnas svájci fotós nyomán végigjárni Görögországot. Vagy Samuel Bourne nyomán Indiát. Vagy a Dunát Amand Helm nyomában.<sup>4</sup>

<sup>3</sup> A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteménye 57 levéltári dobozban őrzi Lugosi Lugo László negatívjait, diát, írásait, életút-dokumentumait és néhány kiállítási vintage-nagyítását.

<sup>4</sup> François-Frédéric Boissonnas (1858–1946. október 17.) svájci fotográfus 1903 és 1933 között szisztematikusan dokumentálta Görögország tájait. Fényképeit 14 albumban adta ki. Samuel Bourne (1834–1912) brit fotós 1863-tól 1870-ig 2200 képet készített India és a Himalája tájairól és építészetéről 10×12 hüvely-

Elkészítettem a listákat: beírtam a városokat, helyszíneket. Azt gondoltam, hogy ezekből könyvek születhetnének. Szóval van egy csomó olyan tervem, amit meg szeretnék csinálni – leszámítva azt, hogy nem vagyok túl jó erőben. Illetve nagyon jó erőben vagyok, de egyedül nem lehet megvalósítani, menedzser, asszisztens kell hozzá. De Magyarországon ilyen világ soha nem létezett.

Kitűnő tanuló voltam végig az általánosban, aztán a gimiben már nem, de ott is elég jól tanultam. Valójában életemben nem tanultam semmit. Most sem tudok tanulni. Rám ragadt minden, okos kisfiú voltam. A bölcsészkaron sem tanultam, ott is azt tudtam, ami rám ragadt. Moziba jártam, megnéztem hetente nyolc-tíz filmet. Úgy államvizsgáztam angolból, hogy átlátszott a papír, és láttam, hogy mi a száma a kérdésnek: így az *Ulysses*t húztam, mert arról lyukat tudtam a tanár hasába beszélni.

Angyalföldön, ahol éltünk, a szomszédban lakott Frédi bácsi, aki megcsinálta nekem a világ legjobb rollerjét. Amikor egy rollerversenyen második lettem a világ legjobb rollerjével, úgy a földhöz vágtam, hogy a vascső széttört. Nem bírok második lenni. Zongorázni jártam, biciklizni jártam, kajakozni jártam, repülőgépmodellezni jártam. De mindet abbahagytam, mert mindegyikben csak második lettem.

kes lemezes kamerával. Amanda Helm 1831 körül született és feltehetően 1890-ig tevékenykedő fotográfusról kevés adat található. Az 1870-es és 1880-as években alsó-ausztriai településekről készített képeket, amelyeket albumokban jelentetett meg; például *Fényképek a Duna partjáról a forrástól a torkolatig* címmel. Bécs, 1880 körül.



71



A Trefort gimibe jártam – akkor úgy hívták: ELTE Ságvári Endre Gyakorló Gimnázium. Apám orvos volt, TBC-kutató, és azt gondolta, hogy a természettudománynál nagyobb dolog nincs. Ezért íratlak be biológia–kémia szakos osztályba. Egészen a gimi végéig egy vattába csomagolt hülye kis gyerek voltam, aki semmiről nem tudott semmit: a világról sem, a szerelemről sem, semmiről. Gyerekkorom óta belém van építve a gátlás. Maradjunk abban az egyszerűség kedvéért, hogy gátlásos exhibicionista vagyok.

Az egyik párhuzamos osztályba járt egy lány, Szendrei Éva, nagyon tetszett nekem. Talán a Várban sétáltunk egyszer, amikor azt mondta, figyelj, játszom egy színházban, gyere el, nézd meg. Jó, elmegyek. Na most ez Halász Péter<sup>5</sup> társulata volt. Három elképesztő előadásukat láttam a Kassákban. Hirtelen kikerültem az addigi családomból, és valami egészen mással találkoztam. Itt kezdődött az egész. Olyan hihetetlenül jó volt, hogy innentől úgy gondoltam, avantgárd művész leszek. Jártam Halász Péterékhez, az egyik filmben hosszú hajjal fel is tűnök. Akkor még azt gondoltam, hogy filmoperatőr szeretnék lenni, de közben fényképezgettem. Úgy képzeltem, ahhoz semmi más nem kell, elég, ha jön az ihlet, és fényképezek. Nem kell hozzá semmit sem tudni.

<sup>5</sup> Halász Péter (1943–2006) színész, rendező a magyar neoavantgárd színház meghatározó személyisége volt. 1969-ben saját társulataival előbb a budapesti Kassák Művelődési Házban, majd – a betiltást követően – egy Dohány utcai lakásban lépett föl. 1976-ban kivándorlásra kényszerítették a társulatot, ezt követően Squat Színház néven működtek Nyugat-Európában, majd New Yorkban, jelentős ismertségre tettek szert.

A családom borzalmas volt. Az apám is szegény, meg az anyám is. Mindketten nagyon intelligensek voltak, de nem lehetett velük beszélgetni semmiről. Nálunk az volt a rend, hogy ne beszéljünk semmiről. Ettől én iszonyúan szenvedtem.

Az anyám gyors- és gépirőiskolát végzett, majd elment dolgozni – akkor úgy hívták – a Gabona Trösztöz, a jogi osztályra. Az egész országban ez a cég vásárolta fel a gabonát. Ott ültek a jogi osztályon, és nem tudom, mit csináltak. Egy főnöke volt egész életében, Tibi bácsi, ugyanabban a szobában ült ő is. Imádtam bejárni anyám irodájába, mert az épületben páternoszter járt. A Gerbeaud-házban volt, a negyedikén Strelisky műterme működött régen. Akkor persze nem tudtam, csak így utólag... Ennyi volt anyám élete: titkárnő. Életében egyszer járt Bécsben kirándulni. Nyaranta mindig lementünk a Balatonra. Emlékszem a fenyőfák szagára. Mentünk át az üdülőből az erdőn keresztül a vízhez. Anyám cigizett, néha konyakot ivott. Apám után nem házasodott meg, mert a nagymama nem engedte. Rémesek voltak. Ment az *Esős vasárnap* című film, és befogta a szememet, amikor csókolóztak benne. Erre a történetre mondta később az egyik szerelmem: naná, hogy fényképész lett belőlem, mert nem volt szabad nézmem.

Az apám orvos volt. A legenda szerint mérnök szeretett volna lenni, de amikor '45-ben elment beiratkozni a Műszaki Egyetemre, az összes híd le volt bombázva, és nem tudott átmenni a Duna túloldalára, ezért orvosnak iratkozott be. Amikor elvégezte az egyetemet, rövid ideig katonarvos volt, utána tudógyógyászként dolgozott, de nem kórházban praktizált,



hanem kutató lett. Magyarországon a TBC akkor még népbetegségnek számított. 1959 végén elküldték Párizsba tanulmányútra, tanulja meg a Pasteur Intézetben, hogyan kell megcsinálni a BCG oltóanyagot. Franciaországba, amikor '56 miatt korábban vizsgálati fogságban is volt? Tuti, hogy beszervezték, csak ezt nem mertem megmondani nekünk. Kérdeztem tőle, de azt mondta, hogy nem. Lehet, hogy beszervezték, de így legalább minden szakmai vágyát sikerült beteljesítenie. Másképpen nem engedték volna ki '59 végén. Akkor ugyanis csak úgy nem lehetett külföldre menni.<sup>6</sup>

<sup>6</sup> Dr. Lugosi Lászlót (az iratokban a névírás bizonytalan: Lugosy, Lugossy névváltozat is előfordul) 1957. április 17-től „közbiztonsági őrizetbe” vették, augusztusig Kistarcsán tartották (a vád: hamis orvosi igazolással üldözött személy külföldre távozását segítette, a

Párizsban ismerkedett meg Odillel, aki a második felesége lett. Magyarországra költözött, de negyven év alatt sem tanult meg magyarul. Francia nyelvet tanított az akkor még létező Alliance Française-ben, és hosszú ideig dolgozott a francia követségen is mint titkárnő. Jól kerestek. Hihetetlenül jól voltam eleresztve: pénzzel váltották meg a szeretetüket. Ezt soha nem bocsátottam meg. Kell pénz? Mennyi kell? Lakást meg autót vettek nekem is, az öcsémnek is. Meg London... Ott voltam azon a Rolling Stones-koncerten, amikor Brian

nyugati határrész térképét sokszorosította). Az őrizetbe vétel lehetőséget adott volna beszerzésére, de ennek az ÁBTL-ben nincs nyoma. 1957 után több ügynök jelentett róla. Párizsi UNESCO-ösztöndíja után például „Kátai György” fn. ügynök 1961. áprilisában, de a jelentéshez Papp Imre r. szds. a következőt fűzte hozzá: Dr. Lugosi László operatív szempontból nem érdekes személy.

Jonesra emlékezve négyezer fehér pillangót eresztettek ki, csak úgy. Leírtam ezt a történetet. Nemrég megtaláltam ezt is, és más nagyon-nagyon régi írásomat apáméknál egy dossziében. Ő elrakta, én nem.

Tizenöt éves koromban apám meg a francia felesége beíratott Londonban egy nyelviskolába. Amit megtanultam, az akkor Magyarországon világbajnoki címnek számított. Mivel nagyon jól tudtam angolul, második lettem a középiskolai tanulmányi versenyen, nem kellett felvételiznem a bölcsészkarra. Az első helyezett Sarkadi Bori volt, Sarkadi Imre<sup>7</sup>

<sup>7</sup> Sarkadi Imre (1921–1961) Kossuth-díjas író volt. A korai szocializmust némiképp idealizáló, de etikai dilemmákat feltáró, az átalakulás tragédiáit is bemutató írásai a maguk korában nagy hatást gyakoroltak. Tisztázatlan körülmények között halt meg fiatalon: kizuhant Kondor Béla ötödik emeleti műtermének ablakán.

lánya. Borival jártunk egyetemre, gyönyörű csaj volt. Mind gyönyörűek voltunk.

Úgy kerültem a bölcsészkarra, hogy majd egyszer onnan elmegyek filmrendezőnek vagy filmoperatőrnek. Akkoriban érettségi után nem lehetett felvételizni a főiskolára, el kellett végezni vagy egy egyetemet, vagy pedig szakmai gyakorlaton kellett részt venni a filmgyárban. Azért mentem a bölcsészkarra, mert ez volt az egyszerűbb megoldás. Közben aztán megváltoztak a dolgok. Emlékszem, volt egy olyan pillanat, hogy azt gondoltam, ja, hát a fényképezés sokkal jobb, mint a filmezés, mert a fényképezést egyedül is lehet csinálni, a filmezéshez pedig egy csomó ember kell. Akkor inkább fényképezni akarok.

A gimi után egy évig katona voltam, ami megint nagyon tanulságos



történetnek bizonyult, mert ott még jobban bele lehetett látni ebbe az akkor zajló egész hülyeségbe. A bölcsész „előfelvételis” századba soroztak be Hódmezővásárhelyen. A katonatársam, Kardos András, Pándi Pál fia<sup>8</sup> mentette meg az életünket. Amikor valami nagy gáz volt, Kardos felhívta a papát, légy szíves, szóljal Aczél Gyuri bácsinak. Az utolsó napon például már civil ruhában sorakoztunk, amikor elhangzott az üvöltés: Lugosi honvéd, mossa fel a folyosót! Azt feleltem, hogy nem mosom fel. Akkor öltözzön vissza, nem szerel le! Kardos András ezt is elintézte. Ez volt az én utam: egy kiváttázott családból, amelyben soha nem történt semmi, a katonaságon keresztül belecöppentem egy egészen másfajta világba, a bölcsészkarra.

'77-ben végeztem el az egyetemet. Akkoriban angolt tanítottam, például a Fészek Klubban unatkozó színművészfelésegeknek. Nagyon jól kerestem vele. Mellette könyveket és novellákat meg a fényképezéssel, videózással kapcsolatos szakkikkeket fordítottam. Ezeket jó lenne egyszer összeszedni. Lefordítottam Susan Sontagnak a *Betegség mint metafora*<sup>9</sup> című könyvét: a háromhavi munkáért ezernyolcszáz forintot fizettek. Ezzel töltöttem az időt, és a Fiatal Művészek Klubjával meg csajozással. Fényképezgettem, zenélgettem, fil-

mezgettem, mindent csak úgy csináltam. Forgács Péterrel forgattunk egy filmet a Balázs Béla Stúdióban. Voltak kiállításaim is. Egy olyan is volt, aminek képeit azonnal leszedették. Az volt a címe, hogy *Balesetek*. Különféle sebek voltak kirakva, például olyanok, amikor valakit megoperálnak. Azt gondoltam, hogy ha sebeket fényképezel – a punkkorszakban! –, menő lehet a durvaság. Vécsey Attilával, akivel nagyon jóban voltunk, alakítottunk egy zenekart. Csomó zenekar működött akkoriban: az Európa Kiadó, a Trabant, a Vágtázó Halottkémek. A mi zenekarunk neve Trezor lett. Hangfelvételeket készítettünk úgy, hogy egyikünk sem tudott zenélni. Illetve hát én minimálisan... Szintetizátoron játszottam, egyszer basszusgítáron, énekeltem is. Dalszövegeket is írtunk, Korniss Mityu<sup>10</sup> is írt dalszövegeket, meg én is. Galántainál az Artpoolban meg lehet keresni. Igazi dilettáns korszak volt, a fotósok zenéltek, a zenészek fotóztak, Galántai mindent csinált, újságot is kiadott. Ez volt az AL,<sup>11</sup> nagyon-nagyon bírtam, hogy veszi magának a bátorságot... Meg is jelent az AL-ban egy-két írásom és fordításom. Aztán elfáradt az egész Új Hullám, rengeteg kóklerség volt benne.

Van egy fényképem, ötéves koromban egy fényképezőgépen, egy bokszgépen ülök. Apámtól kaptam 15 éves koromban az Exakta Varex 2A-t. Idehaza ez volt a non plus ultra. Amikor fölvettek a gimibe, odamentem a ké-

<sup>8</sup> Pándi Pál (eredeti nevén Kardos Pál, 1926–1987) Kossuth-díjas irodalomtörténész, egyetemi tanár, akadémikus, Aczél György tanácsadója, a Kádár-kor egyik legnagyobb hatású irodalompolitikusa volt. Súlyos örökségével több írásában néz szembe fia, Kardos András (1953) filozófus (*Teherpróba – Egy irodalompolitikus pályájának kritikus pontjai* (Budapest, Magvető, 2022, Tények és Tanúk sorozat), *Ellenfényben Valamivel* (Budapest: Kalligram, 2024).

<sup>9</sup> Budapest: Európa, 1983, Mérleg sorozat.

<sup>10</sup> Kornis Mihály (1949) író, színházi dramaturg, rendező, a Kádár-kori demokratikus ellenzék tagja.

<sup>11</sup> Az AL (Aktuális / Alternatív / Artpool Levél) Galántai György (Artpool) 1983 és 1985 között 11 számot megért művészeti „szamizdat” folyóirata, a korabeli „párhuzamos kultúra” művészeti eseményeinek dokumentumaival.



76

miatanárhoz, és azt mondtam, tanár úr, engem nagyon érdekel a fényképezés, mondja el, hogy milyen vegyszerek vannak. Az érdeklődés már akkor megvolt bennem. A gimiben már fényképezgettem. Otthon a fürdőszobában nagyítottam. Kiállították a képeimet a faliújságon. Az osztályteremben volt egy parafa tábla, és odarajszögeztem két képet. Az egyikre emlékszem, kiránduláson készült, tél, hó, Hármashatárhegy, behavazott fenyőfa volt látható a képen. A másik egy kép a nagymamáról: a hetvenedik születésnapján csináltam a kezéről.

A Trefort gyakorlóiskola volt, bölcsészkar hallgatók tanítottak. Így ismertem meg két angol szakos tanárjelöltet, Péterffy Andrászt és György Lacit, akik az ELTE amatőr filmklub vezetői voltak. Pontosabban

volt egy tanár vezető, Kárpáti Gyuri is. Így kerültem a filmklubba később, már egyetemistaként. Előttünk olyanok jártak oda, mint Jeles András, Kardos Sanyi. Még a gimiben elkezdtem amatőr filmeket készíteni, egyikkel díjat nyertem. Később, amikor Péterffyék végeztek a bölcsészkaron, és fölverték őket a Filmművészeti Főiskolára, én lettem a filmklub vezetője. Évente egyszer eljártam Amszterdamba. Háromévente lehetett útlevelet kapni, de mivel mi a filmfesztiválra mentünk, kaptunk útlevelet. Készítettem néhány kisfilmet Szirtes Andrással, Sólyom Andrással, Dávid Andrással, Mész Andrással. Az egyiknek az volt a címe, hogy *Élet*. Egy almát lehetett látni, amiből egyre többet kiharap egy látáhatatlan száj, és a végén már csak a csutka marad ott, és az elfekszik az

asztallapon. Az Egyetemi Színpadon volt két filmsorozat. Én találtam ki, hogy legyenek némafilmek zongorakísérettel, szereztem egy zongoristát, ha jól emlékszem, Óry Emilnek hívták. A másik a sztársorozat. Az Egyetemi Színpadon az irodában töltöttem az életem felét. Mindenki ismerte a másikat. Tanulni ott sem tanultam, rám ragadtak az ismeretek. Emellett a Balázs Béla Stúdióba jártam,<sup>12</sup> nem voltam hivatalosan tag, de minden kedden ott ültem, és néztem a filmeket, az is nagyon jó volt. Bódy, Gazdag, Erdély Miklós, Szentjóby<sup>13</sup> nevére emlékszem.

Iskolában soha nem tanítottam, leszámítva a kötelező vizsgatanítást. A Trefortba mentem vissza vizsgázni tanításból. Ez jó történet. A *Csongor és Tünde* volt a vizsgaóra tárgya. A tanárnő – Szabó István filmrendező felesége – azt mondta, hogy ennyit azért nem nézett volna ki belőlem. Hát, a fotósok sem nézték ki belőlem, hogy én ehhez érteni fogok.

Még mindig avantgárd művész szerettem volna lenni, és fényképeztem.

---

<sup>12</sup> A Balázs Béla Stúdiót (BBS, 1959-2010) eredetileg a hivatásos fiatal filmesek számára alapította a kultúrpolitika, de a hetvenes évekre hangsúlyosan a kísérleti, neoavantgárd filmek műhelyévé vált. Vetítései abban az időben többnyire zártkörűek voltak és izzó szakmai vitáknak adtak helyet.

<sup>13</sup> Bódi Gábor (1946–1985) filmrendező (BBS-filmjei: *Filmnyelvi sorozat, Amerikai Anzix*), az Infermental nevű nemzetközi neoavantgárd videóművészeti magazin alapítója. Gazdag Gyula (1947) filmrendező (BBS-filmjei: *Hosszú futásodra mindig számíthatunk..., A válogatás, A határozat*), egyetemi tanár. Erdély Miklós (1928-1986) építész, író, költő, képzőművész, filmrendező, teoretikus, a magyar neoavantgárd legnagyobb hatású személyisége; BBS-filmjei: *Partita, Álommásolatok, Verzió, Vonatút, Tavasz kivégzés*. Szentjóby Tamás (1944) képzőművész, a happening-művészet magyarországi kezdeményezője, egyetemi oktató; BBS-filmje: *Kentaur*.

Négy helyen zajlott az életem: az egyetemen, az Egyetemi Színpadon, a Fiatal Művészek Klubjában és a Balázs Béla Stúdióban. Egyfolytában a Fiatal Művészek Klubjában lógtunk, egyrészt mert az tényleg nagyon jó hely volt, másrészt nem volt helyette más, harmadrészt meg mindenki ott volt.

Kardos Sanyi valahogy '78 előtt kezdte a Hórusz Archívumot<sup>14</sup> komolyan venni. Abban nagyon intenzíven részt vettem. Kardos apja fotós volt, Sanyi járt vele dolgozni. Olyan képeket talált, amelyekről azt gondolta, és most is azt gondolja, hogy az Isten keze benne van az elkapott pillanatokban. Akadt egy nagyon nagy fogás: Dunavecscén egy padlásra előkerültek olyan eldugott üveglemezek, amelyeken orosz katonák voltak láthatók. Amikor Budapestet körülkerítették, és ott állomásoztak a szovjet csapatok, lefényképeztették magukat. Áll a katona egy pisztolylyal, és három karóra van a karján. Iszonyú büszkék voltak, hogy három karórát már összeloptak. Fantasztikus anyag, egy koszos padlásról! Bejártunk a Főfotóba is, összeszedtük a hibás képeket. Bakos Zoltán ott dolgozott, ő csempészte ki. Később minket is beengedtek.

Rengeteget jártam Sanyihoz, és akkor még nem tudtam fényképezni. Kitaláltam a fotónaplót. Mindenki naplót írt és vezetett akkoriban. Szilágyi Lenke, Birkás Ákos is. Azt

---

<sup>14</sup> Kardos Sándor (1944) Kossuth díjas filmoperatőr, a Hórusz Archívum alapítója. A ma már közel egymillió képet tartalmazó archívum azon különös képeket – főként privát fotókat – gyűjti, amelyek a látás konvencióinak újragondolását kezdeményezik. A Hórusz Archívum 1980-ban rendezte első kiállítását. Lugosi Lugo László a Hórusz alapításában tevékenyen részt vett.

találtam ki, hogy mindig lesz nálam fényképezőgép, és ha valaki szembejön, vagy valami helyzet van, csinállok egy képet. Ez így is volt, mindig volt nálam fényképezőgép, talán egy Minolta. Kardos szerezte a filmnyersanyagot a filmgyári maradékokból. Ezért nincsenek beszámozva a filmkockák. A negatívokat elraktam, 260 tekercs lett a végén belőle, az nyolckilencezer kép '78-tól '82-ig. Amikor előhívtam a filmet, minden kockát 6×9-es méretben lenagyítottam – a rosszakat is – és beragasztottam egy A/4-es vázlatfüzetbe. Beragasztottam a képeket egymás után, és mindegyik alá odaírtam, hogy mi vagy ki látható rajtuk. Ez 33 kötet. Írtam hozzá egy bevezetőt is, amit ma már nem merek elolvasni, nagyképű baromság, arról szól, hogy direkt nem akarok jó képeket csinálni, mert a Hórusz után nincs értelme. Le is írtam a *Napló* előszavában: nem az kell, hogy a kép jó legyen, hanem az, hogy rajta legyen a pillanat.

Mindent dokumentáltam akkoriban, mindent elraktam, nem tudom, miért. Elraktam az igazolványaimat: összeraktam egy füzetet, beleragasztottam mindenféle igazolványt. Egy másik füzetbe meghívókat ragasztottam. Magánlevelezéseket, szerződéseket...

A Hórusz egyre nagyobb lett, én egyre kisebb feladatokat kaptam, Kardos látta át az egészet, és akkor elég lett. Szóval nem a Sanyiból, hanem a helyzetből. Leváltam, de ez soha nem okozott konfliktust. Ugyanígy volt Ákossal is. Vörösváry Ákosnál<sup>15</sup> valamilyen reprózási miatt

<sup>15</sup> Vörösváry Ákos (1948) műgyűjtő, a tapolcadi Első Magyar Látványtár megalapítója és működtetője, merész művelődéstörténeti

jártam először. A ház, a hangulat, Gulácsy-rajzok, ott aztán volt minden. És a baráti társaság, a Látványtár. Alionával<sup>16</sup> Csobáncra jártunk nyaralni Ákoshoz. Elkezdtem dolgozni a gyűjteménynek, bulinak tekintetem, nagyon jó volt műtárgyak közelében lenni. Tulajdonképpen akkor kezdtem el én is gyűjteni. Ákos mindent gyűjtött, a lecsöpögő viaszt is, hátha jó lesz valamire. A Látványtár azért alakult meg, mert egy szervezet könnyebben tudott pályázni.

Egyszer három hónapig volt munkahelyem az Iparművészeti Főiskolán. Horányi Özséb<sup>17</sup> hívott oda, akit Kardos révén ismertem meg. Megpróbáltuk kitalálni, mire való az Elméleti Intézet. A rektor, Gergely István biztatott arra, változtassuk meg a begyöpösödött, régi struktúráját. Akkoriban kezdődött a graffiti divatja Budapesten, Bakos Zoltán elkezdte fényképezni a graffitiket, írt róluk egy tanulmányt, amit kiadtunk egy stencilezett füzetben. Aztán azt találtuk ki, hogy a diákok vegyenek részt a munkánkban: csináljunk közösen egy stencilezett újságot. Legyen az a címe, hogy *Vita*. Ami azt is jelenti, hogy élet. De a diákok egyáltalán nem értették, hogy mit akarunk.

Három hónapig tartott az egész. Özséb behívott a szobájába, kirakott az asztalra egy üveg vodkát, és azt mondta, hogy ki vagyok rúgva.

kiállítások rendezője. Lugosi Lugo László a Látványtár alapításában tevékenyen részt vett.

<sup>16</sup> Frankl Aliona (1954) fotóművész Lugosi Lugo László második felesége volt.

<sup>17</sup> Horányi Özséb (1942) kommunikációkutató, egyetemi tanár, a hetvenes évek interdiszciplináris társadalomtudományi gondolkodásának egyik kezdeményezője. 1983-tól a Magyar Iparművészeti Főiskola Elméleti Intézetének igazgatója.



„Külföldön tartózkodását önkényesen meghosszabbította.” Előtte volt az öt hónap „disszidálás”: New York. El akartam menni, mert nem éreztem jól magam a bőrömben. Üres volt minden és reménytelen, más konkrét ok nem létezett. Először azt gondoltam: London. Már vízumom is volt, de egy házibulin Lou Reedet hallgattunk, és mindenki iszonyúan be volt rúgva, be volt állva. Akkor ott megdöntöttem magam, és azt mondtam, jó, akkor legyen inkább New York.

Kaptam egy telefonszámot, a Király Zsuzsáét. Fogalmam sem volt, hogy kicsoda ő. Megérkeztem New Yorkba, és felhívtam. Nála lehetett lakni. A harmadik napon láttam, hogy ha nem tudom, mit akarok csinálni, akkor ez ott nem fog sikerülni. Mert csak úgy működik, ha nagyon tudod, hogy színész akarsz lenni vagy fotós vagy festő, vagy valami – de ak-

kor is öt év kell, hogy elinduljon. Ha nem tudod, akkor véged van. Én meg akkoriban mindent csak csináltam, „gattam”, „gettem”.

A másik, hogy iszonyúan nem tettszett nekem akkor még a pénz. New Yorkban mindenki csak és kizárólag a pénzről beszélt. A metróban reggel azt hallottam, a mama azt mondja a gyerekének, hogy én ezért a metróért többet nem adok ki pénzt, mert ilyen zsúfolt. Mindenhol ez ment. Rájöttem, hogy a pénz ott ugyanazt képviseli és jelenti, mint Magyarországon a párttagsági könyv; ugyanaz a diktatúra. És akkor hirtelen tele lettem tervekkel. Tudtam, hogy mi mindent akarok csinálni, amikor hazamegyek. De hát, ha már ott voltam, akkor egy kicsit éltem is. Zsuzsa is ott volt. Ott maradtam öt hónapon át.

Halász Péterékhez jártunk szombatonként, az volt az életünk értel-

me. Néha elmentünk moziba meg kiállításokra. Halász akkor már heroinárusításból élt, az egész Squat Színház be volt löve. Ott volt például Niko a Velvet Undergroundból. Eszméletlen figura volt.

Egyébként egy csavargárban dolgoztam. Megpróbáltam elmenni a New York-i magyarokhoz, hogy hát én magyartanár vagyok, a vasárnapi iskolába jövök tanítani. Azt mondták: köszönjük szépen, nem. Leszólított viszont egy pasi, azt mondta, nála lehet dolgozni. Elmentem hozzá, tízen voltunk, én voltam az egyetlen fehér, különböző vasmunkákat csináltunk. Mígnem aztán már nagyon haza akartam jönni, Zsuzsa pedig nem, otthagytott engem. Ez '82-ben történt.

Emiatt rúgtak ki. Nem volt erről semmilyen hivatalos papír. Csak a besúgók dossziéjában maradtak meg az adatok. Galántai Gyuri<sup>18</sup> dossziéjából kaptam jelentéseket. Például: szerettem volna olyan kiállítást csinálni, hogy megyünk a Majakovszkij utcában – így hívták akkor – az egyik végétől a másikig. Odahívtam embereket levélben. Fénymásolatban készítettem a meghívót, elküldtem százhusz embernek. Senki nem kapta meg, a rendőrség lekapcsolta. Feladtam még egyszer. Mert az volt a terv, hogy odajönnek az emberek reggel tízre, én megyek a Deák tértől a Zeneakadémia felé, és amikor találkozunk, készítek egy képet, majd elmegyek a képhatárig, és a következőről is. A végén össze lehet ragasztani a Majakovszkij utcát, és mindenhol ott fog állni egy ember a képen. Nem lehetett volna egyéb-

ként megcsinálni, mert ott parkoltak az autók, de ez csak utólag derült ki. Reggel tízkor megjelent a rendőrség, és lezárták a Majakovszkij utcát. Engem már reggel hatkor bevittek, olyan volt, mint az 50-es évek, csöngettek a kapun: tudom-e, hogy ez törvénybe ütközik. Én meg mondtam, hogy nem ütközik, ez nem tüntetés, ez egy baráti találkozó. Ennyi az, ami előkerült rólam a dossziékból.

Végtelen számú házibulin vettem részt, vezettem dilettáns módon a *Naplót*, és közben megtanultam fényképezni: exponálni, komponálni. Technikai értelemben egy csomó dolgot megtanultam, de egy csomót meg nem. Akkoriban volt egy fotós haverom, Vécsy Attila, aki azt mondta, menjek el vele el a Fiatalok Fotóművészeti Stúdiójába, hogy engem is vegyenek föl ezzel a naplóval. Ott ült Tímár Péter, Stalter Gyuri, Tóth Gyuri, és azt mondták: na nem, hát ez nem művészet, köszönjük szépen, viszontlátásra.

New Yorkban meglátogattam André Kertészt,<sup>19</sup> felvettem vele egy beszélgetést, ami később megjelent a *Fényképészeti Lapokban*. Azután – nevetségesen hangzik – elmentem Richard Avedon műterme elé, az utcán álltam, és azt mondogattam magamban, hogy én is szeretnék nagy Richard Avedon lenni. Egy időben úgy fotóztunk, Halas István meg én, mintha Avedonok lettünk volna. Fehér fal, és gyerünk.

Bánnál szerkesztettük a *Fényképészeti Lapokat*, az ő lakásán, az Attila

<sup>18</sup> Galántai György (1941) képzőművész, a neoavantgárd egyik központjának számító Balatonboglári Kápolnaműterem alapítója, az Artpool Művészetkutató Központ kezdeményezője.

<sup>19</sup> André Kertész (1894–1985) az egyetemes fotóművészet történetének egyik legismertebb alkotója, 31 évesen hagyta el Magyarországot, Párizsba, majd 1936-ban New Yorkba költözött. Magyar nyelvtudását haláláig őrizte.

úton volt a szerkesztőség, nagy bulik voltak.<sup>20</sup> Hetente egyszer összejöttünk, és nagyon jól éreztük magunkat, sokan jártak oda. Megjelent a Kertész-interjú, könyvet szerettem volna belőle csinálni, de rájöttem, hogy André Kertész szóról szóra ugyanazt mondja mindenkinek minden interjúban. Utána volt egy kiállításom a Klubban azokból a polaroidokból, amelyeket szilveszterkor a Halásznéknál készítettem a színházban. De nem lehetett kimondani azt a nevet, hogy Halász Péter. Tehát az volt a kiállítás címe, hogy *Portrék: Budapest – New York*. Forgács kirakott budapesti képeket, én meg kiraktam a Halászékat, és mindenki tudta, hogy ki van a képen, de nem volt szabad beszélni róla, tabu volt.

Utána házasodtunk össze Alionával, és utána mondta Bán '85-ben, hogy most már igazán eldönthetnéd, hogy mi a francot akarsz csinálni. Úgy döntöttem, hogy akkor fotó, gyerünk. Elmentem Haris Lacihoz,<sup>21</sup> akit onnan ismertem, hogy Bán tőle



<sup>20</sup> Erről részletesen: Szilágyi Sándor: Fényképzeti Lapok, Kecskemét: Magyar Fotográfiai Múzeum, 2010.

<sup>21</sup> Haris László (1943) fotóművész, akadémikus. Az eredetileg mérnök végzettségű fotós a hazai neoavangárd képzőművészeti mozgalom jelentős alkotójává vált.

kérte kölcsön a mikrobuszát, mert Harisnak öt gyereke van, és az öt gyereket mindig vinni kellett valahová, viszont Bánnak akkor még nem volt jogosítványa, és mindig valahová költözött, én voltam a sofőrje. Elmentem Harishoz, aki akkor a Pannónia Filmstúdió fotósa volt, hogy légy szíves, taníts meg engem fotózni. Elvittem neki a képeimet. Azt mondta, de hát te tudsz fotózni. Ami abban az értelemben egy kicsit igaz volt, hogy nézhetőek voltak a képeim, mert volt rajtuk valamifajta kompozíció, de technikailag teljesen csapnivaló volt. Hiányzott az anyagismeretem. Mert akkoriban tudnod kellett, hogy az a

film, ami a gépedben van, mire képes. A színes diafilmet 1/3 blendés expozíciós tőrészhatáron belül kellett exponálni ahhoz, hogy jó legyen, és akkor sem volt mindig jó. Én ezeket nem tudtam. Újra és újra elmentem Harishoz, és ő mindig megmondta, mi a rossz. Figyelj, Laci, ott a feketében miért nincs részlet? Erre azt válaszolta, használj Kodak filmet. Mert addig Orwo volt, meg Forte, és azok nem voltak annyira jók. Na jó, de hol lehet Kodak filmet venni? Seholy, illetve nagyon körülményesen hozzá lehetett jutni. Minden nagyobb kulturális cégnek volt fotósa, Szerencsés János a Corvina Kiadóban dol-

gozott. És a fotós világ kis világ volt, mindenki ismert mindenkit. Egyszer Szerencsés azt mondta: figyelj, most dobunk ki húsz tekerics filmet, TX120-as roll, nem kell? Dehogynem. Lejárt már, kicsit fölmeleg az alapfátyol, de használható. És akkor ilyen lejárt TX-ekre fényképeztem. Vagy Bécsből kellett behozatni valakikkel. A hibákból tanultam meg fényképezni, meg a fotónaplóból egy kicsit. Haris mindig kölcsönadta a Pannónia Filmstúdió legjobb felszerelését. Hasselbladokkal és Linhofokkal kezdtem el fényképezni. Nagyon szerettem volna megtanulni, mert a fordítás unalmas munka. Tulajdonképpen szórakoztató, de unalmas. Ülsz hetekig, és fordítod a könyvet, ami lehet jó, meg lehet rossz könyv, mind egy, szakmunka. Valójában a fényképezés is az, de nem unalmas. Mindig hangsúlyoztam, hogy én nem művész vagyok, hanem iparos, akinek nem az a feladata, hogy kifejezzon valamit, hanem hogy megmutassa jól. A nyelvtanítást akkor hagytam abba, amikor észrevettem, hogy már nem készülök föl az órára, hanem odamegyek, és megcsinálom rutinból.

Vettem magamnak, pontosabban apámék vettek nekem Párizsban, mert akkor még semmi nem volt itt, egy Nikont. Bakos Zolit kérdeztem meg, hogy milyen gépet válasszak. Még azt sem tudtam, hogy mivel kell dolgozni. Azt mondta, hogy Nikon FE2, 28-as, 2.8-as fényerővel, és egy makró, ugyancsak 2.8-as fényerővel. Ez volt az első komoly gépem, a mai napig megvan. Már tudom, hogy nem nagyon komoly gép, mert az akkori komoly gép, az az F3 volt, vagy az F4. De soha nem vettem drága gépeket magamnak, mert minek. A drága gép attól drága, hogy nem műanyagból

van, hanem titánból. Nekem mindig az amatőr kategória legjobb gépei voltak meg, mert nem kellett a trópusokon vagy a sarkkörön fényképeznem. Amit én csinállok, ahhoz nagy formátum kell, tehát az első adandó alkalommal vettem magamnak Linhofot, aztán azt cseréltem le a fagépre, a Gandolfira.

'85-ben azt mondtam magamban, hogy mostantól a fényképezésből szeretnék megélni. Bán segített az első munkáknál a Múcsarnokban. Elkezdtem műtárgyakat fényképezni. Először talán a Fiatalok Képzőművészeti Stúdiójának katalógusához repórtam. Halvány fogalmam nem volt semmiről persze, odamentem a Haris egyik gépével, és elkezdtem a Múcsarnok raktárában a neonfényben fotózni. A múcsarnokos srácok hordták elém a képeket, és azt mondták, hogy fú, te ennyire értesz hozzá? Halál magabiztosan nyomtam a neonfényben – s ugye a neonból hiányoznak a spektrumnak bizonyos elemei. Műtárgyakat így fényképezni enyhén szólva nagyképűség. De nagyon-nagyon szerettem csinálni. Nagyon bonyolult a műtárgyakat jól lefényképezni. Ma már megy, de akkor...

Érdekes volt az a világ, szerettem. Akkor kezdődött a gyűjtés, a gyűjtemény. A művészek sokszor képekkel fizettek. Jó korszak volt. Sokan nagy művészek lettek, és sokan el is mentek az országból.

A Fiatal Művészek Klubjában volt egyszer egy performansz, ahol nagy művészek voltunk. Az volt a címe, hogy *Stanley és Livingstone találkozik az őserdőben*. Fenn van a neten, meg lehet nézni. Hámos Guszti meg én álltunk begipszelve, tetőtől talpig, arcunk meg fehérre festve, és mi voltunk a szobor. Forgács Péter szobrász

volt, és a performansz az ő szobrának az avatása volt. Péter felolvasott valami szöveget, ami arról szólt, hogy ki mindenki disszidált már. És mi be voltunk gipszelve. Az Ecserin vettünk kidobható ruhákat, Eskulits Tamás meg a Forgács egy óra alatt begipszelt minket. Aztán a megadott pillanatban a szobor elkezdett összeomlani, a két figura összeverekedett, utána Guszti levetkőzött. Ennyi volt az előadás. Guszti levetkőzött, beült a taxiba, kiment Berlinbe, és azóta sem jött haza. Volt egy másik műsor, egy évvel később, aminek az volt a címe, hogy *Avatás*. Megint egy szoboravatás, amikor már csak engem, aki nem mentem el, aki ott maradtam szobornak, szintén begipszeltek. Péter felolvasta az összes disszidált barátjának a nevét. Másfél órája álltam, a tornacipóm sarkai ki voltak lyukasztva, egy elektromos drót jött be, és a szívemnél be volt építve filmgyári művér, hogy majd Péter úgy avatja föl a szobrot, hogy egy pisztollyal lelövi, és abban a pillanatban, amikor durran a pisztoly, akkor a pirotechnikus megnyomja a gombot, és tsss. A pirotechnikus megnyomta a gombot, már remegett a lábam, mert másfél órája nem tudtam a gipsz miatt megmozdulni – a művészetért mindenre hajlandóak voltunk –, és képzeld el, összedől a



szobor. És amikor elkezdtem dőlni, kiderült, hogy a két karom oda van gipszelve az oldalához, és nem tudtam előrenyúlni, hogy ne essek el, és orra dőltem, mint egy zsák.

Vető Jánosra érdemes volt figyelni, meg Hámos Gusztávra, ők nekem istenek voltak, nagyon frissen dolgoztak. Guszti darabokban, mozaik-szerűen lefényképezett egy jelenetet,

egymás mellé rakott tízszer húsz darab képet, és abból összeállt egy egész. Baromi jól nézett ki. Vető meg akkor még nem volt ennyire modern művész, rendes fényképeket készített. Egy kisfiú áll a lépcsőház fordulójában a biciklijével, meg ilyesmi. Elképesztő volt. A *Fotóművészet* című folyóiratot bibliaként olvastam. A szerkesztője, Rozgonyi Iván,<sup>22</sup> divatos és modern megkö-

zelítésben találta a fotót. Visszanézve akad benne kóklerség, de akkor tele volt szemiotikával, jelentéstan-nal meg kommunikációelmélettel, csupa olyan dologgal, amiről akkor hallottam életemben először. Olyan emberek írtak bele, mint Beke Laci

<sup>22</sup> Rozgonyi Iván (1926–1998) az újhordas nemzedékhez tartozó költő. Dávid Kata művészettörténész segítségével sodródott a Fényképművészeti Tájékoztató szerkesztőségébe, amelyből önálló, a hetvenes évek értelmiségi gondolkodásában mély nyomokat hagyó szociológiai-nyelvészeti irányultságú lapot formált *Fotóművészet* címmel.

vagy Horányi Özséb. Harisnak is ott láttam először egy képét, akkor még nem ismertem őt személyesen: pontosabban egy képsorozatát: valahol a hegyekben egy kőbányában spárgára feszített lepedő árnyéka végigment a kőfalon. Megőrültem ezekért a forradalmian avantgárd bolondságokért. Mindenki szekvenciákat készített. Én is. Az egyiket, ami legjobban sikerült, a véletlen adta. Balatonalmádiban az aluljáróban az egyik lépcsőlejárathoz álltam. A másik oldalon megjelent két ember és egy kutya. Az volt a szekvencia, hogy lefényképeztem őket az alagút végén, aztán közelebb jöttek, akkor is lefényképeztem őket, majd amikor kimentek a képből, lefényképeztem az üres alagutat, és a háromból lett egy sorozat.

Abból éltem, hogy katalógusokat csináltam a Műcsarnoknak, a Budapest Galériának, újságoknak készítettem reprodukciókat grafikákról meg festményekről. Akkor kezdődtek a színes munkák is. Amire nagyon emlékszem színesben, az a *Playboy* volt. A rendszerváltás után már megjelenhetett. Azt gondoltam, hogy, hát itt van a Kánaán, elképesztő vizuális világot lehet majd teremteni. És nem lehetett. Kis pénz, kis foci...

Lefotóztam Nemere Istvánt, az író. Esztergomba kellett mennem, elrontottam, újra odamentem, de nem baj, mert sokkal jobb lett: mint ha két ufó lebegne a feje fölött. Lefotóztam Taróczy Balázst, a teniszezőt. Marha igényes szerettem volna lenni, azt mondtam Taróczynak, hogy menjünk a pasaréti Vasas pálya elé, ott állnak a bejáratnál a szocreál szobrok... És én csak a szocreál szoborra meg Taróczyra figyeltem, és nem vettem észre – egy ilyen nagy géppel, bebújós, 9×12, hogy nagyon komoly

legyen – hogy az aszfalt fel van töredeztve. Megcsináltam a képet, és a főszerkesztő ordítani kezdett, hogy képzelem, ilyen töredeztet aszfalt a *Playboy*ban... És igaza volt.

Néha reklámfotóval is megbíztak. Akkor jött be az m&m's csokoládégolyó, hogy csak a szádban olvad és nem a kezében, ez volt a szlogen. A Rózsa utcában ki lehetett bérelni egy műtermet, nekem még nem volt műtermi vakum, a tárgyasztalon berendeztünk egy jelenetet, hogy a sivatagban napoznak a csokoládék napszemüvegben. Készítettem nekik kis napszemüvegeket, ott ültek az m&m's csokoládék a sivatagban és napoztak. Nagyon-nagyon jó kép lett.

Rendeltek lemezborítókat például Hobónak, Cserepes Károlynak, a Vízöntőnek. Hobóéknak többet is csináltam. Az egyik: tízéves a Hobozenekar. Tíz év alatt nagyok lettünk. Lefényképeztem őket egyesével, egész alakos képek, lenagyítottam, körbevágтам, az utcán kockakövekre állítottam a kis fotókat, a háttérben látszottak az addigi lemezeik borítói. Kis utcalámpácskákat csináltam: Hobo kicsi és nagy, a háttérben égnek a lámpák. Hetekig tartott. Szerettem olyan képeket csinálni, amivel sokat kellett vacakolni.

Egyszer fölhívott a Magyar Művészeti Akadémia titkára, hogy fényképezsem le az MMA összes tagját. Baromi érdekes munka volt, sok érdekes arc, egy csomó ismeretlen világ. Az az igazi nehéz feladat, hogy olyan emberről készítsék jó portrét, akit nem ismerek vagy nem kedvelek. Volt, akinél csak azt kértem, üljön oda, és ne csináljon semmit, köszönöm szépen, viszontlátásra. És voltak kedves ismerősök: Orosz István, Eigel István. Pista bácsi apám haver-

ja volt. Egy közepszerű festőművész, aki – mint annyian – nem tudott mit kezdeni azzal a szabadsággal, hogy már nem kell szocreált festeni. Megpróbálták mindenfélét kitalálni, és nem sikerült nekik. Szóval ez egy elveszett generáció. Gyerekként imádtam Pista bácsit, mozaikot rakhattam a műtermében. Egyfolytában kártyáztak apámmal. Én soha nem szerettem se kártyázni, se társasjátékot játszani. A fényképezés bőven elég játék nekem.

A lényeg, hogy a 90-es években rendkívüli mennyiségben voltak jobbnál jobb munkáim. Közben tudtam csinálni a saját portréimat – és elkezdtem gyűjteni az akkor általam fontos személyiségeknek gondolt emberekről a képeket. Portrét világéletemben úgy fotóztam, hogy leültetem az alanyt, nézzen bele a gépbe, és mindig hosszút exponálok állványról, tehát elkapott pillanat nincs. Kapcsolat keletkezik az alany és a fotós között, ezt nagyon fontosnak tartom, hogy legyen tudatában: őt most fényképezik. Régebben fehér fal előtt, mint Avedon, aztán rátértem arra, hogy a környezetével együtt. Fa Nándort a műhelyében, a háttérben látszik a hajó, Kemény Henriket a bábműhelyében. Régebben a háttér élesebb volt, mert kisebb volt a blende, most a fagéppel dolgozom, és hiába van elég világos, nyolcas blendénél nem lehet kisebbel dolgozni. Így a mélységélesség elfogyott.

A 90-es évek elején vettem egy síkfilmes Linhofot, és elkezdtem építészeti fényképeket csinálni. Jó épületfotókat utoljára Seidner Zoltán készített a 30-as években. Azt gondoltam, én leszek a legjobb. Egy ideig az is voltam szerintem, de aztán megjelent a konkurencia. Plusz az volt a

jó, aki munkát kapott. Próbálkoztam azzal, hogy elmentem különböző cégekhez, merthogy az építészeti fényképész nem abból él sehol a világon, hogy az újságban megjelenik három darab képe, hanem abból, hogy az építőipari vállalatok katalógusai-ba gyártják a képeket, meg esetleg az építész megrendeli tőlük. Nekem nagy bajom volt mindig, hogy soha nem fordítottam kellő figyelmet az önpropagandára. Eljárni a bulikba, együtt pezsgőzni a nem tudom kivel...

Dér András filmrendezőnek dolgoztam, amikor előállt azzal, hogy készítsünk egy könyvet a budapesti szecessziós építészetről. Mondom, jó. Telt az idő, megemlítettem az ötletet '90-ben a Corvina igazgatójának. Azt mondja, jó. Ebből a könyvből nem lett semmi, elkezdtem más kiadót keresni, végül sokadikra a Magyar Könyvklub kiadta. Azóta dolgozom Kaszta Mónika tervezővel. Lehetett pénze- ket találni, és nem is kellett annyi, mint ma. A Francia Intézet adott pénzt, meg az NKA, és néhány száz- ezer forintból francia és magyar nyel- ven is megjelent az *Eltűnő Budapest*, amit Alionával közösen csináltam.

Mindig könyveket szerettem volna csinálni, mert az fantasztikus dolog, hogy az egész a tiéd, és az első oldal- tól az utolsóig te csinálsz mindent. A *Szén* volt a következő. Az megint egy érdekes történet. Akkoriban sokat jártam Pécsre. Egyrészt laktak ott ba- rátaim, másrészt nem is tudom, talán munkák is. Amikor autóval mentem, volt egy csillepálya, ahogy beértünk Pécsre: szállították a szenet a hőerő- műbe a bányából. Egyik alkalommal láttam, hogy elkezdték bontani. És akkor megint megszólalt bennem a vészcsengő, legalább fényképen

maradjon meg, ha már el fog tűnni. Mondtam a pécsi fotós haverjaimnak, hogy fotózzátok már le, de senki nem csinált semmit. A következő tavasszal odamentem, végigfényképeztem, ami még állt. Nyolcvan kép, ez maradt róla. Egy filmet is forgattunk, én voltam a rendező, Szemző Tibor volt a zeneszerző, Dávid András az operatőr. Szeretem.

A nagyszabású portré megbízásokból összegyűlt vagy nyolcszáz ilyen felvételem. '93-tól elkezdtek megjeleni a könyvek. Az *Eltűnő Budapest* után következő tizenöt évben megjelent vagy ötven könyvem. Vannak köztük olyanok, amelyekben „csak” a reprodukciók az enyéme, Altorjai Sándor, Gedő Ilka, El Kazovszkij, Gémes Péter, Wahorn András művei láthatók bennük. Emellett rengeteg kiállítási katalógust készítettem a legkülönbözőbb művészeknek. Ez volt a képzőművészeti vonal, amiből létrejött a gyűjteményem – sokan képekkel fizettek.

És voltak aztán a szerzői könyvek. A kezembe került a Klösz-könyv Budapestről. És az jutott eszembe, hogy ezt jó lenne ma megcsinálni, mellé tenni. Bementem a Kiscelli Múzeumba képeket válogatni. De mi legyen, fekete-fehér vagy színes? Utaztam Hajtmanszkival a hatos villamoson, aki azt mondta: ha Klösz ma élne, akkor ő színesre csinálná meg. Így

lett színes. Amikor kész lett, jártam a kiadókat, azt hittem, odalesznek tőle. De sehol nem kellett. Négy évig tartott, amíg a Vincze Kiadó, ahova szintén bementem, azt mondta, hogy jó. Hatvanezerben ment el. És amikor ez kész lett, akkor azt mondta a kiadó, Vincze Gábor, hogy csináljunk egy másikat, legyen az a *Zsidó Budapest*. Így indult a Vince könyvsorozat.

Amikor kijött a kis Klösz, a *Budapest 1900–2000*, akkor belekezdtem



Klösz életrajzába. Izgatott a kutatás. Végül is bölcsészkarra jártam, kell értenem valamilyen szinten a kutatáshoz. Beülni egy levéltárba, kiírni számokat, megkapni három hatalmas kupac iratot, reszketni, hogy mikor lesz benne valami, és van benne valami! Egyre újabb és újabb felfedezések adódtak négy évben keresztül.

Soha nem csináltam ilyet, valószínűleg nem is fogok, de nagyon jó volt. Elmentem Bécsbe, Párizsba, Londonba, levéltárakba, könyvtárakba. Egyre érdekesebb lett. Nem illik így mondani, de Klösz volt a legnagyobb. Mennyiségben, teljesítményben, méretekben... Akkor derült ki, ahogy mentem benne előre. És amikor minden együtt volt, nagy könyvben akartam megjelentetni, hogy a legnagyobbnak a legnagyobbat adjam oda,<sup>23</sup>

<sup>23</sup> Klösz György I–II., Budapest: PolgArt, 2002.

A Budapest régen és mostból egyszer vittem Athénba ajándékba egyet, és azt mondta egy pasi, egy fotóügynökség vezetője, hogy miért nem csinálom meg ezt ott is. Összeismerttettem az ottani Stemler Icával,<sup>24</sup> egy rendkívül kedves idős asszony-nyal, aki segített kiadót találni, akik azonnal ellopták az ötletet. Amikor egy év múlva visszamentem, hogy kezdjük, akkor ott ültünk egy órán keresztül, dumáltunk, semmit nem mondtak, csak adtak egy katalógust az az évi könyveikről. Belelapoztam a katalógusba, kiderült, hogy már ki is adták. Patrasz régen és most. Volosz régen és most. És miért nem szóltatok? Ja, hát mert te drága vagy. Nem voltam drága. Na, mindegy. Pedig nagy terveim voltak, hogy majd ott, ennél a kiadónál minden országrészről csinálunk egy fantasztikus könyvet színesben.

A megjelent könyvekből minden évben bejött néhány százezer forint, és közben, két könyv között mindig volt valami reprot vagy más apróság. Azt gondoltam, hogy ha öt könyvem van a boltban, és következő öt pedig készül, akkor ebből meg lehet élni. De nem lehet megélni, sehol nem lehet megélni. Külföldön sem.

Még a *Dokumentum* újságba<sup>25</sup> is írtam könyvismerttetést egy olyan könyvről, aminek *Photodiscovery* volt

<sup>24</sup> Stemlerné Balog Ilona (1943) történész, húsz éven át vezette a legnagyobb magyar történeti fotóarchívumot (változó intézményi keretek között: hol a Magyar Munkásmozgalmi Múzeumhoz, hol a Legújabbkori Történeti Múzeumhoz, hol a Magyar Nemzeti Múzeumhoz tartozva). Sokat tett a tudományos igényű magyar fotótörténet megteremtéséért.

<sup>25</sup> Ismertetés Bruce Bernard: *The Sunday Times Book of Photodiscovery* (London: Thames and Hudson, 1980) című könyvéről, Szerencsés János szerk.: *Dokumentum No.4*, Veszprém, 1982.

a címe. Kardos vette. Elképesztően gyönyörű kiadvány volt, olyan fényképekkel, amelyeket az azt megelőző tíz-húsz-velahány évben különböző archívumokban fedeztek fel. Egészen különleges képek: Tolsztoj temetése, háremhölgy valahol a 19. század végén egy háremben. Akkor jöttem rá, hogy minden jó fénykép a halálról szól, mert úgy fogja meg az időt és úgy ábrázolja a pillanatot, vagy az embert, vagy a tárgyat, hogy az tutira el fog egyszer tűnni. Ezt azóta is így gondolom, és én azóta is azt gondolom a fényképeimről, hogy azok azért olyanok, amilyenek, és azért nem lehet kiakasztani őket a falra egy kiállítóteremben, mert csak megmutatni akarnak. Ezt a 19. századi fényképezéstől tanultam. Amikor már nem avantgárd akartam lenni.

Ez a különbség mondjuk Szilágyi Lenke<sup>26</sup> meg az én képeim között, hogy a Lenkében sok rétege van az érzelmeknek, az enyémben meg nem. Jó képeket csinállok, de nem rajonganak az emberek azért, hogy kirakják a falra, mert nem lehet kirakni. Nem úgy jó. És mindig sorozatokat akartam csinálni, tematikus sorozatokat. A pécsi szénbányák, a budapesti gyárak, az entellektüelek, az írók és a művészek. A könyveim is ilyenek. A Duna könyvben nincs egy olyan fénykép, amit csak úgy ki lehetne rakni a falra. Százhúsz képből áll össze egy jó kép.

(Az interjút készítette és szerkesztette Danó Orsolya és Bán András)

<sup>26</sup> Szilágyi Lenke (1959) fotóművész, a kortárs fotográfiai és szubkulturális szín egyik legmeghatározóbb, besorolhatatlan stílusú alkotója.

# Hónapló

Dalos György

## Magányos tettek

Berlin, 2024. július 15.

A múltkoriban (*Mozgó Világ*, 2024 június) rácsodálkoztam a 71 éves Juraj Cintula kudarcos íróra, aki május közepén a dél-szlovákiai Nyitrabánya főterén életveszélyesen megsebesítette Robert Fico kormányfőt. Megpróbáltam felfejteni az okokat, amelyek egy ilyen élemedett korú embert arra vezethetnek, hogy hajlandó legyen hátralévő esztendeit főbenjáró bűnösként börtönben elszenvedni. A Donald Trump elleni merényletkísérlet elkövetője, Thomas Matthews Crooks ennél is nagyobb rejtély elé állította képzelőerőmet. Milyen belső indítékok irányíthatták ennek a húszéves fiatalembernek a kezét, amikor az ünnepi színpadhoz közeli háztetőn hasalva ötször egymás után meghúzta, majd elengedte az A15-ös félautomata, céltávcsöves puská fogantyúját? Ahogyan a szlovák biztonsági szervek nem találtak politikai szálakat Cintula akciója mögött, úgy az FBI is kizárta, hogy a Trump elleni támadás valamely összeesküvés része lett volna. Magányos tettekéről van tehát szó, akik egyedül szervezték meg az általuk elgondolt merényletet, és számot vetettek azzal, hogy a vakmerő cselekedet akár az életükbe is kerülhet. Pontosan ez történt Crooksszal, akivel alig egy perccel az általa leadott lövéssorozat után a biztonsági erők sortüze végzett.

88

Az amerikai médiában elterjedt fotóról gyerekarc néz ránk, szemüveges, pat-tanásos, vörös hajú, vékonydongájú fiú, nyitott szájában fogszabályozóval. Rövid életpályájáról érdemlegesen alig lehet valamit megtudni. Szüleivel együtt, akik mindmáig elzárkóznak a nyilvánosság elől, Bethel Parkban lakott, a Pittsburgh vonzaskörzetéhez tartozó, háromezer lakosú földszintes kisvárosban. Az ottani középiskolában jó eredménnyel érettségizett, és a matematika tantárgyban elért teljesítményéért 500 dollár pénzjutalomban részesült. Mindazonáltal nem a továbbtanulás mellett döntött, hanem munkát vállalt: egy idősotthon konyháján dolgozott diéta-tanácsadóként – hogy erre hol és kik képezték ki, nem tudni. Egyébiránt volt iskolatársainak elbeszélése szerint Thomas magának való, hallgatag fiú volt, egyik klikkhez sem tartozott, s gyakran lett különféle ugratások, szekálások célpontja, amiben különöc viselkedésének is része lehetett: az órákon gyakran vadászruhában jelent meg, és a maszkot a Covid lecsengése után is viselte. Politikailag nehezen volt besorolható: egyfelől neve szerepelt a Köztársaság Párt (tehát Trump pártjának) választói névjegyzékében, másfelől viszont 15 dollár összegű adománnyal támogatta a helyi Demokrata Pártot.

Némi rosszmájúsággal azt is állíthatnánk, hogy az Egyesült Államok története a politikai merényletek története volt. Tény, hogy az eddigi negyvenöt

elnökből huszonkettőt próbáltak ellenségei erőszakkal eltüntetni az élők sorából, némelyiket többször is. És bár a merénylőknek mindössze négy elnököt sikerült megölniük, és hármat súlyosan vagy könnyebben megsebesíteniük, az elnökgyilkosságok több esetben történelmi mérföldkőnek bizonyultak. Ilyen volt az Abraham Lincoln elnök elleni merénylet, egyike a keveseknek, amelyek mögött szervezett összeesküvés állt, és amely szó szerint színpadias körülmények között zajlott: 1864 áprilisában, Lincoln a Ford színház földszinti első páholyából nézte az *Amerikai unokatestvérünk* című vígjátékot, ott lőtte agyon John Booth, a fiatal színész, hogy azután a színpadra szökellve jelentse be a közönségnek: „Így jár minden zsarnok!” A pátoszon némileg rontott az a körülmény, hogy az egyébként a rendőrség által nem sokkal később lelőtt Booth a rabszolgaspárti Dél híveként cselekedett, valamint hogy a hatóságok a körülményeket sohasem derítették fel, s ezzel egy rossz hagyománynak vetették meg az alapját. Száz évvel később az ugyancsak konspirációs háttérű és máig tisztázatlan Kennedy-gyilkosság vetett fel hasonló kételyeket mind a gaztett tervezői, mind a nyomozás vonatkozásában. Ehhez képest az elnökök testi épsége elleni merényletek zöme átlátható, bizonyíthatóan személyes kezdeményezés volt igen különböző, de hihető okokból. Az elkövetők között akadtak anarchisták, sértődött riválisok, munkanélküliek, háttérbe szorított kisebbségek – olaszok, Puerto Ricó-iak, lengyelek – képviselői s végül pszichésen sérült emberek.

Hogy hová soroljuk vagy sorolják majd a jövő történései Thomas Matthews Crookst, nem tudhatjuk. Ő maga se szó-, se írásbeli vallomást nem hagyott hátra tettének oka felől. Sok mindent vissza lehetne vezetni egyéni szenvedéstörténetére, de hát másoknak, milliárdnyi embernek is volt és van saját kis mártíruma s mégsem rohant mindenki az első fegyverboltba, Amerikában sem, ahol a fegyverviselés állampolgári jog, hogy bosszút álljon a rajta esett méltánytalanságokon. Vagyis a merénylő rosszul tette, amit tett, sem a cél, sem az eszköz nem igazolható. Mégis: túl politikákon és gyűlölethullámokon, mélységes részvétet érzek ez iránt a kölyök iránt, aki tettével egy pillanatra belépett a mi szörnyű felnőtt világunkba, majd élete árán, minden céllövő képessége ellenére csak annyit ért el, hogy Donald Trump novemberben diadalmas választási sikerrel vonulhat be a Fehér Házba.

\*

Még mindig az osztrák történelemmel bajlódom, konkrétan a semlegesség témakörével, azzal, hogy sikerült vagy nem sikerült az osztrák sógornak mindkét tömb irányában bizonyítania, hogy kiegyensúlyozott politikát kíván folytatni. A szovjetek módszeres gyanakvással figyelték az arányokat, ám a Nyugat jóindulatát sem lehetett mellőzni, főleg, mivel a külkereskedelmi mérleg az ő javukra hajlott. Ezen belül egyértelműen az NSZK vitte a prímet (az export 26, az import 40 százalékaival), míg a Szovjetunió és a szovjet tömbhöz tartozó országok mindössze 12,5, illetőleg 17,7 százalékkal szerepeltek. Mégis a politikai nyomás volt erősebb, főleg 1956 októbere után, amikor a Nagy Imre-kormány meghajolt az utca követelése előtt és kinyilvánította az osztrák mintájú semlegességet, ami, valljuk meg, könnyelmű lépés volt. Ugyanakkor

Ausztriában minden moszkvai nyugtatgatás ellenére páni félelem dúlt attól, hogy a szovjet hadsereg nem áll meg Sopronnál, Kőszegnél vagy Szombathelynél. Aztán szerencsére mégsem az oroszok jöttek, hanem csak a magyar menekültek, ahogy akkoriban Pest-szerte mondogatták: „Nyögte (Rákosi) Mátyás bús hadát / Bécsnek büszke vára.”

A bécsi kormány fellélegezhetett és szabadabban kacsingathatott a szabad világ, főleg Nyugat-Németország irányába. 1958-ban Bonnból jött az ajánlat, hogy Ausztria adjon otthont a szudétanémetek és a dunai svábok 1959 pünkösti találkozásának. Így is történt: 300 ezer jórészt népviseletbe öltözött szudétanémet, valamint csehszlovák, lengyel és jugoszláv területekről kiüldözött Bundesbürger vonult fel Bécsben – a régi filmhíradóképek még nyolcvan évvel később is elég rémisztően hatnak. Mert igaz ugyan, hogy ezek a kisebbségek súlyos sérelmeket szenvedtek el 1945 után, de az is tény, hogy 1945 előtt ők maguk is okoztak ilyeneket addigi hazájukban. Azonkívül az egész akciónak revansista és nemzedéki okokból érthetően posztnáci színezete volt. Ezért váltott ki érthető megütközést, hogy a bécsi Konzerthausban tartott megnyitó ünnepségen Julius Raab kancellár mondott beszédet saját családjának sziléziai eredetével dicsekedve, mi több, a teljes politikai parnasszus – államfő, kül- és belügyminiszter, a Néppárt és a Szocialista Párt is – képviseltette magát. Érdekes módon a Szovjetunió egy-két korholó újságcikken kívül nem reagált a páratlan eseményre, viszont Csehszlovákia és Jugoszlávia tüstént tiltakozó jegyzéket adott át a prágai, illetőleg a belgrádi osztrák követnek, és a két ország sajtója is fulmináns cikkekben kelt ki a találkozó ellen, mondván, hogy az nem fér össze az ország 1955-ben nemzetközileg szavatolt és törvénybe iktatott semlegességével. És bár itt kétségtelenül diktatúrák emeltek szót egy szabad ország csúnya botlása miatt, a tiltakozás erkölcsi alapjához nem fért kétség. Csehszlovákia és Jugoszlávia a háborúban a Hitler-ellenes koalícióhoz tartozott, szemben Ausztriával, amely, ha nem is egészen önkéntesen, de a hitleri birodalom részeként működött a háborúban.

Talán ezt a kínos helyzetet próbálta enyhíteni azt osztrák kormány, amikor ugyanabban az évben ellengesztust tett: elfogadta a Demokratikus Ifjúsági Világszövetség (DIVSZ) ajánlatát, hogy szintén 1959-ben Bécs legyen a Világifjúsági találkozó (VIT) székhelye. Az ötlet Hruscsov szovjet vezető lelkéből lelkedzett, aki akkoriban hirdette meg a „békés egymás mellett élés” koncepcióját, és ennek jegyében érdemesnek látszott a táncos-zenés-sportos fesztivált az eddigi helyszínek, Budapest, Prága, Varsó, Kelet-Berlin, Bukarest és Moszkva után egy nyugati országba telepíteni. A Szovjetunió nem csak az előző VIT-ről hozott fülbemászó *Moszkva-parti estéket* dobta be az üzletbe, hanem a költségekből is komoly részt vállalt, márpedig azok tetemesek voltak. Bécs városa 14 ezer fiatal vendéget fogadott, hotelekben, pavilonokban, kempingekben, diákokthonokban és tíz dunai gőzhajón szállásolta el őket, különbuszjáratokat bocsátott rendelkezésükre, napi étkezésükről és egészségbiztosításukról is gondoskodott. A Práterben és a Stadthalléban nonstop műsorokban lépett fel a leningrádi balett, a pekingi opera és cirkusz, a prágai bábszínház, s nem utolsósorban a budapesti Állami Nép Együttes. Emil Gilels zongorakoncertet adott, Paul Robeson az *Old Man Rivert* énekelte.

Álszentség volna tagadni, hogy a színpompás rendezvénysorozat sok fiatal számára meghatározó élmény lett, és nem múlt emlékeket, szimpátiákat hagyott hátra. Ugyanakkor a VIT-ellenes kampány is sikeresen hozta szóba az aktuális témákat: Paszternak Nobel-díjának botrányát, Mindszenty bíboros helyzetét és persze a vasfüggönyt is: a konkurens és kirekesztett osztrák ifjúsági szervezetek ingyenes buszkirándulásokat indítottak a Fertő tóhoz az őrtornyok megtekintésére. Ebben a helyzetben az osztrák politikusok megpróbálták úgy tenni, mintha a VIT nem is létezne: egyetlen eseményen sem jelentek meg, mondván, hogy ők ez ügyben semlegesek, s hogy egyáltalán engedélyezték a rendezvényt, az csak a hagyományos osztrák vendégszeretetnek köszönhető. Talán rosszul hangzik, de tény, hogy nyugati szomszédunk a megmaradás jegyében 1959 tavaszán és nyarán járta ki a kétkulacsosság iskoláját.

\*

Véget ért a Karácsony–Vitézy-párviadal: a regnáló főpolgármester megtartotta pozícióját. Igaz, az eredmény fölöttébb szorosra sikeredett. Mindössze 293 szavazat döntötte el, hogy ki ülhet bele Rottenbiller Lipót és Bárczy István bársonyszékébe. Megvallom, ebben a kérdésben nem voltam egészen semleges: bár Vitézyt, az LMP jelöltjét is rokonszenvesnek találtam, inkább Karácsonynak, mint Orbán eddig bevált ellensúlyának drukoltam. Szóval elfogadtam a vagy-vagy elvét, amit pedig utálok, mert eleve a kisebbik rossz teóriájából indul ki. A döntés azért is volt groteszk, mert nem a fő ellenfelek között lehetett/kellett választani, a csata az ellenzéken belül zajlott. Annak pedig, hogy a győztes és a vesztes sorsát ilyen csekély eltérés szabta meg, számomra barátságtalan üzenete van. Úgy látszik, Magyarországon lassan minden hajszálon múlik.

91

**Hargitai Miklós**

## **Forró nyár**

A nyári hóhullámmal együtt érkeztünk Magyarországra. Mire ezek a sorok megjelennek, bizonyára aktuális lesz a kérdés, hogy melyikkel: a július elejével. Nagyjából tíz fok volt a különbség, azaz ennyivel volt melegebb Budapesten, mint Malagában. Malaga a száraz szubtrópusi övezetben van, Budapest a mérsékelt kontinentálisban, de ez a klímaváltozás közepette nem számít. Az számít, hogy a Kárpát-medencébe a hideg és a meleg is be tud szorulni, ezért a kánikulai periódusok és (adott esetben) a nagy hidegek is keményebbek, meg tovább tartanak, mint ahogyan az az előrejelzésekben szerepel. Spanyolországban is előfordul „budapesti” hőség, mondjuk Sevilleben vagy pláne Madridban, de a Costa del Solon nem: az óceán folyamatosan hűti a tengert – Gibraltárnál zajlik a vízcsere, a hideg víz egyre áramlik befelé –, a 23 fokos tenger pedig a levegőt. A szél mindig a tenger felől fúj; ha máskor nem is, éjszakára lehül az idő, július első felében mindenképp. Így aztán az ember a kellemesen

temperált klímájú Malagából Budapestre jöve megtapasztalja, hogy milyen az igazi nyár: a hőség már a repülőgép lépcsőjén mellbe vág, és kell legalább egy hét az akklimatizációhoz.

Nem csak a meleg miatt. Mindig félve nyitjuk ki a postaládát, hogy melyik szolgáltató, hivatal és hatóság mivel vegzált volna minket, amíg nem voltunk itthon. Általában az a tapasztalat, hogy két-három hónap alatt gyűlik fel egy-heti intéznivaló. Például egy számla a távközlési szolgáltatótól 160 forintról, amire csak annyi van írva: „vezetékes szolgáltatás”. Nemhogy vezetékes, de semmilyen szolgáltatást nem veszünk igénybe a szóban forgó cégtől évek óta. Az internetet mástól rendeljük, tévénk és vezetékes telefonunk nincs, ezenkívül csak a víz meg az áram jön vezetéken, de az más műfaj. Ezzel is eltelik majd egy fél nap, amíg kiderítjük. Nyilván arra játszanak, hogy 160 forintért az ember nem kutakodik, inkább befizeti a csekket a többivel együtt, de minket nem olyan fából faragtak: az megy újságírónak, aki kíváncsi, és szeret a végére járni a dolgoknak.

Aztán a vízóracseré. Egy éve egyetlen köbdeciméternyi víz sem ment keresztül az órán, de cserélni kell, jogszabályi előírás. Újabb egy nap kiesés – leutazni, megvárni a vízórást a vidéki házban, ahol se víz, se áram, se internet nincs, aztán visszajönni. Meg még tegyünk rá egy fél napot, amíg az ember eléri telefonon a vízszolgáltatót, és időpontot tud egyeztetni vele.

Meg az adók. Ingatlanadó, teljesítményadó, füstadó. A kukapénz, amit akkor is egész évre ki kell fizetni, ha bizonyíthatóan csak pár hetet vagyunk ott. Mi vagyunk a kommunális cég legjobb ügyfelei: nem kell velünk semmit csinálni, csak időnként kiküldeni a csekket. Valahogy így képzelem el a magyar állam jövőjét: év elején megmondják, hogy mennyi pénzt kell befizetnünk a hatalom eltartására, amiért cserébe nem nyújtanak ugyan semmit, de aki fizet, azt békén hagyják. Szerintem efelé haladunk; a mi családuknak vonatkozásában mindenképp.

A tó 30 fokra. Fürdésre (hűsölésre) alkalmatlan, de legalább van. A cseresznye – nagy szemű, ropogós, hagyományosan július 10-e körül érkezik – beérett már május utolsó napjaira a meggyel együtt. A füge túl van a második körös érésen, hamarabb, mint Malagában, pedig ott már februárban apró levelek és gyümölcskezdemények nyílnak rajta. Érkezik az őszibarack meg a szilva, és pár hét múlva az Alexander körte is, pedig az sem egy korai fajta. A gólyafészek üres, a gólyák kirepültek. A napraforgó már nem forog semerre, a kókadtt szárazak alig bírják tartani az elnehezült fejeket. A kukorica levelei összepödörödve – az ország legjobb minőségű, a vizet a legtávolabbi megtartó földjein. A búzát már június 10-e körül learatták (hagyományosan 29-én, Péter-Páلكor kezdődik az aratás).

A templomban rekkenő hőség. A pap arról beszél, hogy a torony tetőszerkezete elkorhadt, gombás, a tető beázik, cserélni kell. Az egyházmegye adott rá 30 milliót, az állam 10-et, úgyhogy a hívektől már csak a hiányzó 23 milliót kérik. Lehet fizetni a sekrestyében készpénzben vagy átutalással (a megjegyzés rovatba írják be: „tűtorony”). Az első döbbenet: ha már az egyházi beruházásokra sem jut – amelyekből ugyanúgy le lehet venni a sápot, mint abból, ami az államnak épül –, akkor a kormánynak tényleg nincs pénze.

A buszon a légkondicionáló reményvesztetten birkózik a meleggel. A villamos nem jár, felújítják (azon a vonalon, ahol speciális beton- és gumiágyba került a sín – nem most, hanem akkor, amikor Budapestnek még igazi, jobboldali főpolgármestere volt –, drága volt ugyan, de »húsz évig nem kell hozzányúlni«).

A bérlet vonalkódja a nagy melegben lekopik, nem tudja leolvasni a leolvasó. Szerencsére van rajta fémjel is – vagy műanyag –, de így is naponta többször hosszasan kell magyarázni, hogy nem otthon fénymásoltuk.

A Déli pályaudvar olyan, mintha lebombázták volna. Ezzel háborús időkben nem túl ízléses viccelni, de tényleg: az üvegek helyén fatáblák, a kőburkolat helyén semmi, csak a habarcs meg a vasbeton – vajon kinek a villáját burkolták be vele? Évek óta nem tudjuk kideríteni – pedig ez lenne a szakmánk –, hogy hova lettek a fehér kőlapok. Azt sem árulják el az illetékesek, hogy a Kútvölgyi Kórház vajszerű mészkőborítását hova tették. Pedig tonnában is, köbméterben is rengeteg volt, nem valószínű, hogy elpárolgott.

Este van, a Moszkva (Széll Kálmán) tér kövén fiatal lány ül, és zokog. Nem is a kövön ül, hanem annak a deszkapadnak a romjain, amely sok-sok évnyi korhadás után valamikor tavasszal hullott szét, de azóta sem jutott eszébe senkinek elszállítani, vagy pláne újat hozni a helyére. A lány sír; depressziós, nem írták fel a gyógyszerét, a telefonját és az iratait ellopták, a családja a Balatonnál. Hogy ő hogyan került ide egyedül, azt nem tudjuk, talán ő maga sem tudja. A viselkedése zavart, a zokogás nem csillapul, a mentő nem jön. Aztán egy óra múlva mégis megérkezik, de csak egy pillanatra fékez, hogy elmondja: máshova hívták, sürgősebb esethez. Azért annyi ideje még marad, hogy megfenyegesse a lányt – sokunk füle hallatára: mindenképpen a zártosztályra viszik, de ha el mer mozdulni innen, akkor rendőri kísérettel, bilincsből. Milyen ország, milyen város az, ahol ha valaki segítségre szorul, ezt kapja? Végül, újabb egyórás várakozás után egy sokkal emberségesebb mentős jön. Vérnyomást mér, adatokat vesz föl, megnyugtatóan beszél, mosolyog. Már mosolyog a lány is, integet, mielőtt behúzzák a mentőautó ajtaját. Búcsúzóul még felírják a telefonszámunkat – mi vagyunk a becsületes megtaláló –, ha valami baj lenne, „de nem lesz semmi baj”, aztán elrobognak a Kútvölgyi felé. Van egy kis tanakodás, hogy hova kellene vinni a beteget, de a diszpécser határozottan mondja: ha nincsenek iratok, akkor a feltalálás helye szerinti kórházba. (Mint másnap megtudtuk, onnan simán elhajtották őket, végül valahol a Róbert Károly körúton kötöttek ki – jó, hogy tényleg nem volt sürgős.)

Ez – ugye – az az időszak, amikor mérlegelni kell, hogy menjünk, vagy maradjunk. Július (számtani) közepe van. Az épületet, ahol a gyerek itteni iskolája működik, a napokban eladták: senki sem tudja, hogy hol fog folytatódni a tanév. Nagy segítség ez a családoknak, végül is minek elkapkodni? A szeptember eleje még messze van. A közepe meg, ha visszamennénk, még annál is messzebb.

Spanyolországban a gimnázium a 10. osztályig tart, azt meg épp kijártuk. Utána valami szakközépféleség következik, ami érettségit is ad, szóval mindenképpen váltani kell. Két világ, két rendszer, két klimatikus zóna között lógunk a semmiben: ez a nyár erről szól. Meg a 40 fokról, a mindenfelé kiszá-

radóban lévő nyírfákról – még nagyjából 10 évük van Magyarországon, aztán végképp eltűnnek, valószínűleg a sekély gyökérzetű lucfenyővel együtt –, az élvezhetetlenül meleg vizű tavakról, a néptelen spanyol utak után kaotikusnak ható közlekedésről a dolgok nem működésének újbóli megszokásáról.

Még szerencse, hogy voltunk közben pár napot Portugáliában is. Beutaztuk Farótól Lisszabonig, megnéztük alaposan a fővárost, fürödtünk a tengerben (az óceánban egy brutális hidegfront miatt végül nem: elindultunk ugyan a lisszaboniak kedvenc strandjára, de egy óra alatt 32 fokról 18 fokra zuhant a hőmérséklet, úgyhogy vissza is fordultunk, ahogy megérkeztünk). Ettünk, ittunk, vásároltunk, aludtunk, és megállapítottuk, hogy Portugáliához képest többé-kevésbé még Magyarország is működik.

Egyszerűen látványos volt a kontraszt, de arról majd legközelebb. Most itthon vagyunk, olyannyira hogy már a spanyolok Eb-győzelmét is egy balatoni vendéglőben szurkoltuk ki, a ruhán is átcsípő szúnyogok erdejében. Spanyolországban a szúnyog is más: kicsi, csöndes, viszont ha megcsíp, sokkal jobban viszket (valószínűleg nem vagyunk hozzászokva a hatóanyagához). Nem mondhatnám, hogy honvágyunk van: ahhoz a fázishoz értünk, amikor ez itt már, az ott meg még nem annyira otthonos. Mindegy, majd megszokjuk; ezt, vagy azt, ahogy alakul.

Végel László

94

## Neotitoista nosztalgiák a II. hidegháborúban

Az veszem észre, hogy az egymást követő, immár egymást érő szerbiai választások után Szerbiában eluralkodott a pártapátia. Az emberek elvesztették a pártokba vetett bizalmukat. Tipikus pártapátiáról van szó, mert a pártok képtelenek értelmezni a tömeges elégedetlenséget. A pártok egy helyben topognak, a tömegek viszont a forró nyárban is mozgolódnak. Alig múlik el nap, hogy ne fusson be egy-két hír valamilyen tüntetésről, felvonulásról, tiltakozó utcai sétáról. A főszerepet a környezetvédők játsszák, de az urbánus maffia elleni civil zavargások is gyakoribbak a szokásosnál.

Minden kétséget kizáróan Szerbiában elkezdődött a „lítiumháború”. Történt ugyanis, hogy 2022-ben tömeges tüntetésekre került sor a Rio Tinto nevű nemzetközi cég ellen, amely kutatásokat végzett a szerbiai lítiumlelőhelyekről. Erre olyan tömeges tüntetésekre került sor, amilyenek Szerbiában legalább tíz éve nem voltak. A civilek kezdeményezte megmozdulásban a mindenre elszánt tüntetők lezárták az egyik legforgalmasabb belgrádi autótutat, amit más fontos közlekedési gócpontok lezárása követett. Félő volt, hogy a tüntetők megbénítják a közlekedést, ezért a kormány a választások előtti rémületében semmisenk nyilvánította a Jadar-völgy területrendezési tervét, ami ellehetlenítette a Rio Tinto működését.

A választások után azonban Vučić elnök bejelentette, hogy a kormány ezzel a döntéssel Szerbia elvesztését célzó külföldi kémhálózatok áldozata lett. Nem nevezte meg a kémhálózatokat, de kettőt emlegetett. A Szerb Haladó Párt mozgósította a kormánypárti szakembereket, akik a médiában erélyesen bizonygatták, hogy a lítiumbányák nem veszélyesek az emberek egészségére, a kormánypárti politikusok pedig azt hangoztatták, hogy a lítiumnak köszönve megkezdődik Szerbia gazdasági felvirágzása. Aki ezt nem veszi tudomásul, az a külföldi érdekeket szolgálja és Szerbia vesztére tör.

Ugyanakkor az ott élő emberek, a civil szervezetek mellett a lítium kiaknázása ellen érvelnek a Szerb Tudományos Akadémia jeles szakemberei, egyetemi tanárok, bányászati szakemberek. Nyilatkoztak a nyugati országok nagyköveteit is. Az amerikai és a német nagykövet harsányan ecsetelte, hogy milyen nagy gazdasági előnyökkel jár a lítium kiaknázása. Groteszk helyzet született. A nagykövetek közbelépése a tömegekben felerősítette azt a Nyugatellenességet, amely az utóbbi időkben a kormánypárt retorikájában is egyre erőteljesebb. Mint kiderült, a Rio Tinto fellebbezett a kormánydöntés ellen, amelyet a napokban az alkotmánybíróság alkotmányellenesnek ítélt meg. Ezzel de facto megnyílt az út a Rio Tinto előtt. Az alkotmánybíróság előtt 40 fokban több százan tüntettek, lakatot tettek a bíróság bejárati ajtajára, és rendkívüli tömeges ellenállást jelentettek be.

Valójában a környezetvédők fontos szerepet játszanak a nagyvárosokban zajló tüntetéseken is. Arab befektetőknek lehetővé teszik, hogy bizonyos városrészeket leromboljanak, és magas toronyházakat emeljenek fel, amelyekben irodaházak és luxuslakások épülnek. A „Belgrád a vízen” nevű „városnegyed” már eddig is sok vitát váltott ki, most kezdődik Újvidéken, a Duna partján az „Újvidék a vízen” nevű városnegyed építkezése, amely a szakértők szerint Újvidéket árvízveszélynek teszi ki. Újvidéken egyébként egyre zsugorodik a városmag, az Osztrák–Magyar Monarchia régi épületeit lerombolják, és a helyükbe új üvegpalotákat emelnek. Mostanság készülődnek arra, hogy a város legszebb parkját, a Monarchia idejéből ránk maradt Futaki utcai parkot is megkurtítsák, hogy edukációs és kereskedelmi központot építsenek a parktól elrabolt térségben. A polgárok nyilván ezúttal is tiltakozni fognak, mint ahogy tették máskor is, amikor a rendőrség vetett véget a demonstrációknak.

A helyzet feszült. Nehéz megjósolni, hogy a forró nyarat követi-e forró ősz, az azonban mindenképpen biztos, hogy a lítiumcsata komoly sebeket üt a Szerb Haladó Párt egyébként is csökkenő népszerűségén.

Európának nagy szüksége van a lítiumra, és a gazdasági érdekeken túl Vučić nyilván az EU-elvárásoknak is eleget kíván tenni, ennek érdekében kénytelen szembefordulni a lakosság nagy részével. Vučićnak nagy szüksége van az EU-s rokonszenvre, mert az utóbbi időben megcsappant a belé fektetett bizalom. Koszovó helyzetét nem sikerült rendezni, nem vezette be az Oroszország elleni szankciókat, s a jogállami követelményekkel is gondok vannak. A szomszédos országokkal, főleg Horvátországgal és Boszniával is rendkívül feszült a viszony. Az európai úton nem érzékelhető semmiféle haladás, ami azt jelzi, hogy fokozódik az iránta való bizalmatlanság. Megingott Vučić elnök egyensúly-politikája, amely csak nagy ellentmondások árán definiálható. A jelenlegi

szerbiai külpolitikai diskurzus szerint Szerbia katonai tömbökön kívül álló, az EU-ba igyekvő, Oroszországgal kifejezetten baráti viszonyt ápoló ország. Jól hangzó ellentmondás. Nem vezette be az Oroszország elleni szankciókat, miközben a szerbiai hadiüzemek teljes gőzzel dolgoznak, mert nyugati közvetítő-kön keresztül tetemes mennyiségű fegyvert és lőszer szállítanak Ukrajnának.

A semlegesség látszatát 2012-ig úgy-ahogy fenn lehetett tartani, de Oroszország ukrajnai agressziója után, az új hidegháború kezdetén ez lehetetlen feladatnak bizonyult. Új tömbösödés van kialakulóban, ebben a helyzetben Szerbia ugyanúgy, mint a kelet-közép-európai régió számos országa, keresi a helyét. Az ellentmondásos helyzetben tetten érhető a neotitoista nosztalgia ébredése. Azok az országok, amelyek 1999-ben szinte egymással versengve követelték az EU-ba való belépést, és boldogan szavazták meg, hogy a NATO tagjai legyenek, mivel, mint mondták, mindig is Európához tartoztak, csak a jaltai kés nyeste le onnan őket, mostanság elbizonytalanodtak. Az általános korrupció, a brutálisan mohó újkapitalista elit ténykedése és a rendszerváltásból való kiábrándulás sajnálatos következménye az Európai Unióval szembeni gyanakvás terjedése. Jelenleg Szerbia lakosságának közel 40 százaléka nem tartja prioritásnak az EU-hoz való csatlakozást. Ezzel párhuzamosan növekszik az egyébként hagyományos oroszbarátság. Belgrádban és Újvidéken Putyin-trikókban vonulnak fel a fiatalok. Az orosz elnök Szerbiában népszerűbb, mint az egyébként nagyon népszerű Vučić. A szerb kormányban nyíltan Putyin-barát miniszterek ülnek. A kormánypropaganda csak a Nyugatról érkező veszélyről értekezik, de az orosz befolyás veszélyét nem teszi szóvá.

96

Vučić a hidegháborús helyzetben lavírozva próbálja érvényesíteni a tömbön-kívüliség politikáját, amely nem kis mértékben emlékeztet Tito doktrínájára. A jugoszláv pártvezér az előző hidegháború idején sikeresen megvalósította az aktív koegzisztencia, a tömbönkívüliségen alapuló semlegességi politikát. Megtehetette, mert az antifasiszta háborúban Jugoszlávia biztos identitásra tett szert. A Varsói Szerződés ellenében szuverenitását nem a NATO garantálta, hanem az antifasiszta háborúban megszülető saját hadserege. Sikerét biztosította, hogy sikerült összekovácsolni egy világnézetileg és politikailag meglehetősen heterogén, sajnos gazdaságilag sérülékeny globális, a szuverenitásért harcoló „semleges blokkot”. Tito még a hátrányból is előnyt kovácsolt, és beindította Jugoszlávia gazdasági felvirágzását és szocialista körülmények közötti nyugatosodását. Az országnak határozott identitása volt a blokkosodás a hidegháború idején.

A jelenlegi neotitoista illúziók sokkal inkább az elbizonytalanodó politikai identitás termékei. Az újabban formálódó blokkon kívüli vagy a blokkok margóján születő politikai identitás ugyanis szüntelen ellentmondásban él: kulturálisan és történelmileg a Nyugathoz tartozónak tartja magát, de keleti politikai hagyományok itatják át. A hatalmi elitek többpártrendszerre esküsznek, de keleti eszméket ápolnak. Ady kompjának két kormánykereke van, egyik sem működik elégségesen. A politikai rendszer nyugati típusú, az eszmei értékrend keleti. A rendszerváltás után összeomlott a puha vagy kemény ideológiai erőszakkal felépített közös szocialista alap, ám a rendszerváltó elitek nem teremtettek új közös alapot, amely pacifikálja a plurális társadalom, a

töbtpártrendszerű parlamentáris rendszer magától értetődő ellentéteit. Sehol sem beszélnek annyit a nemzeti egységről, mint ott, ahol hiányzik a közös eszmei alap, melynek híján az ellentétek olyannyira elmélyülnek, hogy egyazon országban (éppen az egység nevében!) két társadalom néz egymással farkasszemet. Az identitásválság folyamatos bizonytalanságot szül, amelynek következtében a jövőben sokszor a véletleneken múlik, hogy egy-egy „semleges” ország melyik tömbhöz csapódik. Csapódik – nem pedig csatlakozik. Az identitásválság ugyanis nem alapozza meg a tömbönkívüliséget, inkább mindkét tömb szeszélyének szolgáltatója ki.

**Parászka Boróka**

## **Európa-jammelés**

Az *Örömóda* foszlányaira improvizál Dés László a csíkszeredai vár udvarán – dzsesszfesztiválnak nevezett családias műsor van. Szerény és szelíd közönség hallgatja, néhány tucat ember dönt úgy, hogy 2024 forró nyarán a világi végeken a zenére bízza magát.

Furcsa hallgatni a tapogatózó, tétova dallamot, nincs benne a megszokott lendület, nincs benne magasztosság. Valami ismerősféle út bontakozik ki, zenei jelek köszönnek vissza, tudjuk persze, hogy hogyan állnak össze, és mégis valami ismeretlen és kiszámíthatatlan válik hallhatóvá.

Megmozdul valami az emberben, valami ösztönné lett tudás az *Örömóda* szekvenciáira, aztán Dés tüdejéből a levegő másfelé sodor. Csak hisszük, hogy ismerjük ezt a dallamot, csak hisszük, hogy mindannyiunkban ugyanúgy visszhangzik. Egyszerű kis játék a júliusi naplementében, dül a nyár, máshol hőségriadó van, de itt és most minden másképp van. Nem jut el idáig a kánikula, csak a híre, nem fojtogat a forróság, a nyár is csak beköszönt, ideinteget, hogy tudjuk: van ilyen. Lehetne ilyen, tombolhatna a nyár, a tömeg. De csak néhányan ülünk egymás mellett mint közönség, lehunyt szemmel hallgatjuk Dést, és lehunyt szemmel képzeljük mind azt, ami lehetne, de nincs az *Örömóda* újrarendeződő, ismeretlen irányba kanyargó dallamára.

Néhány kilométerrel odébb, ugyanezen a napon zajlik a tusnádfürdői nyári egyetem, találkozó, nagy magyar (egybe is írhatnám) seregszemle áhítattal celebrált eseménye, Orbán Viktor éves erdélyi programadó beszéde. Orbán nem úgy dalol, mint Dés, hát persze hogy nem. Beszédében nincs semmi kétség, semmi tétovaság, nincs benne az ismeretlen út keresése. Előre tudni, mit mond, mit akar: a tusnádfürdői völgy mélyén ácsolt emelvényről gyorsan és erőszakosan igyekszik felkapaszkodni a világszínpadra. Minden évben megpróbálja ezt a bakugrást, minden évben el is hiszi, hogy sikerült neki.

Tömeg asszisztál neki, regisztrációval, ellenőrzéssel megszárt, gondosan idebuszoztatott közönség figyel rá, tapsol neki. Számozott helyeken ül a nép,

akitől hatalmát veszi-kapja, számozott és korlátozott helyek biztosítják a korlátlan önkény elszabadulását. Kevesebben vannak, mint tavaly, és még kevesebben, mint tavalyelőtt. De a fogyatkozás nem akadályozza meg Orbán Viktort abban, hogy elhiggye, fellépett a világ színpadára, magasabbra, mint tavaly és még magasabbra, mint tavalyelőtt. A tömeg szűkkörű közönséggé zsugorodásával nő a szerepzavar és erősödik az autokrácia. Tiszta képlet.

Emlékszel még – szólal meg a mellettem ülő barátom, akivel együtt hallgatjuk Dés Európa-variációját –, amikor Tusnádon találkoztunk? Valóban, ki sem tudom számolni hány évvel korábban, ott találkoztunk, akkor mint újságírók. Eszünkbe se jutott, a politikai dzsembori helyett dzsesszkoncertre járni. Tudósítani küldtek bennünket az Orbán-beszédre. Nem volt még regisztráció, nem szűrték a közönséget, sokféle ember jelent meg. Sokféle gondolattal, mert akkor még voltak vitáink, voltak beszélgetéseink, és voltak találkozásaink, amelyeken ezeket a beszélgetéseket, vitákat végig lehetett vinni. Nevettünk, gúnyolódtunk akkor is a rendezvény nagyozolásán, a pozór szónokon. De úgy tűnt az egész, mint egy átmeneti kellemetlenség az otthonos hazai tájban. Utána-előtte elmentünk gombászni, bejártuk a tájainkat, beugrottunk a kedvenc fogadóba, miénk volt a tér. Azóta az átmeneti kellemetlenség állandóvá vált, a hazai táj pedig eltűnt, idegenné vált. A pöffeszke-dő túlhatalom kisajátította.

Az évek során egyre hosszabbak lettek a beszédek, és egyre kevesebben jártak el kollégáink és barátaink közül Tusnádra. Akkor alakult ki, hogy a vezérbeszéd helyett a közeli dzsesszfeszt koncertjeit hallgatjuk.

98

Hárítás ez a javából, és valami még, nem tudom vagy nem merem leírni a nevét. Hirtelen azt mondanám: gyávaság.

Szembe kellene nézni azzal, hogyan sajátították ki nem csak a politikai életünket, nem csak a nyilvános eseményeket az elmúlt években, hogyan vált ez a tér is Erdély-díszletté, s benne mindenki tehetetlen, önállótlan statisztává. Szembenézés helyett azt játsszuk, hogy visszavesszük azt, ami a miénk. Mit is? Erdélyt? Tusnádfürdő helyett Csíkszereda. Kampányrendezvényre züllesztett nyári egyetem helyett dzsesszfesztivál? Propaganda helyett kultúra? Nevetséges önámítás. Nincs visszavétel. Nem mintha a koncertek ne nyújtának remek élményt az Orbán beszéd helyett. Nem mintha ne lenne most például, ezen a nyáron, Dés játéka minden formabontása, pátosztalanítás ellenére ígéretes, vonzó.

De minden: a propaganda, a vezérszónoklás, a statisztéria, a propaganda elől menekülők, a térkisajátítás, az új tér keresése, a kultúra lerombolása, az új kulturális keretek, az ellenállás szorgalmas kalapálása, mind-mind együtt van. Egyszerre.

A párizsi olimpia megnyitásának napjai ezek, minden tele van a megnyitóról szóló vitákkal: blaszfémia, sértés vagy példátlan léptékű kísérlet a sémák meghaladására, a klasszikusok kortársiasítására, új média, új közönségélmény vagy ósdi és régi sértések? Minden ebben is éppúgy egyben és egyszerre van, ahogy azt kicsiben, történelmi lábjegyzetkén Csíkszereda és Tusnádfürdő tengelyén megéljük. A befogadó felelőssége, hogy mit lát, mit érzel, vagy épp mi az, amit nem lát, nem érzel és nem akar tudomásul venni. A befo-

gadó felelőssége, hogy mit él meg élményként, mit enged magában létrejönni.

Csak nem belemenni a vitákba! Mondogatom magamban, és szórakozva figyelem, ahogy az emberek pőrére vetkőznek a szóváltások során, láthatóvá válnak hiúságaik, hibáik, tév- és rögeszméik, esendő vágyaik. Mennyire más ebből a másik megismerését kereső dimenzióból figyelni a vitát, mint azt lesni: miben van, miben nincs igaza? És milyen fegyelmezetttség ugyanakkor nem elfeledkezni arról, hogy az ön- és másik ismerete mellett, fölött, előtt és alatt mégiscsak van valami igazolható, alátámasztható, megérvelhető. Valami igazságféle. Ott van akkor is, ha a dolgok és vitáink természetéből fakadóan, saját kapkodó, vágyakozó és szorongó természetünkől fakadóan sosem érünk el az igazságig. Sem kimondani, sem felismerni, sem elhazudni nem tudjuk az igazságot.

Az együttállásoknak ez a szövevénye az, ami a Dés-foszlányokból olyan pontos képletként kirajzolódik. Európa-labirintus minotauruszokkal, sötétségekkel, fényekkel, rémekkel, szépségekkel.

Két éve nem él anyám, és amíg élt, végigvitatkozta ezeket a miniszterelnöki beszédeket. Volt, hogy a helyszínen, elkísért engem, mint sokgyerekes újságíró, pesztrálta a gyerekeket, amíg én a tudósítást megírtam, elküldtem. Akkor a közönség soraiból szólt ki, szólt vissza.

Aztán már csak a tévé előtt ült, és úgy mondott ellen, hevesen, elszántan. Az utolsó éveiben már a szavak nem jutottak el hozzá, az egyetlen dolog maradt meg számára: a polgár dühe, a citoyen öntudata. Azt nem vette el tőle a mindenható és mindenevő Alzheimer. Micsoda anyag lehet ez a citoyen anyag! Leépül a test, elillan a lélek, szétesik a személyiség, és marad a tiszta ellenállás.

Azt gyanítom, hogy anyám halála után is itt maradt velem, örök élettellel a benne élő dac. A megregulázhatatlan citoyen. Hiába figyelem átéléssel a csíkszeredai vár homlokzatán a júliusi árnyjátékot, hiába adom át magam a dzsessznek. Az is csak ugyanabba az irányba visz. Szelíden, játékosan és eltéríthetetlenül.

Anyám nevében van itt néhány dolog, miniszterelnök úr, amit nem engedhetek el a világpolitikai programbeszédnek álcázott vásári bábjátékából. Sorolom az érveket, a dzsesszt hallgatva, fűben ülve, a nyári estén. Békés, családias és nem alkuvó polgári ellenállás horgad bennem.

Játszik, beleéli magát miniszterelnök úr a magának kitalált mesébe, a magának varratott jelmezekbe bújlik, átadja az amerikai volt s tán leendő elnök üzenetét az erdélyieknek. Fontoskodik, modoroskodik, tapsoltatja a közönséget, és fürdik a tapsban. Megértéssel nézem bumfordi önmórikálását. Ennyi hatalomban eltöltött idő után ilyen mértékű torzulás, ízlés és valóságvesztés törvényszerű és megbocsátható.

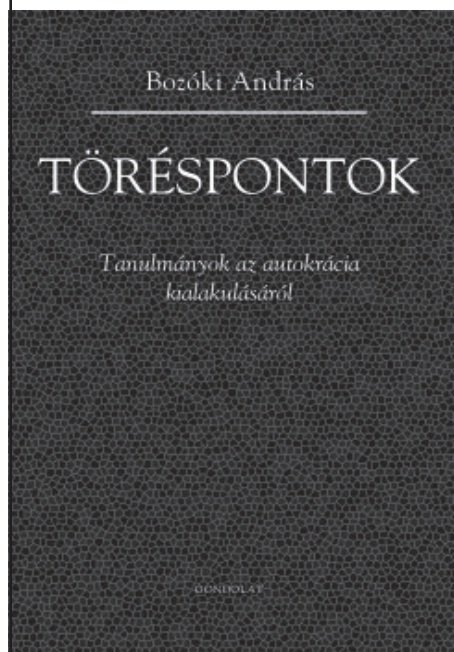
De miniszterelnök úr, amikor fél évvel az éhhalálba kergetett, magánzárkában élve elsorvasztott, politikai eszközökkel kivégzett Navalnij temetése után az orosz rendszert kezdi dicsérni, akkor, miniszterelnök úr, elfogy a megértés és az elnézés. És nincs már megértés akkor sem, amikor újra és megint és mindig utolsó politikai érvként a magyar genetikát emlegeti fel. És minden tolerancia oda, amikor arról beszél, hogy a magyar cigányoknak végre és végleg meg kell érteniük, hogy csak munkából élhetnek meg. Beleélheti

magát, miniszterelnök úr, abba, hogy ilyen otromba, sértő uszításokat kesztyűbábozik el, mint államférfi, mint népvezér, de azért hadd mondjuk el: csak kesztyűbábokkal hadonászik. A világ színpadát a mi faluvégünkön ácsoltatta össze, és a mi otthonunkba rondít bele. Az igazság pedig ott van, túl, minden elkoszlott, elrongyolt hübriszén. Ebben a csepűragó szerepben sem több ön, miniszterelnök úr, mint a vásári komédiák lompos farkú, tévelgő, helyét nem lelő krampusza. Az idén egy kicsit megpróbált viselkedni, sztaniolba csomagolni a trágyát, hosszú beszédbe rejteni az uszítást, a cserbenhagyást, a hullagyalázást, de azért csak ott van minden. Akkor is, ha fárad ön körül az ellenállás, ha lassan már csak a síron túlról szól vissza a dac.

Vajon hány ilyen beszéd lesz még? Hány rémképekkel és illúziókkal teli nyár? Mi marad tovább: a dzsesszfesztivál elröppenő dallamai vagy a tusnádfürdői rémjátékok? A párizsi olimpiát követő vitának álcázott hajcihők vagy a képek, jelek, amit a megnyitó a retinákba vésett.

Az marad, amit a citoyen túlélni enged – önmagán is. Amit megvitat, amit vitáiban letisztáz, amit tiltakozásaival számonkér. Marad a citoyen, akkor is, ha megannyi barikádon vész oda. Túléli a saját halálát. Marad az ízlés és szellem örök köztársasága kitartóan és ellenállóan, mert tudja: ahogy újra és újra teremti magát az önkény, éppúgy fel is emészti önmagát.

## Szerzőink könyvei



## Giorgia Meloni posztfasiszta olasz kormányfő pályája és politikája

Két éve lélegzet-visszafojtva figyelte a világ – ki szorongva, ki drukkolva –, mi lesz, ha az 1946-ban született Olasz Köztársaság történetében első alkalommal egy szélsőjobboldali, posztfasiszta párt vezetőjének, az Olaszország Fivérei (Fratelli d'Italia, FdI) elnökének a kezébe kerül a kormányrúd. Az FdI 26 százalékkal messze a legerősebb pártként végzett a 2022. szeptemberi választáson, koalíciót kötött a még szélsőjobboldalibb rasszista, nacionalista Ligával (Lega, volt Északi Liga) és a Silvio Berlusconi alapította jobboldali liberális Hajrá Olaszországgal (Forza Italia, FI). A demokratikus világban nagy volt a riadalom: Olaszországban, Európa harmadik legnagyobb országában veszélybe kerülhetnek az emberi jogok, az információszabadság, az ország euroatlantista elkötelezettsége, egy Orbánéhoz hasonló „illiberális demokrácia” alakulhat ki.

Az elmúlt két év megnyugtatta a nemzetközi közvéleményt: Giorgia Meloni, az ország első szélsőjobboldali és első női miniszterelnöke pragmatikus, kompromisszumkész, józan politikusnak mutatkozott. Nagyrészt felhagyott az Európai Unió szapulásával, szuverenista kirohanásaival, sok kérdésben együttműködik az uniós partnerekkel, ezek közül a legfontosabb, hogy az első pillanattól habozás nélkül elítélte Putyin ukrajnai agresszióját, és ki-

állt Ukrajna feltétlen támogatásáért, emellett konstruktívan együttműködött a migrációs problémák megoldásában. Ráadásul – eddig legalábbis – hasznos szerepet töltött be hídként, közvetítőként régi barátja, eszmetársa, Orbán és az unió között például Ukrajna ügyében. Nagy volt a megkönnyebbülés, Melonit széles körben elismerik, becsülik nemzetközi partnerei. Kevesebb figyelmet kap otthoni politikája, amelynek mérlege már közel sem ilyen pozitív. E kettősség megértéséhez érdemes megismerni, honnan jött, milyen utat járt be, mi motiválja nem csak Olaszországban, de Európában és a világpolitikában is a döntéseit.

Giorgia Meloni 1977-ben született, Róma Garbatella nevű munkásnegyedében nőtt fel. Kétéves volt, amikor adószakértő apja otthagyta a családot, a Kanári-szigetekig meg sem állt. Nővérét és őt édesanyja egyedül nevelte, nehéz körülmények között, egy 45 négyzetméteres lakásban. Gyermekkori társai szerint zárkózott, alacsony termetű, duci kislány volt, amiért sokat csúfolták, a közös játékokból gyakran kizárták. A mama álnéven szerelmes regényeket írt, vele és a nővérével kapcsolatuk a mai napig nagyon szoros. Meloni idegennyelv-tagozatos turisztikai szakközépiskolát végzett, de nem szerezte meg az érettségi bizonyítványt, mert – ahogy mondta – nem volt rá lehetősége, dolgoznia

kellott. Alkalmi munkákat vállalt, volt bébiszitter, szórólapterjesztő, felszolgáló, bárpultos. Alig 15 évesen befogadó közösséget keresve és kommunistaszimpatizáns, őt elhagyó apja ellen fordulva beiratkozott a posztfasiszta, 1946-ban Mussolini hívei és újfasiszta csoportok alapította Olasz Szociális Mozgalom (MSI) ifjúsági szervezetébe. Ekkor kezdődött politikai pályafutása, amely a pártalapításig és a miniszterelnökségig vezetett.

A posztfasiszta mozgalom a második otthona lett. Tizenkilenc évesen már a fasiszta múlttal részben szakító, önmagát nemzeti-konzervatívnak nevező Nemzeti Szövetségre (Alleanza Nazionale, AN) átkeresztelt párt Diák Akció nevű ifjúsági szervezetének országos vezetője, két évvel később az AN színeiben bekerült Róma megyei tanácsába, és közben a párt ifjúsági szervezetének igazgatója, majd elnöke lett. Néhány évig újságíróként is dolgozott az MSI alapította *Secolo d'Italia* című lapnak. Az országos politikában 29 évesen debütált, amikor parlamenti képviselővé választották, majd két évvel később az akkori Berlusconi-kormány ifjúsági ügyekért felelős miniszterévé nevezték ki. Ennyi politikai tapasztalattal felvértezve elérkezettnek érezte az időt a pártalapításra: 2012-ben néhányadmagával – akik ma a kormányában vannak – létrehozták az Olaszország Fivéreit. Négy évvel később már ő a párt elnöke, amelyet szívós munkával az 2018-as 4,3 százalékos választási eredményről fokozatosan sikerül fel tornáznia az első helyre.

Korábban Meloni elismeréssel nyilatkozott Mussoliniról, akit igazi államférfinak nevezett, s bár nem

tagadta, hogy követett el hibákat is, szerinte a tetteit történelmi kontextusban kell megítélni, és elismerni, hogy amit tett, azzal mindig Olaszország érdekeit szolgálta. Jó ideje már nem tesz ilyen nyilatkozatokat. Úgy tűnt, hatalomra jutása óta a kérdést, hogy szélsőjobboldali, posztfasiszta párt-e az FdI, sikerült többé-kevésbé levennie a napirendről. Olyannyira, hogy furcsamód Olaszországban már általában jobboldali vagy jobbközép pártként emlegetik az Olaszország Fivéreit, miután Salvini rasszista, nacionalista Ligája átvette a vezető helyet a szélsőjobb oldalon. Az idén június végén azonban a Fanpage oknyomozó portál egy kétrészes, sokkoló videót tett közzé. A felvételek inkognitóban készültek a Meloni pártjának jövődi politikusait ki-nevelő, Nemzeti Ifjúság (Gioventù Nazionale, GN) nevű szervezet összejövetelein, táboráiban. A szervezetnek 50 ezer tagja van, és központi irodája minden tartományban. Jelentős anyagi támogatást kapnak a párttól, vezetői közül többen az FdI apparátusában vagy parlamenti képviselők mellett dolgoznak. A videókon a fiatalok „Sieg Heil!” és „Duce, Duce!” kiáltásokkal, karlendítéssel, gladiátor-kézzszorítással (ez utóbbi a szélsőjobb egyik üdvözlési módja, és ellentétben a karlendítéssel, nincs betiltva) köszöntik egymást, náci dalokat harsognak, rasszista, homofób, antiszemita szlogenekkel mulattatják egymást. Mint a számára kínos helyzetekben mindig, az első videóra Meloni egyáltalán nem reagált, a második után azonban kénytelen volt megszólalni. Ennek ugyanis az egyik célpontja egy neves holokauszt túlélő és -kutató unokája, Ester Mieli, aki a római

zsidó közösség szóvivője volt, majd belépett az FDI-be, és annak színeiben lett szenátusi képviselő. A pártban tárt karokkal fogadták, miközben a háta mögött aljas, antiszemita, gúnyolódó megjegyzéseket tettek rá. Ekkor már Meloni is kénytelen volt megszólalni. Néhány mondatban elmondta, hogy antiszemitáknak, rasszistáknak nincs helyük a soraikban, majd mélyen felháborodva taglalta, milyen alantas dolog beépülni egy szervezetbe, és arról videót készíteni. Miután felvilágosították, hogy nem magánéleti dolgokról, hanem egy bejegyzett szervezetről készültek a rejtett kamerás felvételek, némileg lecsillapodott. A legkínosabban kompromittálódott szereplőket eltávolították a posztjukról, azóta csend van, kivárták, hogy elüljön a vihar.

A Fanpage-videók közzététele után azonban Olaszországban és külföldön is újra napirendre került a kérdés, hogy vannak-e az FDI-ben posztfasiszták, Mussolini- és faszizmusztalgikusok. Meloni erre rendre azt ismételt, hogy a faszizmus már a történelem része, semmi dolguk vele. S hogy miért nem hajlandó a szájára sem venni az antifaszizmus szót, arra újabban azt a nyakatekert magyarázatot adja, hogy mivel már nincs faszizmus, az ellene való harcnak, az antifaszizmusnak is megszűnt a jelentése. Csakhogy az Olasz Köztársaság köztudottan az antifaszizmusból született 1946-ban, és az ország két évvel később életbe lépett alkotmánya is annak szellemét tükrözi. Emellett azt a felvetést Meloni egyszerűen meg sem hallja, hogy ha szerinte a faszizmus már valóban a lezárt múlt része, vajon mit keres még mindig az Olaszország Fi-

vérei logójában a posztfasiszta MSI-től átvett zöld-fehér-piros lángnyelv, amely ott virít a Duce sírján, szülőházánál és számos fasiszta emlékhelyen, ahol rendszeresen megemlékezéseket, gyűléseket tartanak „a régi szép idők” rituáléjával, és miért hirdeti hitvallása sarkkövéként Meloni a Mussolini-rezsimtől örökölt „Isten, hazza, család” jelszót.

Persze Meloni a múlt eltörlése/elfedése és a jelen valósága közti lavírozás közepette is pontosan tudja, hogy nemcsak a most lelepleződött fiatalok között, hanem közvetlen környezetében is jócskán akadnak posztfasiszták. Csak néhány példa. Olaszország második közbizalmi méltósága, Ignazio La Russa, a szenátus elnöke, az FDI társalapítója több Mussolini-szobrot is tart otthon, a Covid idején pedig azt ajánlotta Facebook-oldalán, hogy kézfogás helyett üdvözlőjek egymást az emberek karlendítéssel a fertőzés elkerülésére. Az agrárminiszter Francesco Lollobrigida, Meloni sógora szóvivőjének pedig azért kellett lemondania az idén nyár elején, mert kiderült, hogy egy azóta meggyilkolt fasiszta ultrával és drogkereskedővel tartott szoros kapcsolatot, többek között antiszemita kijelentésekkel szórakoztatták egymást a WhatsAppon. Daniela Santanchè turisztikai miniszter pedig – aki ellen két éve nyomozás és eljárás folyik könyvelési csalások miatt – egyenesen büszke fasisztának vallja magát, ha az illegális bevándorlók kirúgásáról van szó. Emellett közismert, hogy az önkormányzatokban, az állami intézményekben – mint ahogy az egész társadalomban – szép számmal rejtőznek a Mussolini-rezsimet visszavírók.

A közösségi médiában, illetve a kereskedelmi csatornákon pillanatokon belül milliók nézték meg az oknyomozó portál felvételeit, a közszolgálati adásokban azonban nem lehetett látni/hallani ezeket. Nem véletlenül: a Meloni-kormány hatalomra kerülése után röviddel hozzákezdett „a rendcsináláshoz” a médiában. A RAI közszolgálati televízió és rádió vezetői posztjára Meloni régi párttársát, a közismerten Putyin-barát, Soros elleni összeesküvés-elméleteket terjesztő Giampaolo Rossit nevezték ki. És azonnal megindult az új rend kialakítása. Nagy sikerű műsorokat, sorozatokat töröltek vagy lehetetlen időpontokra tettek át, nem elég lojálisnak tekintett műsorvezetőket menesztettek, nyugdíjaztak, másoknak nem hosszabbították meg a szerződését, és voltak, akiket egyszerűen kiutáltak. A sokak által csak Telemeloninak gúnyolt adókon beindult a cenzúra is. Olaszország felszabadulásának évfordulóján, április 25-én az utolsó pillanatban levették a műsorról Antonio Scurati neves antifasiszta író monológját a Mussolini-rezsim bűneiről, és szó volt benne Meloni felelősségéről is a fasiszta nosztalgia továbbélése miatt. Hivatalosan azzal indokolták a kínos ügyet, hogy Scurati túl magas honoráriumot kért, ám ezt senki nem vette komolyan. Meloni, hogy mentse a helyzetet, a saját Facebook-oldalán közzétette a monológot, de azt addigra persze már milliók látták a közösségi médiában és a kereskedelmi csatornákon.

A médiabefolyás növelését célozzák a második legnagyobb olasz hírügynökség, az AGI megszerzéséről folyó előrehaladott tárgyalások az állami többségi tulajdonban lévő ENI energiaszolgáltatóval. A vevő,

a 80 éves Antonio Angelucci Olaszország egyik leggazdagabb embere, az egészségügyben és a sajtópiacon vannak kiterjedt érdekeltségei, és egyben a kormánykoalícióhoz tartozó szélsőjobboldali, idegenellenes Liga parlamenti képviselője. És miután Meloni másik koalíciós partnere a Hajrá Olaszország, így a Berlusconi alapította Mediaset nevű hatalmas médiabirodalom is kormányközelinek tekinthető.

Meloniék egyébként a nem kormánypárti újságírókat, értelmiségieket, ha azok bármiféle bírálatot fogalmaznak meg, az ország ellenségeinek, provokátoroknak kiáltják ki. A kritikát az ország érdekei elleni támadásnak tekintik, ezért a kormánypartok törvénymódosítással akarják súlyosbítani a rágalmazásért kiszabható pénz- és börtönbüntetéseket, és büntethetővé tennék a szerintük gyakran hamis híreket terjesztő oknyomozó újságírókat is. Egyre több ilyen esetben születik feljelentés, Meloni – aki rövid ideig maga is újságíró volt – magánemberként is több ilyen pert indított becsületsértés címén. Mindezek után nem csoda, hogy már az Európai Unió is több alkalommal jelezte aggodalmát az információszabadság olaszországi helyzetének romlása miatt, a Riporterek Határok Nélkül idei sajtószabadság-rangsorában pedig az ország a tavalyi 41.-ről a 46. helyre csúszott.

A média-térfoglalás és az információszabadság korlátozása mellett kemény kritikát és ellenállást váltanak ki Meloni alkotmánymódosítási tervei is. Ezek közül a legvitatottabb, a „premierato” néven emlegetett változtatás, amelynek lényege, hogy a jövőben a miniszterelnököt közvetlenül a nép választaná. (Eredetileg

a köztársasági elnök közvetlen választásáról volt szó.) A cél állítólag az, hogy Olaszországnak végre stabil kormánya legyen, mivel az eddigiek átlagos élettartama a köztársaság 1946-os születése óta alig több mint egy év volt. Az indoklás első hallásra racionális, ám a módosítási terv részletei már könnyen vezethetnek orbáni hatalomkoncentrációhoz. A kormányfőt ugyanis egyfordulós, a parlamenttel egyszerre esedékes választáson öt évre választanák, és a győztes párt vagy koalíció akár a szavazatok 25-30 százalékával is megkapná a képviselői helyek 55 százalékát. A tervezet – amely sokak szerint kísértetiesen hasonlít Mussolini 1924–25-ös választásitörvény-reformjára – megvalósítása egy személy kezében összpontosítaná a hatalmat, gyengítené a parlament ellenőrző funkcióját és az államfő szerepét, valamint felborítaná a fékek és ellensúlyok rendszerét. Ráadásul mindennek megvalósításához új választási törvényt is kellene alkotni, ami további heves összeütközések terepe lesz a kormány és az ellenzék között.

A kultúrában és az oktatásban is gőzerővel folyik a térfoglalás. A hivatkozási alap itt is ugyanaz: eddig ők, a baloldal uralta a terepet, most eljött a mi időnk. A Meloni-kormány kulturális minisztere, Gennaro Sangiuliano lelkes végrehajtója a főnök asszonya által meghirdetett új értékrend megteremtésének. Szerinte Dante volt a jobboldali gondolkodás megalapozó-

ja, s e nagy előd munkáját kell most folytatniuk. Ennek jegyében múzeumok, színházak, operaházak, különféle kulturális intézmények vezetőit cserélték le egyik napról a másikra a saját embereikre. Néhány példa: a Velencei Biennálénak, a világ legnagyobb, 128 éve alapított kulturális rendezvényének az új elnöke Pietrangelo Buttafuoco újságíró, a posztfasiszta MSI ifjúsági szervezetének volt vezetője; a Maxxi római kortárs művészeti múzeum elnökévé Alessandro Giulit, Meloni régi bizalmi emberét nevezték ki; a híres Piccolo Teatro di Milano – amelynek egyik alapítója és világhíres rendezője Giorgio Strehler volt – igazgatóságának tagja lett Geronimo La



**Giorgia Meloni**  
(forrás: index.hu)

Russa, akinek az apja a szenátus elnöke, a Fratelli d'Italia társalapítója volt Melonival; a nápolyi San Carlo Operaház igazgatójától, a francia Stéphane Lissnertől pedig úgy akartak megszabadulni, hogy 70 évben határozták meg az operaigazgatók nyugdíjkorhatárát. Lissner bírósághoz fordult a személyére szabott módosítás miatt, a pert megnyerte, így ő maradt az igazgató.

Ami Meloni kulturális értékrendjét és ízlését illeti, ő maga gyakran hivatkozik rá, hogy kislány kora óta kedvenc olvasmánya és világszemléletformálója J. R. R. Tolkien *A Gyűrűk Ura* című fantasytrilógiája. Szerinte ezt a „szent szöveget” minden fiatalnak akár többször is el kell olvasnia, és a nemzet keresztény gyökerekhez

való visszatéréséért és azok védelméért úgy kell küzdeniük, ahogy a kis hobbitok szembeszálltak a gonosszal, amelyet ma a modernitás átkai tesztítenek meg (értsd ez alatt a globalizációt, a multikulturalizmust, a gendertudományokat, a hagyományos családmódot veszélyeztető „LMBTQ-hobbit” stb.). „Tolkien nálunk jobban el tudja mondani, hogy miben hisznek a konzervatívok” – ezzel szokta Meloni *A Gyűrűk Ura* olvasására és a hobbitáborokban való részvételre buzdítani a gyermekeket. Büszkén emlegeti, hogy ő maga több alkalommal megtette ezt, és lelkes szervezője is volt ilyen táboroknak. A kulturális miniszter oly mértékben komolyan veszi főnöke kívánságát, miszerint Tolkien szellemében kell kialakítani az új olasz identitástudatot, hogy tavaly egy nagy emlékkiállítás rendeztek a Római Nemzeti Galériában a brit szerző halálának ötvenedik évfordulójára. A rendezvény 250 ezer eurós költségét a tárca fedezte. A kiállítást Meloni – aki egyébként nem szokott kulturális események megnyitóján részt venni – és Santiapichi miniszter nyitották meg. Meloni egy másik kedvelt olvasmánya Michael Ende *Végtelen története*, e fantasy meseregény hőse után adta az Atreju (magyarul Atráskó) nevet a jobboldali fiatalok éves politikai-kulturális fesztiváljának, amelynek Orbán Viktor is vendége volt 2019-ben. Az esemény tavalyi jelmondata: „Isten hozott újra itt, olasz büszkeség!” A legendák világát Meloni a nyilvánosság elől szigorúan elzárt magánéletébe is becsempészte: most nyolcéves kislányát Artúr király feleségének, Lancelot lovag szeretőjének olaszra fordított neve után kereszteltette Ginevrának. Úgy tűnik, a hazafias buzgalom odáig azért nem

terjed, hogy olasz szerzők is felkerüljenek Meloni kedvenc olvasmányainak listájára.

A haza megmentése mellett a magát konzervatívnak nevező Meloni nagy hangsúlyt fektet a hagyományos, keresztény családmódot védelmére. A belügyminiszter nemrégiben körlevélben utasította az önkormányzatokat, hogy mivel a családot egy férfi és egy nő alkotja gyermekekkel, az azonos nemű párok gyermekeinek anyakönyvében nem szerepelhet két nő vagy két férfi szülőként, a külföldön születetteknél pedig a biológiai szülőket kell bejegyezni. Ugyanakkor a „normális”, házasságban élő, egy férfi és egy nő alkotta párok családjait különféle támogatásokkal ösztönzik gyermekvállalásra, ahogy Meloni fogalmazott: minden nő, aki két vagy több gyermeket hozott a világra, nagy hozzájárulással adózott a társadalomnak. A hagyományos családmódot védelmének fenn hirdetett hitelességét némileg gyengíti, hogy Meloni kilenc évet élt élettársi kapcsolatban Andrea Giambruno tévés újságíróval. Kapcsolatukból született a fent említett Ginevra nevű kislány, ám egy éve Meloni rövid úton kitette a férfi szűrét, miután az otromba, csoportos szexre felhívó ajánlatokat tett a munkahelyén kolléganőinek és beosztottainak. (Kérdés, hogy a 47 éves kormányfő hogyan teljesíti majd a társadalom javára tett hozzájárulásként célként kitűzött minimum két gyermek vállalását.) A népesedéspolitikai intézkedésekhez tartozik az is, hogy bár Meloni, korábbi ígéretéhez híven, az 1978-as abortusztörvényt nem szigorították meg, nemrégiben kiegészítették azzal, hogy a nőket a beavatkozás menetéről és a jogaikról

felvilágosító bizottságokban minden klinikán helyet kell adni az abortuszellenes „életvédő” aktivistáknak.

Sokasodnak a figyelmeztető jelzések, hogy az erős akarátú, harcias Meloni egy vezérelvű, egyszemélyi irányítású, a parlamentáris demokráciát elsorvasztó rendszer kiépítésére törekszik. Ha egyáltalán hajlandó vitába bocsátkozni az ellenzék képviselőivel, akik számára nem politikai ellenfelek, hanem a haza ellenségei, gyakran arrogáns, ellentmondást nem tűrő hangon söpri le az érveiket és utasítja rendre őket. Ugyanakkor találékony populista húzásokkal építi a néphez közel álló, azt szolgáló, nő léteire határozott, megbízható vezető imázsát. Ezt azzal is hangsúlyozza, hogy ragaszkodik kormányfői rangja hímnemű (il presidente) megjelöléséhez a nőnemű (la presidente) helyett. Emellett, amikor csak teheti, büszkén emlegeti, hogy alulról jött, nem az elitből, esélytelenül indult, önerejéből küzdötte fel magát a csúcsig, de megmaradt egyszerű embernek: „Egy vagyok közületek!” – emlékezteti mindig a közönségét. Csak Giorgiának hívja és szólíttatja magát, az idei EU-parlamenti választáson pártja listavezetőjeként ragaszkodott hozzá, hogy a szavazólapon csak a Giorgia név szerepeljen. Nagygyűléseken otthon és külföldön – például a spanyol szélsőjobboldali Voxén spanyolul – pedig így szokott bemutatkozni: Giorgia vagyok, nő, anya és keresztény.

A Meloni-féle autokrácia kiépülésétől tartók nap mint nap az Orbán-rezsim rémét emlegetik, de szerencsére Olaszország még nem tart itt. A demokratikus intézmények működnek, és Meloni, ha olykor szívesen feszegetné is, egyelőre nem lépte át a demokrácia keretrendszerét. A javára

írható, hogy eddig a korrupció gyanúja sem merült fel vele szemben, nem kompromittálódott azzal, hogy Putyin lefizette volna, és aztán ezzel sakkban tartja (mint például Marine Le Pent vagy Matteo Salvini), nem veszik körül a családjából és alattvalói köréből kiemelt oligarchák. Ugyanakkor nem váltotta be, amit hatalomra kerülésekor nagy hangon bejelentett, miszerint vége a haveri világnak, amikor sokan nem az érdekeiknek, hanem a demokrata párti tagkönyvüknek köszönhetően jutnak közéleti funkcióhoz. „Mostantól az érdem számít, és a lapokat én osztom!” – harsogta, majd a rokonai, eszme- és harctársai és azok rokonai közül számosat – gyakran mindennemű szakmai előélet, tapasztalat nélkül – állami, kormányzati és önkormányzati pozíciókba, állami vagy állami többségi tulajdonban lévő cégek igazgatóságába ültetett. Csak néhány példa. A nővére, Arianna Meloni az FDI titkárságának nagy hatalmú igazgatója, a sógora, Francesco Lollobrigida agrárminiszter, az FDI alapításában társa volt Guido Crosetto, aki ma védelmi miniszter, a már említett Ignazio La Russa, a nagy Mussolini-rajongó pedig a szenátus elnöki székében ül.

Mindezek ellenére a pártpolitikusok népszerűségi ranglistáját még mindig Meloni vezeti 43 százalékkal, a nyomában azonban már ott toporog egy ellenzéki rivális jelölt, Elly Schlein, a Demokrata Párt egy éve megválasztott új elnöke. A 39 éves jogász végzettségű Schlein svájci-amerikaiolasz állampolgár, félzsídó, vállaltan biszexuális, politikai tapasztalatot Barack Obama két kampányában szerzett önkéntesként. Az emberi jogok, a kisebbségek melletti, a társadalmi egyenlőtlenségek elleni küzde-

lem, a környezetvédelem élharcosa. Alig egyéves pártelnöki tevékenységének köszönhetően a PD a júniusi EU-választáson a második helyen végzett, Meloniéknál csak hárommal kevesebb, 21 képviselőt juttatva az Európai Parlamentbe. Emellett úgy tűnik, a határozott, energikus fiatal politikusként végre sikerülhet közös ügyek mentén egy széles körű ellenzéki tábor is összekovácsolnia, ami hétről hétre növeli a népszerűségét.

Mindeközben Meloni gondjait szaporítja, hogy az Európai Unióval kiépített kétéves jó viszonyán az utóbbi hónapokban törések mutatkoznak. Miután az olasz kormányfő már elkönyvelte, hogy sikerült elfogadtatnia magát mérsékelt, szalonképes konzervatív jobboldaliként, júniusban a szocialisták, a néppártiak és a liberálisok őt kihagyva alapodtak meg, hogy kit jelölnek az unió legfontosabb posztjaira. Meloni ettől éktelen haragra gerjedt, heves brüsszelezés közepette felháborodva tiltakozott, amiért az egyik alapító és a harmadik legnagyobb ország háta mögött, valamint az EU teljes megújítását követelő választói akaratot – értsd szélsőjobboldali erők sikeres szereplését – semmibe véve kötöttek háttéralkukat. A mosolyszünet második fordulója pedig akkor jött el, amikor Ursula von der Leyen EU-bizottsági elnökségéről szavaztak július közepén, és – a feszültséget az utolsó pillanatig fenntartva – Meloni az újrázó elnök jelöltsége ellen voksolt. Állítása szerint nem tehetett másként, hiszen ki kellett tartania korábbi szilárd elhatározása mellett, hogy jobboldali létére az egyes számú ellenfélnek tekintett szocialistákkal és az Olaszország számára elfogadhatatlan klímavédelmi egyezményt,

a Green Dealt (Európai Zöldmegállapodás) tűzön-vízen át erőltető zöldekkel soha nem áll össze. Csakhogy így meg a szuverenista, EU-ellenes, az unióban karanténba zárt pártok, az Orbán kezdeményezte Patrióták frakciójának tételére sodródott, és újra kérdésessé vált, hogy valójában mit képvisel, nem a szélsőjobb trójai falova-e az unióban. Meloni nehezen meghozott döntése a „nem” szavazattal Von der Leyen ellen – akivel egyébként kifejezetten jó viszonyban van –, otthon is nagy vihart kavart, hárompárti koalíciós kormányában pedig komoly feszültséget okozott, mivel miniszterelnök-helyettesei, Antonio Tajani és Matteo Salvini pártjainak EU-képviselői ellentétesen szavaztak a kérdésről: a néppárti frakcióban ülő Hajrá Olaszország Ursula von der Leyen mellett, míg a Patriótákhoz csatlakozott Liga ellene. A szavazás után rögtön kíméletlenül egymásnak is esett a két párt vezetője. Meloni meg a kölcsönös vádaskodások kereszttüzeiben, egy esetleges kormányválságtól is tartva, védekezik, magyarázkodik: nem pártja vezetőjeként, hanem kormányfőként, Olaszország érdekei vezérelték döntésében, nem igaz, hogy ezzel közös hazájukat elszigetelte vagy annak pozícióját gyengítette volna az unióban.

Kérdés, hogy mindezt hogyan látják az EU-ban. Megértik és elnézik-e Meloninak, hogy a jelenlegi unió szétverésére szövetkezett szélsőségesekkel együtt Von der Leyen ellen szavazott, vagy „büntetésképpen” megakadályozzák, hogy Olaszország megkapja azokat a fontos – köztük egy fajsúlyos biztosi és legalább egy bizottsági alelnöki – posztokat, amelyekre igényt tart. A feladvány nem egyszerű: az EU és Meloni kölcsönö-

sen függenek egymástól. Olaszország gazdasági helyzete nem éppen rózsás, a növekedés 1 százalék alatti, az államadósság közel 3 ezermilliárd euró, a GDP 137,7 százaléka, a költségvetési deficit GDP-arányosan 7,2 százalék (ezért már túlzott deficit miatti eljárás is indult Olaszország ellen), tehát az országnak életbe vágóan fontos, hogy hozzájusson az uniós helyreállítási alapból rá jutó óriási, a teljes keret egyharmadát kitevő 191,5 milliárd euróból még hátralévő összeghez. Emellett Meloninak az is fontos, hogy továbbra is tárgyaló- és szalonképes partnernek tekintsék a nemzetközi politikai színtéren, amihez most már azt is figyelembe kell vennie, hogy rövidesen esetleg Donald Trump lesz az Egyesült Államok elnöke, és az ő szemében jobb színben tűnik fel, ha keményvonalas jobboldali. Az EU-nak pedig az az érdeke, hogy ne szigetelje el Melonit, ne lökje

a legszélsőségesebbek karjaiba, hanem megtartsa kompromisszumkész, az unióellenes erőkkkel tárgyalni képes partnernek.

A jelenlegi olasz politikai rendszert újabban egyre gyakrabban nevezik *afasisztának*, ami azt jelenti, se nem fasiszta, se nem antifasiszta, valahol a kettő között van. A terminust először Mussolini használta 1924-ben hatalma megszilárdítása előtt azokra, akiket még nem sikerült beterenie/bekényszerítenie maga mögé, de antifasiszták sem voltak. Néhány hónapja Nadia Urbinati politológus, a Columbia Egyetem és Gabriele Pendullà irodalomtörténész, a Roma Tre Egyetem kutatója *Afasiszta demokrácia* című tanulmánykötetükben elemezték a jelenséget. Ám akárhogy nevezzék is, az, hogy mivé fejlődik, és a világ hogyan kezeli majd a Melonirezsimet, egyelőre megjósolhatatlan és kiszámíthatatlan.



Melkovic Tamás: Szimbólumok

## Kamenyec-Podolszkij

Stark Tamás könyvének témája a Kamenyec-Podolszkij helynévvel jelzett tömeggyilkosság. A lényeg elvben ismert: a város közelében 1941. augusztus végén (27–28-án, egyes források szerint 29-én is) 23 600, zömében Magyarországról deportált zsidót gyilkolt le egy német *Einsatzgruppe* (az SS egysége, ténylegesen mobil gyilkolóosztag).

Kicsit bővebben: a Szovjetunió ellen indított 1941. júniusi német támadás első heteiben a magyar hatóságok, élve a lehetőséggel, hogy Kárpátalja visszacsatolása óta az ország közvetlenül határos lett az 1918-ig Galiciának nevezett, ekkor németek megszállta területtel, jelentős tömegű, hontalannak nyilvánított zsidót deportáltak a határokon túlra. Az áldozatokat a Kárpátok nyugati, akkori magyar oldalán, a kárpátaljai Kőrösmezőn (ukránul Jaszinya) gyűjtötték össze, innen szállították őket tovább. A deportáltakat a magyar hatóságok gyakorlatilag sorsukra hagyták, a továbbiakra nézve lényegében semmiféle intézkedést nem tettek. A német megszállók számára az egyeztetés nélkül kitoloncoltak pragmatikus feladatot, a nagyszámú helyi zsidó lakosságon túl további, gettókba összegyűjtendőket és valamennyire ellátandókat jelentettek. A deportáltak döntő többségét a (német és a velük együttműködő ukrán) hatóságok a Kamenyec-Podolszkijnál létrehozott, illetve más környékbeli ideiglenes gettókba terelték. Bár a magyar hatóságok a német tiltakozás

nyomán augusztus 12-én hivatalosan leállították a további akciókat, a már „kiszállítottakat” nem engedték vissza. 1941-ben még nem született meg a náci Németország vezetőinek döntése az európai zsidóság teljes elpusztításáról, de a megszállt Ukrajna német rendfenntartói már ekkor teljes felhatalmazással hajtották végre a helyi és a deportálással látókörükbe került zsidók tömeges kivégzését. A kamenyec-podolszkiji gyilkosság az első ilyen léptékű eset volt. A könyv végső összegzése szerint: a „magyar zsidókat nem a Horthy-rendszer pusztította el, de lehetővé tette, elősegítette, hogy ez megtörténjék”.

Stark Tamás széles körű forrásanyag feldolgozásával, a tudományos normák alapján, de közérthetően, tárgyilagos, szikár nyelven tárgyalja az ügy távolabbi és közvetlen előzményeit, körülményeit, a hazai antiszemitizmushoz sok tekintetben hasonlítható lengyel és román párhuzamokat és különbségeket, a személyi és intézményi felelősséget.

A szerző annak rendje és módja szerint bemutatja az ügy irodalmát is. Unikalitása miatt emelem ki, hogy kitér a *Mozgó Világ*ban korábban rendszeresen olvasható Takács Ferenc irodalomtörténész 2010-ben megjelent írására is, amely Vlagyimir Beljajev Sztálin-díjas szovjet író *A régi vár* című, magyarul 1955-ben megjelent regényének utószavával foglalkozott. Itt a kamenyec-podolszkiji tömeggyilkosságot említő Beljajev valamiért 1943-ra datálta a történeteket, és a

valóságos áldozatok harmadáról, hét-ezernél több meggyilkoltról beszélt. A számok és dátumok tetten ért tévesztésénél fontosabb azonban, mert a Szovjetunióban és szatellitállamaiban hosszabb korszakban (Magyarországon 1947–48-tól a hatvanas évekig) uralkodó interpretációt példázza, hogy a regényíró elhallgatta a tömeggyilkosság antiszemita motivációját, nem mellesleg a magyar hatóságok szerepét is, és antifasiszták elleni megtorlásként említette a történeteket. (Beljajev egyébként a városban született, és könyve címe az ott Báthory István által építtetett vár utal.)

Stark azt írja, hogy a magyarországi zsidóság 1944-es, csaknem teljes elpusztítása, valamint az 1941-es deportálás és tömeggyilkosság ügyét nemcsak az különbözteti meg, hogy az utóbbi kevésbé ismert, hanem az is, hogy az 1944-es holokauszt megítélésében széles körű társadalmi konszenzus létezik, míg az 1941-es deportálás ügyét éles emlékezetpolitikai vita övezi. Az állítás első része vitatható, hiszen, ha más nem, a fővárosi Szabadság téren 2014-ben, a kormány által titokban felállított „német megszállásinak” nevezett emlékmű a felszínre hozta, hogy 1944 interpretációjában is meghatározók a nézetkülönbségek. Valójában mindkét esetben a magyar hivatalosság felelőssége ügyében ütköztek a vélemények.

Ami 1941-et illeti, két kérdésben kerültek szembe az álláspontok – foglalja össze a 2007-ben kirobbant vita lényegét Stark. Az egyik, hogy kiket is deportáltak, a másik az akció általános megítélése. A Szakály Sándor névvel fémjelzett álláspont szerint idegenrendészeti ügyről volt szó, amennyiben állampolgárságukat iga-

zolni nem tudó zsidókat deportáltak, és a belügyminiszter a kivégzések hírére leállította a „kiszállításokat”. A vele szemben állók azt képviselik, hogy a deportáltak jelentős része igazoltan magyar állampolgár volt, de ha formálisan hontalannak minősült is, Magyarországon született, nem önhibájából nem rendelkezett megfelelő papírokkal. Másrészt, az akció leállításában döntő szerepe volt a „befogadó” német hatóságok tiltakozásának, amelyet nem humanitárius szempontok, hanem nehezen ellátható feladatok motiváltak. Mindezen túl a magyar illetékesek nem pusztán eleve sorsukra hagyták a deportáltakat, hanem kimondottan akadályozták is az életben maradtak visszamenekülését.

A könyv abból indul ki, hogy az 1941-es deportáláshoz vezető út az első világháború utolsó időszakában kezdődött, amikor témává váltak a Galíciából menekült zsidók. 1919–20-tól Magyarországon és más előzményekkel, de az újra szuverén államává váló Lengyelországban, valamint a jelentősen megnövekedett területű Romániában is egyenesen a közélet központjába került a „zsidókérdés”. Az idegen honosnak tekintett zsidók ki-, illetve Galíciába visszatelepítésének szándéka már a Horthy-korszak kezdetétől létezett, ez vezetett az 1941-es hontalannak minősítettek deportálásához.

Stark az (egykori és utólagos) hivatkozások miatt is alaposan foglalkozik az idegennek nevezett zsidók státuszával. Tárgyalja a galíciai eredetű bevándorlás ügyét, amely a két világháború között a közbeszédben is jelentős helyet kapott. Bemutatja a – szerző kifejezésével – „zsidó beözönléssel kapcsolatos képzelgések” kezelése

jegyében létrehozott új hivatal, a Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság (KEOKH) tevékenységét, amely aztán érdemi szerepet játszott az 1941-es deportálásokban. Ugyancsak igen akkurátusan járja körül az állampolgárság megszerzésének bürokratikus feltételeit. Ami az elsőként említett témát illeti, anélkül, hogy a szerző ilyesmit említene vagy sugallna, a mai olvasó sok ponton láthat hasonlóságot az egykori galiciánerezés és az elmúlt szűk évtized magyarországi migránsozása között. Valóban létezett a küllemük alapján megkülönböztethető, idegennek tekinthető ortodox és haszid zsidók bevándorlása, csakhogy nem akkor, nem úgy és a trianoni Magyarország területét érintően messze nem olyan léptékben, mint ahogy azt a két világháború közötti politika beállította. A népmozgás mögött részben a jobb élet lehetőségének keresése, de ugyanakkor az erőszak (az oroszországi és romániai pogromok, a háborús front hullámmása) előli menekülés is meghúzódott, sőt a továbbvándorlás szándéka is ismerősnek tetszhet. Megbízható, a bevándorlás időpontja szerint differenciáló adatok nem álltak rendelkezésre – olvashatjuk –, csak arról léteztek meglehetősen nagyvonalú becslések, hogy a világháború alatt mennyien menekültek Galiciából Magyarországra (20 és 40 ezer között lehetett a számuk), de 1920-ra közülük már csak néhány ezren maradtak, miközben kormányzati tényezők több százezer galiciánerről beszéltek, és ez a nagyságrend vésődött be a politikusok fejébe. A kitoloncolandók körébe tartoztak az „idegen” zsidókon kívül a korábban bevándoroltak közül azok is, akik ugyan itt születtek, de politikai szempontból nemkívánatosak

voltak, vagy gazdasági tevékenységüket a helyi hatóságok destruktívnak ítélték.

Egy érdemi különbség azért eléggé egyértelműnek tűnik a migránsozás és a galiciánerezés között: a Horthy-korszak hivatalos politikája részben hitte is, amit képviselt. Azt nem, hogy 1919 után lehetséges lett volna érdemi bevándorlás, de azt igen, hogy az idegennek mondott és a honosnak tekintett zsidók között különbség van, hogy az előbbieket, akik nemzetietlenek, sőt nemzetellenesek, túlsúlyba kerültek, hogy kitelepítésüknek érdemi társadalmi jelentősége van. Mindez, mint a könyvből is kitetszik, beágyazódott az általános antiszemita politikába, a bolsevizmus, az 1918–19-es forradalmak zsidó ármánykénti prezentálásába, a vallással, a hagyományokkal szembeforduló zsidó származású szocialisták, kommunisták és a mélyen vallásos, hagyományőrző „galiciánerek” összemosásába, általában a zsidók túlságos befolyásának, szerepének napirenden tartásába. Az országból eltávolításra, néhány száz fón túl 1941-ig nem nyílt lehetőség, így a húszas évek elején „csak” diszkriminatív intézkedésekkel, bevett néven bürokratikus antiszemizmussal lehetett elérni a zsidók kiszorítását.

„Kétségtelen – írja Stark –, hogy a »nemkívánatos« zsidók pontosan soha körül nem írt, nagyságrendileg soha meg nem határozott, de hatalmasnak vélt és mutatott csoportját meg kellett valahogy jelölni a közigazgatás számára annak érdekében, hogy megkezdődhessen az eltávolításuk.” Így született meg a „külföldi zsidófaj” kifejezés, amelynek szinonimái már 1919-től kezdődően léteztek.

Itt most nem térek ki az állampolgárság ügyére, akit érdekel ez a kér-

dés, amelynek tárgyalása túlmutat a hontannak minősített zsidók ügyén, annak csak ajánlani tudom Stark könyvének megfelelő oldalait, a *III. Hontalanná téve* című fejezetet, melyen belül az egyik alfejezet címe – a szerző a kassai csendőrkerület egyik jelentéséből idézi – önmagában is kifejező: „A zsidók nagyobb része az igazoláshoz szükséges összes iratokat beszerezni nem tudja.”

A tömegyilkosságot hosszabb távú történelmi folyamatokba illesztő, kitűnő mű számos erénye közül érdemes kiemelni a deportálás személyes felelőseiről, sorsukról írottakat. Itt csak Kozma Miklós nevét, a közülük legismertebbet említem. Esete is jelzi, ahogy más ismert élettörténetek is mutatják, hogy az indokoltan elkötelezetten antiszemitanak minősíthető személyek nézeteiben a zsidók ellen teendő lépések határvonalait illetően milyen érdemi különbségek mutatkoztak. Kozma jelentős szereplője, jó képességű, a vezető politikusok átlagát meghaladó tájékozottságú alakja volt a Horthy-korszaknak. 1941-ben

a visszaszerzett Kárpátalja kormányzói biztosa volt, és mint ilyen rendelkezett információkkal a Szovjetunió elleni német támadás szándékáról, hozzávetőleges időpontjáról is. Ennek megfelelően előkészületeket tett és (nem egyedül) kezdeményezőn lépett fel a nemkívánatos zsidók határokon túlra deportálása érdekében, egyebek között azzal a szándékkal, hogy a kárpátaljai, nem asszimilálódott zsidóságtól megszabaduljanak. Miközben világába, antiszemitizmusába belefért a deportálások szükségességének aktív képviselője, sőt az is, hogy a „kiszállítottakat” sorsukra hagyják, a tömegyilkosság megdöbbentette, felelősségét is átérezte. Ahogy Stark fogalmaz: „A nyomasztó felismerés [...] nyilvánvalóan hozzájárult egészsége gyors romlásához és [1941 – P. I.] december elején bekövetkezett halálához.”

---

**Stark Tamás:** Hosszú út az első magyarországi deportáláshoz. Budapest, 2023, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. 308 oldal, 4900 forint.



Kőriz Imre

## Magyarkártyavár

Az írás hagyományosan magányos tevékenység, ezért ritka, rendhagyó kivételt jelentenek az olyan alkotópárok, mint Győrey Zsolt és Schlachtovszky Csaba, Ilja Ilf és Jevgenyij Petrov vagy Edmond és Jules de Goncourt. Az utóbbiak ráadásul testvérek is voltak. Éppen ez utóbbi felállást fokozza a biológiai lehetősé-

gek legszélső határáig Kovács Dominik és Kovács Viktor, akik nemcsak testvérek, hanem ikrek, ezen belül egytétjűek is. Eddig inkább a színház világában tevékenykedtek, darabjaikat is közösen írták, ezek közül a *Jégtortát* és a *Mintapinty* című monodrámát két-két színházban is bemutatták, az utóbbit Svájcban is.

A Magyar Tudományos Művek Tára (mtmt.hu) elnevezésű akadémiai adatbázis szerint pályafutásukat kisprózával kezdték. Egyébként úgy tűnik, mintha az irodalomtudományi doktori képzésben részt vevő ikerpár kimondottan ügyelne még arra is, hogy pontosan ugyanannyi publikáció legyen mindkettejük nevén – ez jelenleg száztizenhat –, ami nem olyan egyszerű, hiszen a dolog természete folytán vannak külön-külön jegyzett írásaik is. Ennél is különösebb, hogy a kettejük műveire való független hivatkozások száma ugyancsak azonos, szám szerint huszonnégy: gondolom, arról lehet szó, hogy ha egyiküknek éppen több lenne, akkor az újak bevitelével megvárja, míg a másiknak is összejön ugyanannyi, és *vice versa*.

A *Zöldcsend-lány* című meséjüket tehát az adatbázis szerint a *Bárka* című folyóirat netes felületén adták közre a fivérek, tizenhét éves korukban, 2013-ban. További mesék és novellák után ugyanennek a lapnak a nyomtatott változatában jelent meg 2020-ban *Az Öles-Szüdi vonal* című kis elbeszélés, amely szereplői, motívumai, helyszíne alapján már a most kiadott regény, a *Lesz majd minden* előtanulmányának tekinthető, ahogyan a később játszódó *Mintapinty* színhelye is az új könyv cselekményének helyszínét adó, kitalált nevet viselő település, Égetthalom.

Huszonnyolc évesen nagy család-történeti tablóval jelentkezni merész vállalkozás, de hát a szerzők együttesen ötvenhat évnyi tapasztalattal rendelkeznek, ami regényírók esetében már az idősebb középnemzedék sajátja. A *Lesz majd minden* a 19. század végén és a 20. század első négy évtizedében játszódik – a második világháború kitörése előtt ér véget –

egy dunántúli településen, egy olyan megyében, amelynek van lapos és dombosabb része is, és a Duna, illetve az Alföld éppúgy emlegetésnyi közelségben van, mint Somogy és a messzi Baranya. A könyvbeli Égetthalom tehát alighanem a simontornyai illetőségű – az onnan csak kétórai járásra született Illyéssel azonos tájszólást beszélő – szerzők személyes és családi tapasztalataiból van összerakva: a Kelet-Dunántúl közepén, vagyis a Mezőföldön járunk.

Egyes valós földrajzi nevek mellett a cselekmény helyszínét az olyan szavak is viszonylag jól kijelölik, mint a „huruló” (széles, lapos élű, kapaszerű földvakaró) vagy a „kövesztett” (pestieknek és kelet-magyarországiaknak: abált) szalonna. A főhőst felnevelő nagybácsik „Pusztujka” ragadványneve is dunántúli lehet: ezt a szótárakban sem adatolt szót a bakonyi nagymamámtól ismerem, aki a legyekeket hívta így, a szemtelen jószágokat bizonyára már a nevükkel sem a létezésre („Légy!”), hanem a pusztulásukra kívánva felszólítani.

A könyvben a Balogh Simon nevű szereplő életét követhetjük nyomon, bár ez eleinte nem ennyire világos, mert a kitérők miatt nem rajzolódik ki rögtön a történet medre. Ezek az exkurzusok egyébként nem is mindig a legfinomabb eszközökkel vannak beillesztve az elbeszélés menetébe: „Ott van például az útkaparó fiának az esete”, vagy „Simonnak eszébe jutott a szegény Verebély ács is” – az efféle átkötések hevenyészettnek hatnak, és kedvét szeghetik az olvasónak.

A könyv első fele, amíg nagyjából a vasúthálózat fejlesztésével, az ármentesítéssel és az amerikai kivándorlással meg nem érkezik a cselekménybe a történelem, a paraszti

társadalom sajátos, mitikus időtlen-ségében játszódik. Jó példa erre a jelenségre – már a regény második feléből – a főhős fiának az a szokása, hogy egy borjút a születésétől fogva mindennap felnyalábolt, és kivitt az udvarra, amíg csak „a két karja elbírtta az állat testét”. Ez a mozzanat az antik mitológia ismerőiben Herkules nevelkedését idézi fel. A mondat végén egyébként feleslegesnek látszik a „testét” szó, elég lenne az is, hogy „az állatot”, ahogy kilógnak a regény igényesen hely- és korfestő stílusából az olyan neologizmusok is, mint a „hal-latszódik”, a „látszódik”, a „rosszabbodik” vagy az „öltönyzakó”, illetve „az elmúlt időszakban”, amely az üzleti vagy a sajtónyelvből szivároghatott be a könyvbe. (A sajtó nyelvével nem az a baj, hogy nem volna „irodalmi”, hanem hogy a közegre jellemző gyors írástempó miatt gyakran él kész panelekkel, nyelvi közhelyekkel: amikor az olvasó már a frázis elején tudja, hogy mi lesz a végén.)

A regény világát, különösen a könyv első felében, hiedelmek és babonák színesítik, mindenekelőtt az úgynevezett kikísérés szertartása, amelynek során évente egyszer a falu visszatérő halottai nagyszabású mulatságon vesznek részt az élők társaságában: esznek-isznak, a férfiak hovatovább gyermeknemzésre is képesek. Simon édesanyja egy olyan parasztlány, aki mesésk a szomszéd település bárójának, majd kivetettségében a titokzatos kékes fényvel világító Bújólikban tűnik el. Simont tehát, aki az anyját nyolcéves korában látja utoljára, két nagybátyja neveli fel – az említett Pusztujkák –, akik egyetlen szemén és egyetlen fogon osztoznak. A fog még lehetne felváltva viselt protézis, de a szemről azt kell megtudnunk,

hogy az konkrétan abszurd, kugligolyószerű testrészt, amit a homloka közepén visel mindig csak az egyikük. (A motívum a Graiak antik mítoszából származik, csak ott a civakodó nővérek hárman vannak.) Ezek a mágikus realizmus körébe sorolható elemek a regény világában némileg külsődlegek: a történethez, a szereplők személyiségéhez érzésem szerint nem sokat adnak hozzá, olyan díszítő funkciójuk van, mint a látványos, de ötletlen, ráadásul a könyv tartalmához képest valami egészen mást, holmi operett- vagy népszínműszerű, édeskés hejehuját ígérő címlap madarának és akácvirágainak. (A regény világában mindkét motívum jelentéktelen, a paprika például sokkal fontosabb.)

A könyvben tehát Balogh Simon életét, törekvő küszködését („Lesz majd minden”), sorsának szerencsés és balszerencsés fordulatait követhetjük végig. Az elbeszélés színpadán számos mellékszereplő jelenik meg, és tűnik le onnan, akiknek többnyire – a könyv világában helyenként funkciótlanul – viszonylag részletes előtörténetüket is megismerjük. A szerzők nyilván támaszkodtak a családi legendáriumra, de hát az olvasónak nem minden egyformán érdekes, vagy semlegesebben fogalmazva, nem minden történetnek van esztétikai relevanciája. Regény persze nem lesz csak úgy magától, de engem az olvasásában szinte végig zavart a fölényes akartság tolakodó érzése, ahogy az elbeszélő hol félreteszi, hol előveszi, hol meg átnyargaltatja kissé bábfiguraszerű szereplőit a cselekményen.

A *Lesz majd minden*-t egyes helyeken belengi valami pikareszk hangulat, de igazi pícaro, azaz huncut csavargó nélkül. Helyesen írja Toroczka András a *Narancsban*, hogy a könyv-

ben a főhősön kívül több regény – mégpedig szerintem több egészen különböző zsánerű regény – lehetősége is benne van, például a Simon „lelki beteg, alkoholista lányáé, Nusié”, de mindenekelőtt „a világháborút járt, s vérszomjas kommunistává züllő Bene Gáboré”. Kár, hogy ők mintha nem érdekelnék eléggé a szerzőket vagy a kissé homályosan körvonalazott, de a falu és a család viszonyait illetően jól informált elbeszélőt. A könyv sokszor mindenesetre azt a hatást kelti, mint egy olyan *Kakuk Marci*, amelyből kivonták a bájt és a kedélyt, máskor pedig mint egy olyan Móricz-regény, amit egy Hrabal-epigon írt, és egy Kusturica-követő filmesített meg. A kissé papírmásészerű figurák történetében nincs igazi súlya annak sem, hogy élnek vagy meghalnak – talán ezért sem volt jó ötlet az ideiglenes, de rendes évi feltámadás motívumát bevezetni. Az ilyen alkalmak közül egyébként a legérdekesebb az, amikor – a nem falubeliek közül addig és azután is egyedüliekként – a szarajevói merényletnek frissen áldozatul esett főhercegi pár is visszajön kísérteni: Ferenc Ferdinándot nem ismerik fel a falusiak, postatisztnek nézik, míg néhai felesége rá nem aggatja a rendjeleit. De ebben is van valami külsődleges, bár az éles vágás után következő háborús fejezetet jól vezeti be.

A falu lakói szinte kivétel nélkül egy nemes Aradi Erzsébet Gizella nevű ősanyától származnak, és olykor több mint százéves történeteket is olvashatunk róluk. De azon túlmenően, hogy minél részletesebben ismeri az ember a felmenőit, annál otthonosabb a világban, a cselekmény logikáját illetően sok tanulsággal ezek az anekdoták nem szolgálnak. Azt már Thomas Mann megírta a *József*

és testvéreiben, hogy Ábrahám nem is biztos, hogy a regénybeli Jákob nagyapja volt, hanem a sok egymásra következő Ábrahám egyike vagy épp bármelyike. A közös származás és a paraszti emlékezetközösség a *Lesz majd minden*-ben sem szabja meg szigorúan a cselekményt: amellet, hogy vannak fősvény, részeges, lusta vagy urizáló (illetve pazarló, józan életű, szorgalmas és szerény) szereplők, mindenki a hajlamainak, sajátos, sokszor elrajzolt karakterének és az éppen aktuális lehetőségeknek megfelelően boldogul vagy lesz szerencsétlen. A paraszti emlékezet az ismétlődő munkák végrehajtásának módozataiban megbízható és nélkülözhetetlen, de az egyes emberek sorának megmagyarázására nem tűnik alkalmasnak: ez lehet az egyik oka annak, hogy bár van népmese, népdal és népballada, népregény még akkor se lenne, ha a földművesek ráértek volna ilyesmivel foglalkozni.

Már a *Puszták népében* is illúzió a generációkon átívelően fénykép pontosságú emlékezet: nyilvánvaló, hogy amikor Illyés nagyanyja a 20. században azt állítja, hogy természetével a kis Gyula testvérbátyja egy olyan ősükre ütött, akit valamikor még a 18. században – tehát legalább százharminc-százötven évvel korábban – szúrtak le, az nem vehető éppen készpénznek. Vagyis szerintem az archaikus paraszti emlékezetre regényt építeni: a fikció fikciója – a mágikus elemek, ornamentális szerepükön túl, talán azért is kerülhettek be a könyvbe, hogy egy más típusú hitelesség bélyegét üssék rá a történetekre. Ezek azonban a regény első felében nem elég érdekesek, a második felében pedig, amikor belépünk a történelembe – pontosabban amikor a dokumentált

történelem belép a regény terébe –, még fölöslegesek is. Azt hiszem, néhány mezőgazdasági munkafolyamat leírását leszámítva nincs semmi, amit a világról vagy a magyar paraszti társadalomról éppen ebből a kissé magába feledkezett könyvből tudnánk meg, amelyet a többnyire hurkapálcán mozgatott, kétdimenziós szereplői nem töltenek meg igazi élettel. A mágikus vonások miatt nem lehet folyamatosan számonkérni a lélektani logikát, mert a jellemzés apró részletei nem – de legalábbis folyamatosan nem – hitelesítik a cselekményt: az egész súlytalan lesz, ami azonban mégsem mágikus lebegést jelent, hanem inkább csak a „hacsak úgy nem” vonatkozásnélküliségét.

De az olyan anekdotákban is van valami semmire sem kötelező díszítményszerűség, mint amelyikből például az derül ki, hogy már Simon „dédőregapja” is zsugori volt. Amikor külön adót kell fizetnie az esperesnek a templomtorony bádогоzása miatt, ellopja a nagytiszteletű úr szilváját, de mielőtt eladhatná a vásárban, útközben annyit eszik belőle, hogy rájön a hasmenés. Ahelyett azonban, hogy megállna könnyíteni magán, hazafelé veszi az irányt – és útközben becsinál, mondván: „Másnak a földjét én nem ganyédom!” Anekdoták, mágikus realizmus, a falusi gazdálkodás csínja-bínja, mindez kevés egy regényhez, különösen ha nem rajzolódik ki belőle antropológia, az embereknek valamilyen viszonya a világhoz, a történelemhez. Márpedig érzésem szerint a könyv főszereplőivel inkább csak megesis az élet, anélkül, hogy legalább ennek elszenvedésével kialakítanának valami reflektált, egyszersmind hihető és érdekes viszonyt.

De nem akarnám ezt sulykolni. Végül is nem kisebb olvasó, mint Takáts József írta: „Én olvasás közben némelykor megvagyok mélység és súlyosság nélkül is.” Csakhogy ha egy könyv szemlátomást paraszti nemzedékek súlyos sorsának mélységeibe bocsátkozik, de mégis a mágiával átszínezett anekdotikus felszín közelében mozog, akkor az olvasóban a könyv jól eltalált részeinek ellenére is joggal marad hiányérzet.

Nemcsak a regény olvastán, de a szerzők nyilatkozataiból is úgy tűnik, hogy a *Lesz majd minden az ő* sokgenerációs családjuk történeteinek alapul, amelyekkel szoros viszonyt ápolnak, bizonyára sajátjuknak érzik ezeket. Nyilván erre a megtörténtségre utal a könyv elején olvasható figyelmeztetés is: „Mint azt a cselekmény számos pontja alátámasztja, a történet, annak minden helyszíne és szereplője fiktív, bármely egyezés a valósággal véletlen”, pedig egy olyan regény élén, amelynek cselekménye nyolcvanöt évvel ezelőtt lezárul, az ilyesféle óvatoskodás teljesen felesleges. De nagyobb baj, hogy ezek az események a főszereplő életén való végigkalauzolás ellenére sem állnak össze világ- és emberképet érzékeltető történetté. Ehhez talán az igazi, következményekkel járó átmenetek hiányoznak a regényből, azok az átmenetek, amelyek után az életük különböző fázisait maguk mögött hagyó szereplők megváltozva kerülnek ki a történetekből, vagy ha nem, akkor a könyv éppen ezt a változásra való képtelenségüket problematizálná tragikusan, komikusán vagy bármely más módon.

Olyan a *Lesz majd minden*, mint az írópáros egyik korai novellájának végén Födelevics Márta pogácsája, aki a szóbeszédnek elejét véve először hoz-

zámegy a falubeli tanítóhoz, akit egy újabb szóbeszéd hatására bepelenkáz, és babakocsiban tologat, a végén pedig felparancsolja a gyúródeszkára: „Dani nem ellenkezett. Födelevics Márta dolgozni kezdte. Ütötte-vágta, amíg csak szuszogott. – Dagadj! Dani nem ellenkezett. Födelevics Márta gyúrta, so-

dorta, szaggatta. Megsütött egy nagy bödönnyi pogácsát. »Még hogy nem vagyok gondos!« Végigment az utcán, mindenkinek adott a pogácsából.”

---

**Kovács Dominik, Kovács Viktor:** Lesz majd minden. Budapest, 2024, Európa. 472 oldal, 4999 forint.



Csepe György

## A rossz filmek esztétikája

118

A tiszta szívű liberálisok nagy bánatára a természet nem követi az emberek születésük adta egyenlőségének dogmáját. Képességeinkben nem vagyunk egyenlők. Kevesen vannak, akik egy-egy területen jók, és sokan közepesek vagy rosszak. A jó hír, hogy igen széles a képességek spektruma, így aztán ha valaki rossz a sírásásban, kiemelkedő lehet a halászléfőzésben. A társadalom azonban súlyoz, egyes képességeket díjaz, másokat nem.

A filmrendezésre való alkalmasság számos képesség együttjárásának függvénye. Mint Daniel Kehlmann a neves német filmrendezőről, Pabstról írt, magyarul nemrég megjelent regényében írja, „a rendezés mindent egybevetve különös foglalkozás. Az ember művész, de nem alkot semmit, hanem csak dirigálja azokat, akik alkotnak, mások munkáját rendezi össze, akik alaposabban szemügyre véve, többet tudnak, mint ő maga”. Nincs abban semmi meglepő, hogy a filmrendezők egyre gyarapodó sokaságában keveseknek adatik meg e különleges tehetség kegyelme. A többség megmarad az iparosszinten,

amit a nem túl távoli jövőben kivált a mesterséges intelligencia.

Ezt az egyszerű, természet adta evolúciós szempontot írja felül a diktatórikus állam, mely külön testületekre bízta annak eldöntését, hogy melyik filmrendező kapjon támogatást leendő filmje megvalósítására, s melyik nem. Magyarországon a 2019. CVI. törvény erejéből jött létre a Nemzeti Filmintézet Közhasznú Nonprofit Zrt., melynek politikailag kiválasztott, nem tehetségükről ismert döntéshozói szükségképpen a magukhoz hasonlóan tehetségtelemeket hozzák helyzetbe, kizárva a támogatásból a tehetségeseket, akik fillérekből, innen-onnan külföldről összekoldult pénzekből hozzák létre fesztiváldíjas sikerfilmjeiket.

A tehetségtelen döntéshozók által választott tehetségtelenek ha akarának, se tudnának jó filmeket létrehozni, hiszen lételemük az őket támogatók által közvetített ideológiai és politikai elvárásoknak való megfelelni akarás, ami szöges ellentétben áll az igazi művészeket éltető autonómia és megalkuvásmentesség vágyaival.

A rossz film mindenáron mondani akar valamit, amin nincs mit tökölni, egyszerű és egyértelmű. A rossz filmben a hősök rosszak vagy jók, nincs senki, aki jót akar, miközben maga rossz, vagy ellenkezőleg, rosszat tesz, miközben ő maga jó. A film készítőjének nem kell törnie a fejét azon, hogy mi a jó, és mi a rossz, mivel a dilemmát az éppen uralkodó politikai és ideológiai rendszer dönti el. A faék egyszerűségére lefaragott tartalom meglepetésektől mentes, előre látható történet keretében csordogál a végkifejletig, mely a jó győzelmét és a rossz totális vereségét hozza magával.

Sebastian Bunny lengyel filmrendező részben magyar állami pénzből létrehozott filmje a rossz film tökéletes példája, mely nem az alkotó szégyene, hiszen nem tehet arról, hogy nem született Wajdának vagy Kiesłowskiinak. Bunny filmje történetét a múlt század késő 80-as éveinek Lengyelországba helyezve felmondja a jelen magyar keresztény-nemzeti kurzusnak kedves antikommunista ideológiai és politikai leckét, eszerint minden gonosz forrása a kommunista rendszer, s minden jó a rendszerrel szemben álló Egyház elidegeníthetetlen sajátja.

A filmben előadott rémtörténet nagy vonalakban megegyezik az eredeti eseményekkel, melyek színhelye a lengyel kereszténység emblematisz temploma, a gnieźnói érseki katedrális, ahonnan betörők ellopnak egy színezüstből készült szobrot, melynek üregében Szent Adalbert ereklyéi rejtőznek. A betörés idején még elevenen él a lengyel társadalmat két évvel korábban megrázó vérlázító gyilkosság emléke, amikor titkosszolgálati munkatársak brutálisan megölték

az élesen kommunistaellenes Jerzy Popiełuszko atyát. Az ezüst ereklyetartó után nyomozó fiatal rendőrtiszt hamarosan rájön, hogy ő csak egy statiszta egy titkosszolgálati játszmaiban, melynek célja az Egyház jóindulatának megnyerése.

A filmben fektetett magyar pénzindoka lehet, hogy a német születésű Adalbert igazi közép-európai személyiség volt. Hittérítő tevékenységét Csehországban kezdte, majd onnan menekülve Magyarországon folytatta. Őt látjuk keresztelőként Benczúr Gyula Szent István megkeresztelését mutató képén. Adalbert sehol nem volt sikeres, mindenhol menekülnie kellett. A soknejűség, a varázslás, a rabszolgatartás szokásaihoz ragaszkodó pogányok 997 októberében lengyel földön megölték, s mártírhalálát követően két évvel később Szilveszter pápa már szentté is avatta. A szent emlékét egyként magáénak vallja Csehország, Lengyelország és Magyarország.

Adalbert a filmben mellékszereplő, a történet magja az ellopott ezüst ereklyetartó utáni hajsza, ami végül szerencsésen végződik. Kiderül az igazság. Mindenki megkapja, ami jár neki. A nyomozó megbocsát szerelmének, aki az együtt töltött hosszú évek során sikeresen titkolta előtte, hogy a titkosszolgálat besúgója volt. A titkosszolgálati játszma végrehajtója megszegyenül, és eltűnik a szobor megkerülése miatt örvendező hívek tömegében. Az Egyház meg nem alkuvó szolgálja visszakapja az ereklyét rejtő ezüst szobrot.

A rossz filmek paradoxona, hogy lehetnek volna éppen jók is, a *Szentben* is ott volt a lehetőség, hogy az egyébként nem érdektelen témából jó, érdekes, a néző figyelmét megragadó,

érzéseibe markoló, elgondolkodtató film készüljön, de ezt megakadályozta a rendező-forgatókönyvíró képességihiánya, mely nemcsak a primitív dramaturgiában, hanem a feladataik ellátására teljesen alkalmatlan szereplők kiválasztásában és a gyenge operatőri munkában is megnyilvánult. Bár ki tudja, ismerve a leendő magyar filmek sorsáról döntő Káel-művek személyi összetételét, feltehető, hogy ha egy tehetséges rendező egy jól kidolgozott forgatókönyvet nyújt be, fennakad a közepszerűsége hangolt ítések szűrőjén, s a film nem kap magyar forrásból támogatást, ami nélkül el sem készülhetett volna.

A *Szent* nagy lehetőséget hagyott ki. Lengyelország élen járt az Európa keleti felét bitorló Szovjetunió által kikényszerített abszurd politikai és gazdasági rendszer lebontásában, ami azután dominóként összeomlasztotta a hasonlóképpen berendezett rendszert a béketábor többi országában. Egy tehetséges rendező bőven találhatott volna lehetőséget arra, hogy megmutassa a bomló, de még makacs utóvédharcokat folytató diktatúra cselekvő és szenvedő hőseit, akik maguk sem tudják, hogy soruk hova sodorja őket, miközben mi, a nézők, már tudjuk, hogy amiben hittek, reménykedtek, amitől féltek, az káprázat volt, vagy valóság.

Még javában tartott a rendszer, amikor más lengyel filmek már szeizmográfponossággal előre jelezték a várható összeomlást, ami annál is inkább csodálatos, mivel a diktatúra akkor még látszólag szilárdan állt a lábán, s elvileg nem engedhetett volna meg a működése alapjait megkérdőjelező kritikát. A kor nagy lengyel rendezői, Kiesłowski,

Wajda, Zanussi azonban el tudták kerülni a hatalomnak tetsző rossz filmek készítésére inspiráló ideológiai és bürokratikus csapdákat, és jó filmeket készítettek, melyek a mai néző számára ugyanúgy érdekesek, mint voltak elkészítésük idején. A rossz filmeknek nincsenek titkaik, üzeneteiken nincs mit gondolkozni, a rendező meg sem kísérli, hogy az operatőr által felvett mozgóképekből a láthatón és a hallhatón túli világot állítson fel, mely létezőbb, mint az, amit látunk és hallunk.

Rossz filmeket természetesen piaci alapon is lehet készíteni. E folyóirat hasábjain nemrég volt szó Ridley Scott Napóleonnól szóló, botrányosan rossz filmjéről, melynek gigaköltségvetését nem az adófizetők pénzéből garázdálkodó testület, hanem egy vagy több rossz ízlésű üzletember adta. A saját pénzét kockáztató üzletember, ha bukik, Pavlov kuttyájaként okulva a tehetségtelennek bizonyult rendezőnek legközelebb nem ad pénzt. A diktatórikus állam ezzel szemben nem tanul, s amíg él az ideológia, mely ráerőltetni képes a maga hazug igazságát a polgári jogaitól megfosztott polgárokra, addig bőven lesznek készsége kiszolgálók, akik miatt nincs remény arra, hogy a rossz filmek megállíthatatlan áradata megálljon, a közpénz által táplált bőven buzgó forrás elapadjon.

---

Szent. 2023. Lengyel–magyar krimi, 105 perc. Rendező-forgatókönyvíró: **Sebastian Bunny**. Operatőr: **Lukasz Gutt**. Szeretplők: **Mateusz Kosciukiewicz, Lena Gora, Dobromir Dymecki, Leszek Lichota**.



## Két magyar Bloomingtonból

Aki szereti böngészni a nagy komolyzenei hanglemezcégek honlapjait, július elején a Warner Classics internetes oldalán két legendás magyar muzsikusz felvételére bukkanhatott: a lemezen Brahms két *cselló-zongora szonátája* hallható, az *e-moll* (op. 38) és az *F-dúr* (op. 99), Starker János és Sebők György előadásában. Természetesen nem új produkciókról van szó, hiszen már jó pár éve mindkét nagy művész a Mennyei Koncertterem közönségének játszik. Némi keresés a diszkográfiában, és megtaláljuk a pontos információt: a két felvétel 1959-ben, Párizsban készült. Szintén a Starker-lemezek jegyzéke árulja el, hogy hatvanöt év alatt nemegyszer kiadták már a két tolmácsolást. A mostani megjelentetés apropójáról a nyilvánosságra hozatal pontos dátuma árulkodik. Július 5.: ez Starker János születésnapja, s mivel a művész 1924-ben látta meg a napvilágot, idén éppen a századik. Ez magyarázza az újbóli publikációt, amely korántsem egyedüli a kiadó kínálatában, hiszen ugyanezekben a napokban a korszakos jelentőségű muzsikuscentenáriuma előtti tisztelgés jegyében Dvořák-, Milhaud-, Prokofjev-, Dohnányi- és Fauré-darabok is újból napvilágot láttak Starker olvasatában, nem is beszélve egy rendkívüli kompendiumról, Bach hat csellósztvitjéről. A Brahms-szonáták felvétele nem vehető kézbe sem CD-n, sem a régmódi, de ma-

napság újra divatba jött „csillogó fekete lemezek” (vinyl, ahogy a hitelesség igényével a technológia bennfentesei nevezik): a két mű kizárólag digitális formátumban jelent meg, fizikaiban nem. Sebaj, így az internet jóvoltából még többen hozzájutnak a hanganyaghoz. E sorok írója a Spotifyon hallgatta meg a két tolmácsolást, s ezt bárki megteheti – nem bánja meg.

Ne legyünk elbizakodottak. Lehet, hogy a fentiek olvastán sokan megkérdik: ki volt egyáltalán Starker, és ki volt Sebők? Így múlik el a világ dicsősége. Persze aki régóta jár koncertre, az elmúlt fél évszázadban Budapesten is jó pár-szor hallhatta mindkettőjüket. Kezdjük mégis rövid életrajzi összefoglalóval – ez már csak azért sem haszontalan, mivel a két muzsikusz pályájának találkozási pontjaira is rávilágít. A száz éve született Starker János budapesti zsidó család gyermekeként látta meg a napvilágot. Ez a körülmény fiatal éveinek meghatározó mozzanatává vált, hiszen a II. világháború idején koncentrációs táborba került – ő életben maradt, idősebb, munkaszolgálatos testvéreit meggyilkolták. A budapesti Zeneakadémián olyan nagy jelentőségű muzsikusok tanították, mint Schiffer Adolf, Waldbauer Imre, Molnár Antal, Hammerschlag János – és Weiner Leó, a magyar kamarazenei iskola legnagyobb hatású mestere. Útja, mint sokaké, külföldre vezetett.

Volt a Dallasi Szimfonikusok, a New York-i Metropolitan, a Chicagói Szimfonikusok szólócellistája, majd miután szólista- és kamaramuzsikusi karrierje egyre feljebb ívelt, 1958-ban sok évtizedre az Indiana University cselló tanszékének vezetője lett. Korának egyik legnagyobb csellistájaként tisztelték és csodálták. A halál is az egyetemnek otthont adó Bloomingtonban érte 88 évesen, 2013. április 28-án.

Nemzedéktársa, Sebők György két évvel idősebb volt Starkernél. Ő azonban nem a fővárosban, hanem Szegeden született, 1922-ben. Zeneakadémiai tanulmányait olyan nevek fémjelezték, mint Székely Arnold, Keéri-Szántó Imre, Faragó György, Kodály Zoltán – és kamarazene-professzorként, akárcsak Starker esetében, Weiner Leó. A zsidó sors az ő életében is jelentőséggel bírt: huszonegy évesen munkaszolgálatra hívták be. Az országot jóval később hagyta el, mint Starker: 1949 és 1957 között a budapesti Bartók Konzervatórium zongoratanáraként kereste kenyerét. Az 1956-os forradalom leverése után szánta rá magát az emigrációra: 1957-ben Párizsba költözött. 1958-tól kezdett kibontakozni nemzetközi karrierje, amelynek egyik első mozgójaként hatott az Erato kiadóval kötött szerződése, majd meghatározó szerepet játszott a meghívás Bloomingtonból, az Indiana Egyetemről, ahol a Jacobs School of Music professzora lett. Számtalan növendéke között olyan kiváló magyar muzsikusként is tanultak nála, mint Csalog Gábor, Nagy Péter vagy Bogányi Gergely. Világszerte koncertezett és

mesterkurzusokat tartott Berlintonól Tokióig, Amszterdamtól Barcelonáig, Banfftól Helsinkiiig. 77 évesen, 1999-ben hunyt el – akárcsak Starker, ő is Bloomingtonban.

Starkert és Sebőköt tehát sok minden összekötötte: a magyarországi gyökerek, a zsidó sors, az emigráció, a budapesti Zeneakadémia hagyománya, és persze az, hogy Bloomingtonban egymás muzsikálása iránt fogékony művész- és tanártársakként a magyar előadó-művészet és a magyar zene-pedagógia hírnevét öregbítették. E mozzanatok között akad személyes, akad történelmi, akad életrajzi, és akad művészi természetű is. A zenehallgató számára a legfontosabb alighanem az a közös vonás, hogy mindketten a régi, két világháború közötti jelentős muzsikusközösség legkiválóbbjainak közvetítésével szívták magukba a tudást, az ő útjukon haladtak tovább. Esetünkben, mivel a Brahms-felvételeken kamarazene hallunk, a Weiner Leó nevével fémjelzett kamarazenei iskola a legfontosabb. Weiner tanításának lényegét világhírűvé lett egykori növendékei sokféle módon próbálták megragadni, ám a legfontosabbnak ebben a pedagógiai gondolkodásmódban talán a klasszikus hagyomány tiszteletét, az egyéniség érvényesítését és a művek poétikai lényegének megragadására irányuló igényt tarthatjuk. Mindezzel alighanem szorosban összefügg, hogy Weiner nem egy meghatározott instrumentum játékosaként tanított kamarazene, vagyis megközelítése nem hangszertechnikai jellegű volt, hanem zeneszerzői észjárását működtette, amikor a feltételezett alkotói logikát boncolgatva

próbálta növendékeit közel hozni a művekhez. Ezért lett áttételesen Weiner kamarazenei iskolájának utóda Kurtág György máig ható tanítása, amelyet hasonlóképpen a zene poétikai lényegének megragadására irányuló törekvés és a genesis felől közelítő logika jellemzett és jellemez napjainkig.

Starker és Sebők kamaramuzsikálásának weineri szellemét teljes hitellel képviseli a két Brahms-szonáta 1959-es párizsi felvétele. Mindkét művész zeneértelmezésének kulcsfontosságú mozzanata a tiszta, nemesen homogén hang: ebből építkeznek, ez alkotja produkcióik alapanyagát. Starker csellótónusa abszolút salakmentes, intonációja minden regiszterben makulátlan, ugyanakkor ez a hang ezerszínű: tud éneklő, áttetsző lenni, néha dúdolásra emlékeztetően könnyed, máskor súlyos, erőteljes, megint máskor dús, átható. A csellista játékanak dinamikai fokozatai széles skálát járnak be: vonója alatt a hangszer hol a lehető leglágyabban szólal meg, hol hatalmas erővel zeng. Sebők billentése kristályos, ujjai alatt a dallamok plasztikusan rajzolódnak ki, a faktúra mindig rendezett, áttetsző. A zongoraművész ugyanolyan aprólékosan árnyalt dinamikával muzsikál, mint Starker: a nagy, telt akkordokat zamatosan szólaltatja meg, de a csilingelő pianissimóknak is mestere.

Ami a technikai kidolgozást, a hangszeres készenléletet illeti, a két muzsikusról is nagyon hasonlóan gondolkozik. Nyilvánvaló, hogy mindkettejük számára elengedhetetlen a virtuozitás, de ezt egyikük sem tekinti célnak: a szólam perfekt megmunkálása nem mutatvány,

hanem magától értődő alapfeltétel, amit a produkciónak semmilyen eszközzel nem kell és nem is szabad hangsúlyoznia. A virtuozitás arra való, hogy a két művész felszabaduljon, és a játszánivalót hangszeresen uralva a lényeggel foglalkozhasson, ez pedig a zene érzelme- és indulatvilágának kifejezése, a karakterek sokszínűségének érvényesítése, a tételek invenciógazdagságának méltó felmutatása. A tempók határozottak, mégis folyvást tapasztalható az előadásokban az a finom, érzékeny lélegzés, amelynek előidézője a ritmus beszédessége, a rubato, az utóbbi pedig olykor egészen apró szabadságokkal teszi egyedivé a dallamok értelmezését. Ami talán a legfontosabb: Starker és Sebők közös muzsikálásában a partnerség, az együttgondolkodás a meghatározó – a két játékos állandó egymásra figyelése, kommunikációja, a párbeszéd.

Régi vágású muzsikálás, mondaná a kritikus összefoglalóan, de elbizonytalanodik, mert a minősítés indokolatlanul behatárol. Talán közelebb járunk az igazsághoz, ha úgy fogalmazunk, hogy az előadásmód, a zeneértelmezés, amellyel Starker és Sebők jóvoltából találkozunk, sem nem konzervatív, sem nem modern: korok feletti érvénnyel, időtlenül bölcs és tökéletes.



## Fekve is állva halni meg

2024 nyarának legnagyobb színházi dobása az *Egy tökéletes nap* bemutatója a 6színben. A mű megszületésének drámai előfeltétele az volt, hogy egy negyvenes budapesti ügyvédnél, egy fülig értelmiségi család jóvágású, sportos, klasszikus műveltségű, színházba járó tagjánál az orvosok a biztos és gyötrelmes halált ígérő ALS-betegséget diagnosztizálják. Ez új célt nyitott számára: nyilvános fellépésre, a közszeme láttára folytatott jogi harcra sarkallta.

Dr. Karsai Dániel küzdelmét az életvégi döntés szabadságáért, az eutanázia törvényes, megszabott jogi keretek közötti engedélyezéséért csak a Facebook-oldalán harmincezer ember kíséri figyelemmel. Dr. Karsai Dániel FB-blogján a bejegyzések úgy személyesek, hogy a stílus jogászi módon józan, visszafogott, értelmes és értelmező, választékos és fegyelmzett. Ami a mai magyar közéletben és közbeszédben olyan ritka kincs, hogy nem is lehet elég hálásnak lenni érte. Másrészt nyilván van egy magán Karsai Dániel is – akinek, mint kiderül, sajátja a humor, annak több fajtája is, az egyik az ún. fárasztó típusú, egy másik a fa jelzőjű –, akiben régóta élt a színdarabírás vágya. A betegsége megjelenése, az élete fordulata, belátható végessége, a célirányos alkotmányjogi akciója; a sokak nevében, támogatásával és egyetértésével vitt peres eljárása – mindebből bizonyára

rengeteg tudásra tett szert. Egyrészt szakmailag. („Csak a tapasztalat vezéreljen bennünket! Az ész félrevezethet” – figyelmeztetett pár évszázaddal ezelőtt az Egyesült Államok alapító atyáinak egyike, John Dickinson.) Másrészt emberileg. Tiszta, fényes elmével kell végignéznie, végigélnie, hogy a teste elhagyja. Egyre kiszolgáltatottabbá és magányosabbá válik hozzátartozói, szerettei és segítői minden erőfeszítése ellenére. Drámaírói tollára méltó anyag gyűlhetett fel benne.

Mivel Karsai Dániel családjában színházi szakember is akad – dr. Karsai György színikritikus, fordító, klasszika-filológus, az egykori SZFE Doktori Iskolájának vezetője –, így volt kihez fordulnia tanácsért, iránymutatásért, legfőképpen pedig alkotótársért. Karsai György jól választott, amikor unokaöccsét Szenteczki Zita rendezővel és Bíró Bence dramaturggal hozta össze. Fiatalkor, szakavatott színházi alkotókkal, akik alkalmas színházi gyakorlattal rendelkeznek, és bizonyára nekik, pályájuknak, szakmai fejlődésüknek is javára válik ez a rendkívüli munka. Így jött létre a 6színben az *Egy tökéletes nap*. Szenteczki Zita rendező bevált munkatársait is hozta, Lázár Helgát látványtervezőnek, Kovács Domokost pedig koreográfusnak. A hat játszó személy sem mindennapi válogatott: Gyabronka József, Kurta Niké, Lőrinc Katalin, Nagy Márk, Török-Illyés Orsolya és végül, de elsősorban Vizi Dávid.

Azonosítani tudom az előadás közönségének legalább kétféle fajtáját. Lehetnek nézők, akik úgy ülnek be a zsöllyébe, hogy tartanak attól, mi lesz ebből. Kényes a vállalkozás. A színdarabban Dani utolsó barátnőjének szájából elhangzik ez a mondat: „Kurva nehéz egy haldoklóval veszekedni.” Na, hát a darabját sem könnyű elfogulatlanul, hűvösen és tárgyilagosan nézni, pláne írni róla. (Egyszer láttam egy olyan színházi bemutatót, amelynek résztvevői nem gondolták, hogy eljutnak a premierig, mivel halálos betegsége utolsó stádiumában próbálta a rendező a darabot. Az előadás ilyenformán nem is szándékozott már elkészülni, mégis közönség elé került. Utólag a legsúlyosabb mulasztásnak érzem, hogy a gyanútlanul dolgát végző kritikust a színháziak nem tájékoztatták a fenti körülményről.) Az *Egy tökéletes nap* másik fajta nézője kicsit megilletődött, talán megszeppent is, és ezért eleinte nem tud vagy nem mer nevetni poénokon, amelyek a szerző már említett humorából adódóan természetesen ágyazódtak be a szövegbe.

Struktúráját tekintve a darab kissé esetleges – a hegymászással kapcsolatos betétek némelyike cizellának hat csupán, noha a kezdet, épp a hegymászás, az minden értelemben megragadó. A sötét inges, sötét nadrágos, mezítlábás Vizi Dávid lép be a térbe, rajta hátizsák. Épp készül megmászni Nepálban az 5416 méteres Thorung La csúcsát. Hátán a csomag egy apró, törékeny táncosnő fekete dresszben, Lőrinc Katalin. Átkulcsolja karjával Vizi Dávid mellkasát, akinek a keze egyszer csak „vacakolni” kezd,

és nem tudja vele ki-be kapcsolni az emberkéz-hátizsákcsatot. Így kezdődik esetünkben az ALS. A fehér loboncú, pici asszony felbukkant a férfi mellett, és többé nemigen hagyja magára. Szép, költői megoldása ez a betegség ábrázolásának, ám olykor feleslegesen, már-már didaktikusan sokká válik. Lőrinc Katalin jelenléte épp elég erős, az aktivitását nem feltétlenül szükséges odáig fokozni, hogy minden táncba, minden intim együttlétbe bele másszon, betolakodjon. Miközben egyébként is folyamatosan csökken a főhősünk életerét olyanképpen, hogy konkrétan, darabonként felszedi a lába alól a talajt. (Világos színű, téglalap alakú, puzzle-szerűen egymáshoz illesztett puha járófelület borítja a színpadot, amíg el nem fogy. Egyetlen fekvőhelynyisírgödörnyi darab marad belőle.)

Lázár Helga látványtervező néhány egyszerű, jól hasznosuló elemmel szolgálja a produkciót. Mindenekelőtt egy nagy tükörrel, amely betölti a színpad fenekét, és a nézőtér felé dől. Egyre nagyobb szerepet kap a játékban, mert amikor Dani már jobbra csak feküdni képes a földön, akkor mi a tükörnek köszönhetően mégis mintha állva látnánk őt. Így „állva” hallgatja hősünk a Himnuszt, szilveszter éjjel, majd ülve a köztársasági elnök újévi beszédét, amelyet Gyabronka József ad elő. Gyabronkának jutnak ugyanis azok a szereplők – legfőbb közjogi méltóságtól jezsuita atyán át országgyűlési képviselőig –, akik őszinte álságossággal kínálnak vallási kiutat, örök üdvösséget a személyes életét-halálát megoldani kívánó, nem hívő állampolgárnak. Nem csoda, ha összecsikor-

dul a néző foga a honatyától, aki a mennyországot saját szemével látta, és jó szívvel ajánlja a szenvedő, gyógyíthatatlan betegnek. Politikusunk a parlament tagjaként abban részt tud venni, hogy különböző törvényekkel egy-egy embercsoportot tönkretegyen, ám ahhoz a lelkiismerete nem engedi hozzájárulni, hogy méltósággal lehessen befejezni egy életet.

Valamennyi színész színtiszta nyereség az előadás számára. Kurta Niké nőfiguráiban például megkapó, ahogy mindig igazgatnia kell a lenge, pántos fekete kisestélyijét. Török-Illyés Orsolya szókimondó, nyers, egészségesen nyegle, ugyanakkor születetten lelkiismeretes segéderő, ápolási szakszemély. Az a típus, aki megfizethetetlen, úgy-hogy nem is fogják megfizetni soha. Nagy Márknak az a pillanata emlékezetes, amikor a rendelőben ül a testvérével és a kivizsgálás eredményét hallgatják. Az orvosok természetesen úgy beszélnek, latin szavakat használva, hogy abból földi halandó – dr. Karsai Györgyön kívül – jószerevével semmit fel nem foghat. Vizi Dávid a lábát rázza folyamatosan, és igyekszik ironikusan reagálni a helyzetre. Nagy Márk arcán a teljes értetlenség kétségbeesése.

Vizi Dávid azért csodálatos a főszerepben, mert pontosan ugyanolyan hatást kelt, mint maga Karsai Dániel. Az ember látja, érzi, hogy erős, magabiztos, nem tévedékeny. Elbírna sok mindennel és sok mindenkivel. Jóval többet rá mernénk bízni, mint a döntést a saját sorsáról.

Az *Egy tökéletes nap* nem tökéletes darab. Egyenetlen, széttartó dramaturgiai formákkal dolgozik.

Olykor bukdácsoló, hiszen fragmentumok kószálnak benne erre-arra. De komoly potenciálja az emocionális hatás, amit kelt. A színrevitel különböző formájú és változó erejű jelenetek során igyekszik megértetni és megéreztetni velünk alapvető fontosságú dolgokat. Az előadás művészi érv mellett, hogy az emberi méltóságunkról van szó – az életvégi döntés kérdésével foglalkozni kell.

Miután a színpadi játék véget ért, még szól hozzánk, nézőkhöz dr. Karsai Dániel. Nyilvánvalóan nehéz feladat már számára a beszéd, nagy erőfeszítéssel formálta a szavakat a felvételhez, de így is alig érteni. Talán másoknak is csak egy-egy szót sikerült kivenni a szövegéből, ezért ideírom az egészet, hogy mindenki tudja, mit üzent nekünk:

„Ha jobb, hogy betegnek kell lennem, Uram, Hölgyem, Uraim, Hölgyeim, adjatok hozzá erőt, bölcsességet, kurva nagy szerénységet és alázatot és kitartást és bátorságot. Hölgyem, Hölgyeim, Uram, Uraim, ha jobb meggyógyulnom, kérem, adjatok hozzá erőt, bölcsességet, kurva nagy szerénységet, alázatot, kitartást és bátorságot. Hölgyem, Uraim, Uram, Hölgyeim, ha az jobb, hogy meg kell haljak, adjatok az elmúláshoz erőt, bölcsességet, szerénységet, alázatot és bátorságot.

---

Egy tökéletes nap. A 6szín előadása. Írta: **Karsai Dániel, Szenteczki Zita, Bíró Bence.** Szereplők: **Gyabronka József, Kurta Niké, Lőrinc Katalin, Nagy Márk, Török-Illyés Orsolya, Vizi Dávid.** Látvány: **Lázár Helga.** Koreográfus: **Kovács Domokos.** Zene: **Fazekas Abel.** Rendező: **Szenteczki Zita.**



## A kisminkelt Kútvölgyi

Hovatovább két éve annak, hogy az elegáns Kútvölgyi kórházat, ahová fél évszázadon át csupán a társadalom szűk elitjének volt bejárása, kívül-belül egykori állapotához méltóan rendbe hozták. Annak, hogy csak most számolok be róla, több oka van. Legfőképpen az, hogy annak idején hiába próbálkoztam, zárt ajtók fogadtak; 2022. decemberi hivatalos átadását követően még a következő év elején sem nyílt meg a tudósítani szándékozók előtt. Érdeklődő levelemre semmitmondó főigazgatói válasz érkezett, majd értesítenek. Nem jelentkeztek, az élet pedig más irányba sodort minket, ahogy az lenni szokott. Mígnem egy közelmúltban megjelent publikáció ébresztett rá nem annyira a tartozásomra, mint inkább a téma változatlan aktualitására. Ez az apropója írásomnak.

Az *Építészfórum* szóban forgó közleménye valójában egy beszélgetés, amelyben a rekonstrukció három építész – a tervező Lázár Antal és Stocker György, valamint műemlékes kollégájuk, Mezős Tamás – részletes magyarázattal szolgál munkájukról. Az interjút ugyanis válasznak szánták arra az internetes portál nagy visszhangot kiváltó kritikájára, amelyet Zuh Deodáth publikált a klinikai tömb helyreállításáról A több néha kevesebb címmel még 2023 januárjában. A kolozsvári születésű esztéta mindenekelőtt azt kifogásolta, hogy az épület eredeti – travertin – burkolatát kompozit lemezre cserélték. Azzal érvelt, hogy más a színe/tónu-

sa, mint a sóskúti mészkőnek, amely nem csupán olcsó és rezisztens materia, hanem – s ez még fontosabb – jellemző anyaga a környéknek. Mind a budai hegyvidéknek, mind a Trianon utáni – a korábbinál lényegesen kisebb – országnak. A felhasználásával készült burkolat tehát esztétikumá révén a környezethez való igazodás mellett egyúttal immanens jelentéssel is felruházta az objektumot. Nem kis részben ennek elvesztése miatt sajnálkozott.

Nemes megjelenése mellett a Kútvölgyi – ahogy hívtuk – néhány más erényéről is számot kell adnunk. Közülük a legnyilvánvalóbb, hogy a századfordulós pavilonokkal szemben egyetlen nagy épületként valósult meg – a rohamléptékkal fejlődő orvostechológia korszerű kívánalmainak megfelelően és a higiéniai feltételek látványosan egyszerűsödő biztosításával összhangban. Ennek az új felfogásnak az építészeti illusztrációjaként két nemzetközi előzmény került szóba az említett beszélgetés során: az egyik a Plummer Building (1927) felhőkarcolója a minnesotai Rochesterben, a másik az art deco stílusú Hopital Beaujon (1932–1935) Clichyben. Ebbe a sorba kívánczik szerintem a modernizmus egyik klasszikus alkotásaként Alvar Aalto paimiói szanatóriuma (1929–1932) is. Szinte egyidősek velük a hasonló szelvényekben fogant hazai egészségügyi létesítmények. Ilyen a magánalkalmazottak biztosítótársaságának (MABI) Péterfy Sándor utcai intézete (1934),

amelyet a konzervatív Hüttl Dezső tervezett meglepetésre funkcionalista stílusban, továbbá a modernizmushoz generálisan kötődő Gerlóczy Gedeonnak az OTI (Országos Társadalombiztosító Intézet) megbízásából (Körmeny Nándorral közösen) készült baleseti sebészete (1937–1939) a Fiumei úton. Őket is megelőzve, Horthy Miklós tízéves regnálásának évfordulóján hoztak törvényt még 1930-ban arról, hogy a Svábhegy lábánál egy régi temető helyén építik meg a rendszer működtetésében kulcsszerepet betöltő állami alkalmazottak biztosítójának (Országos Tisztviselői Betegsegélyző Alap) kórházát. A gazdasági világválság azonban jócskán késleltette a megvalósítását. Az intézmény megtervezésére 1936-ban hirdettek pályázatot, s bár több mint harmincan vettek rész rajta, és közülük ötöt díjaztak, végül Csánk (Rottmann) Elemér (1897–1969) elképzelése mellett döntöttek. Az építkezés szintén jókora halasztást szenvedett, az még később, csak 1941-ben kezdődött. Az OTBA Horthy Miklós nevét viselő gyógyintézete 1943 karácsonyára készült el, átadásán a kormányzó is megjelent.

Az alkotó nem tartozik a magyar kultúra ikonjai közé, főként nagy volumenű közületi beruházások (pécsi, szegedi tudományegyetem, budapesti MÁV-kórház) művezetőjeként tevékenykedett. Sikerében az itt szerzett tapasztalatok mellett döntő része lehetett az épület szokatlan – kereszt – alaprajzának, amely nem csupán izgalmas tömegformát eredményezett. Ökonómiai-funkcionális előnyei is messzemenően igazolódtak utóbb a gyakorlatban, minthogy a kórház négy égtáj felé néző szárnyainak csatlakozásában berendezett kiszolgáló

blokkokból a személyzet (ápolónők, orvosok) számára egyetlen kórterem sem esett megterhelően távol. Hasonlóan szerencsés megoldásnak bizonyult a betegszobák kialakítása a déli-délkeleti (napos, szélvédett), a rendelők és az ügyintézés helyiségeinek elhelyezése az északi-északnyugati szektorban. Az annak idején kétszázhetven ágyas kórház az ország egyik legjobban felszerelt, legkorszerűbb egészségügyi intézményének számított; saját labor és röntgen mellett oktatóműtővel rendelkezett, amelynek felső szintjéről ablakokon át lehetett követni az operációkat. Kiemelt státuszára gondolva az sem mellékes körülmény, hogy saját konyhája volt a legfelső emeleten, az ételszag ezért nem okozott kellemetlenséget. A magunk – építészeti – szerepkörében műszaki különlegességeként legalább ilyen fontos azt hangsúlyozni, hogy a nagy hírű Sávolgy Pál (később az Erzsébet híd tervezője) volt fiatal szakemberként a statikusa a bauxitbetonos szerkezetnek. Nem utolsósorban tehetségének köszönhetően adódott lehetőség a hetvenes évekre már megfáradt épület megmentése. Végül – a fentiekől nem függetlenül – leginkább a mű megformálásának művészi eredményeit kell említenünk.

A modern építészeti kultúra térhódításának két forrása volt nálunk a két háború között: az egyik a funkcionalista műhely (a CIAM köre, Gropiusszal és Le Corbusier-val az élen), amelynek szerepe ma már jól ismert. Emellett azonban beszélnünk kell az olasz novecento, az úgynevezett római iskola hatásáról. Ez utóbbi stílus elsősorban templomok (például Pasarét vagy Városmajor) jóvoltából jelzi a klasszikus művészet anyagelvű racionalizmusát a huszadik század

technológiájával kombináló irányzatnak az erejét. Nem kis részben ez a szellemi mozgalom élteti – közvetve persze – a Kútvolgyi decens és mégis emelkedett modernizmusát is. A mértani tömbök és nagy üvegfelületek (főként a lépcsőházi függőnyfalak) meghatározta szerkezethez két olyan mozzanat kapcsolódik, amely Csánk művét határozottan megkülönbözteti a funkcionalizmus egzaktságától. Az egyik az épület kellemes színvilága: a mésző burkolat tojáshej árnyalata, amelyen jól mutatnak a búzavirágkékre festett nyílászárók szinte világító vékony csikjai. A másik egy ugyancsak artisztikus grafikai elem: a homlokzati felületek párkányokkal való tagolása. Ezt a festői összképet már csak kiegészíti és mintegy nyomatékosítja a két oldalán áramvonalas ablakszemekkel övezett főbejárat, fölötte pedig az üvegtéglás előtető védelmében Metky Ödön Hygieia istennőt felmagasztalt Krisztus pozíciójában megjelenítő mozaikja. Zuh Deodáth kritikáját nyilvánvalóan éppen ezen értékek motiválták, azt látva, hogy egy részük veszendőbe ment a rekonstrukció során.

A korszerű és szép épület lényegében épségben vészelt át Budapest ostromát, így a felszabadulást követően – Horthy nevéől megszabadítva – továbbra is az OTBA kórházaként működött. A fordulat évét követően azonban Központi Állami Kórházaként megváltozott, jobban mondva a körülményekhez – a fundamentálisan átalakuló politikai konstellációhoz – igazodott a funkciója a régi elit helyébe lépő új vezetőréteg szolgálatában. Majd fél évszázadon át csupán a társadalom kivételezett krémjének (mindenekelőtt politikai vezetőknek, állami díjas értelmisé-

gieknek, élsportolóknak és hasonlóknak) volt ide bejárása. A nyolcvanas évek közepén már negyvenhatezren voltak jogosultak a pártkórház szolgáltatásainak igénybevételére. Hogy az intézmény terhelését csökkentésük, önálló rendelőintézet létesítését határozták el közvetlen szomszédságában. Pázmándi Margit tervezte az 1974-ben átadott négyzetes épületet, amelynek fekvő hasábformája kiemeli Csánk vertikális tömbjének puritanizmusát, ugyanakkor harmonikusan illeszkedik a környező domboldalba. Bejárati előcsarnokának nagyvonalúságával és lépcsőzetes tömegének gazdagon artikulált frontjával önmagában is figyelemre méltó alkotás. Megérdemli tervezője a dicséretünket azért is, mert nem kis részben neki köszönhető a kórház megmentése; az illetékes minisztérium 1975-ben már a bontás mellett döntött, amikor az általa kezdeményezett újabb statikai és anyagvizsgálat nyomán kiderült, hogy a bauxitbeton önkorrekcióra képes, azaz vissza tud szilárdulni. Addig érvelt továbbá a kórház építészettörténeti jelentősége mellett is, míg végül műemléki védeltséget kapott. Ő maga pedig, a statikai megerősítés munkálatait követően, hozzájárhatott a felújításához. Mint beszámolt róla: „Maximálisan igyekeztünk tiszteletben tartani az eredeti koncepció lényegét.” Más kérdés, hogy a szocializmus erősen korlátozott műszaki és anyagi erőforrásaiból inkább csak alapos tatarozásra futotta; végleges megoldást hozó nagy átalakítás helyett be kellett érni a súlyos választófalak könnyűszerkezetesre cseréjével, hogy utána a felszabaduló helyiségek révén az ágyak számát kétszázhetvenről háromszázötvenre

növelhessék. A légkondicionált terrek jelentős bővülése nyomán mindenestre ekkor került a tetőzetre a klímagépház. Szintén a korabeli ország igencsak szerény teherbíró képességéről tanúskodik, hogy a kórház másik oldalára szánt Mozgásterápiai (Pető) Intézet, Reischl Antal teraszokból képzett és szomszédaihoz méltó szellemben megformált együttese 1985-re készült el, noha hús évvel korábban határoztak róla.

A békés hatalomváltást nem szokás forradalomnak tekinteni, az Antall-kormány 1991-ben mégis úgy szüntette meg a rendszerváltás eufóriájában a kórház különleges státuszát, mintha csak a prémiumellátásból kizárt és ezért okkal lázongó nép akaratát hajtotta volna végre. Ekként került Kútvolgyi Klinikai Tömb néven oktatókórházként a SOTE kezelésébe, majd 2018-ban az Állami Egészségügyi Ellátó Központ-hoz, amelynek részeként a Covid idején karanténkórházként funkcionált. Ekkor már mint a Szent János centrumkórház tagja várta sorsának jobbra fordulását, minthogy bauxitbetonos szerkezete miatt átfogó műszaki rekonstrukciójára előbb-utóbb mindenképpen sort kellett keríteni. Egy 2014-ben energetikai korszerűsítésre elnyert európai uniós pályázat nyomán elkezdődött ugyan a tönkrement nyílászárók cseréje; a munkálatokhoz ekkor bontották le a burkolatot. A kivitelező azonban elszámolási viták miatt hamarosan levonult, s bár a kórház továbbra is működött, porladó csupasz téglahomlokzataival Buda és vele az egész főváros szégyenfoltjává vált, míg nem az A&D stúdió tervei alapján 2021-ben megkezdődött a rendbe tétele. Nem mentség, legfeljebb magyarázat

a történetekre, hogy az egészségügy – mint szakemberei fogalmaznak – alulfinanszírozott: az Eurostat számításai szerint mindössze a GDP 5-6 százalékát fordítjuk rá. (A fejlett országok az amúgy is jóval magasabb nemzeti össztermék 7-8 százalékát.) Építészetről lévén szó, az ugyancsak elgondolkodtató, hogy ennek a nem túl nagy (noha most már évi három-ezer milliárdot meghaladó) összegnek csupán töredékét, 5 százalékát fordítjuk beruházásra-fejlesztésre.

A rekonstrukció tervezőinek dolgát mindazonáltal nem pusztán az amúgy szűkös pénzügyi korlátok nehezítették meg, elsősorban műszaki követelmények, illetve technikai lehetőségek Szküllái és Kharüdiszei között kellett feladatukat megoldaniuk. Ez az építészekkel folytatott beszélgetés közvetlen tanulsága. A pillérek erősítésére nem volt mód, a '74-es átépítés után a belső terhelés további csökkentésére már nem adódott lehetőség, az épület hosszú távra szóló megmentésére kizárólag a burkolat súlyának csökkentése kínálkozott. Ez nem mutatkozott lehetetlennek, hiszen az eredeti mészkölapok egy négyzetmétere százhatvan kilót nyomott. Jelentősen szűkítette azonban a tervezők játékkerét, hogy a hosszú évekig szabadon maradt falon a téglá porladásnak indult, megtartása habarcsréteget kívánt; a napjainkban már ugyancsak szigorú ökológiai követelmények értelmében hőszigetelni kellett a teljes felületet. Ily módon az épület megjelenésében döntő szereppel bíró filigrán nyílászárók és a homlokzati osztópárkányok miatt a korábbinál jóval könnyebb és egyszersmind vékonyabb burkolóanyagot kellett találni. Ennek a fél centi vastag és

csak nyolcvan kilós kompozit lemez tökéletesen megfelelt, akkor is, ha anyagában és tónusában egyaránt különbözik az eredetitől. Innen az épület látványának némiképp steril jellege. A tervezők tehát nem vitatták a munkájukat ért kritikát, csak éppen megindokolták a kényszerű kompromisszumot, amit – némi túlzással – kisminkelésnek vagy ráncfelvarrásnak is tekinthetünk.

Miért tartom ezt a (második) tanulságot olyan fontosnak, hogy a nyilvánosság előtt foglalkozzunk vele? Azon túl, hogy a kórház újjáélesztett építészeti minősége, nemkülönben közösségi tereinek a hajdanihoz igazodó pasztell-ezüstszürke párosítása mindenképpen megérdemli a figyelmet. Amellett persze, hogy az agyonhasznált rendelőintézetet úgyszintén ideje volna rendbe hozni. A közvélemény – a budai várban sétáló turisták többsége is, ahogy látom – csodálattal szemléli a replikákat, amelyekre a harmadik évezred hajnalán kupolákat és tornyocskákat applikálnak egészen más anyagokból és technológiával, mint a fogantatásuk korában. S nem értik, már ha tudnak róla, hogy egy vékony szakértelmiségi kör miért ágál ellene, hamisítást emlegetve. (Az iradatlan és indokolatlan pénzköltésről most nem is szólva.) A Kútvölgyi tervezői – tisztességükre szól – az épület egy távoli alsó szektorában tanúfalként megtartották az eredeti burkolatot, hogy legyen mód visszatérni hozzá, ha netán változnak a körülmények. Úgyszintén szerencsés volt a hajdani Horthy-büsztt (Erdei Dezső) helyére az egykor Medgyessy bűvkörében alkotó Németh Mihály Élet lángja (1982) szobrát állítani. Hogy a múlt feelingjének hiteles ér-

zékeltetése nem akármilyen feladat, azt legszemléletesebben a bejárat dokumentálja. Hiába álltak rendelkezésre az eredeti tervek, mint Lázár Antal elmondta az interjúban, „pénz- és időhiány miatt” a réginek csupán szimplifikált változata valósulhatott meg. Azt pedig én tenném hozzá, hogy ennek ellenkezője, önmagában a hűség igénye sem garancia a meggyőző végeredményre. Az elpusztult mozaikkép megürült helyére Breznay Pál készített ugyancsak gyerekzsivajosan üde másikat, elődje talán túlságosan is aranyos, mert aranyozott háttérű parafrázisaként. A lépcsők két oldalára pedig a Buza Barna által megtervezett, de a háború miatt már nem kivitelezett szobrai utódaiként a Kossuth téren álló Andrássy-monumentum formás lováról nevezetes Engler András mintázott két figurát. Egy-egy férfi és női alakot gyerekekkel, amelyek egyforma bizonytalansággal aszociálnak a harmincas évek éteri neoklasszicizmusára és az ötvenes évtized naturalisztikusan idilli szocialista realizmusára. Arról tanúskodva, hogy a jelennek milyen nehéz – ha nem éppen lehetetlen – még a nem túl távoli múlt plasztikai világának textúráját is meggyőzően újraalkotnia. Kivált, ha a szobrász kortárs alkotóként sem képes sokkal többre jelképes illusztrációnál. Miként a kőtalapzatra szerelt DNS ketős spiráljának bronz ága-boga mutatja a bejáratnál szemben. Egyetlen mentség van rá: benne rejtőzködnek az esti kivilágítás reflektorai.

## Elmesélni az elmesélhetetlent

2018. februárjában a Schoen Consulting nevű társadalomtudományi kutatóintézet országos reprezentatív mintán végzett vizsgálatot arról, hogy az amerikai felnőtt lakosság mit tud, és mit gondol a holokausztról. A kutatás egyik leginkább elgondolkodtató eredménye az volt, hogy az Egyesült Államok lakosságának 70 százaléka úgy gondolja, hogy az emberek nem foglalkoznak annyit a holokauszttal, mint kellene, és 58 százalékuk tart attól, hogy a holokauszt megismétlődhet. A felnőttek kevesebb mint a fele tudott megnevezni egyetlen koncentrációs tábor, és kétharmaduk sem közvetlenül, sem közvetve nem ismert holokauszt túlélőt. Ráadásul a megkérdezetteknek mindössze alig több mint egyharmada volt tisztában azzal, hogy a holokauszt nemcsak a német zsidóságot érintette. Ennél is megrázóbb volt az a kutatási eredmény, amely szerint az ún. Y generáció tagjai, azaz az 1980 és 1995 között születettek kétharmadának fogalma sem volt arról, hogy mi történt Auschwitzban és a többi haláltáborban, és 22 százalékuk – annak ellenére, hogy elméletileg iskolai tananyag – soha nem hallott a holokausztról. Míg a felnőtt lakosság 31 százaléka, addig az Y generáció tagjainak 41 százaléka tudta úgy, hogy a holokausztnak kétmilliónál kevesebb áldozata volt.

Tulajdonképpen ennek a kutatásnak az eredményei inspirálták az ismert, Oscar- és Emmy-díjas amerikai dokumentumfilm-rendezőt, Joe Berlingert arra, hogy nem titkoltan

ismeretterjesztő szándékkal, filmsorozatot készítsen a holokausztról és az odáig vezető útról. A vállalkozáshoz partnert talált a Netflix filmcsatorna producereiben, így készült el a hatrészes, immár nálunk is látható *Hitler és a nácik: a gonosz a vádlottak padján* című sorozat.

A hatrészes – egyenként kb. 60 perces – sorozat Hitler kisgyermekkorától követi nyomon a Führer életét egészen a haláláig és személyén keresztül az általa alapított és felépített Harmadik Birodalom történetét.

Az első epizód, *A gonosz eredete* a náci vezér gyermek- és ifjúkorát foglalja össze, felrajzolja a gyermekét szerető, de elnyomott anya és az agresszív, durva, lelketlen apa portréját, és közös gyermekük, az ifjú Adolf ifjúkori frusztrációit, szenvedéseit, kudarcait és végtelen magányosságát. Kiderül, hogy Hitler soha nem szerette szülőházáját, Ausztriát, megvetette a léha Bécsset és az osztályokat, mindig echte német szeretett volna lenni. Érdekes, hogy bár nem volt tehetségtelen festő, de mivel egyszerűen képtelen volt emberalakat festeni, ezért el kellett hagynia a művészi pályát. Ez súlyos, életét végigkísérő kudarc volt számára.

Kiszabadulva a nyomasztó családi környezetből, a mindaddig jelentéktelen és sikertelen fiatalember a katonáskodásban talál önmagára, a militáns fegyelem, a hierarchikus rend, a parancsuralmi rendszer az ő világa. Példás fegyelmezettsége, a haza és a német győzelem iránti elkötelezett-

sége, kiváló retorikai képességei és megnyerő személyisége, lehetetlent nem ismerő elszántsága a hadseregben népszerűvé teszi, egyre több hívet toboroz maga köré. Nézetei, melyek szerint a németek világháborús vereségét idegen erők: a zsidók és a nemzetközi baloldal okozta, gyorsan követőkre találnak, Hitler pedig megígéri híveinek, hogy életét arra teszi fel, hogy visszaszerezze Németországot a németeknek, és visszaadja az árja faj önbecsülését. S bár az ennek szellemében megszervezett müncheni sörpuccs elbukik, az ezt követő perben – az ügyész és a bírók nem titkolt rokonszenve miatt – olyan ítéletet szabnak ki rá, hogy már hat hónap múlva szabadlábra kerül. És a börtönben töltött idő alatt sem lazsal; ekkor írja meg saját ars poeticáját, a hírhedt *Mein Kampf*ot, amelynek elkészítésében a nála sokkal műveltebb börtöntársa, Rudolf Hess segít neki.

A második rész, *A Harmadik Birodalom felemelkedése* a Weimari Birodalom összeomlását és Hitler hatalomhoz vezető útját mutatja be, azt, hogy a folyamatos gazdasági nehézségekkel és vezetési válsaggal küzdő ország lakossága hogyan tekinti minél inkább ellenségnek a demokráciát és a szabadságot, és hogyan válnak egyre többen Hitler követőivé.

A *Hitler hatalmon* című fejezet a Hitler 1933-as választási győzelmé utáni látszólagos konszolidációt mutatja be, a korábban nyomasztó munkanélküliség csökkenését, a gazdasági fejlődés látványos jeleit – autópálya-építés, lakossági ellátás javulása, hadiipar fejlesztése stb. – és mindeközben a militarizálódást, a náci erőszakszervezek létrejöttét, az antiszemitizmus erősödését és a propaganda mindenhatóvá tételét. A

néző szemtanúja lehet annak, ahogyan az európai nagyhatalmak és az Egyesült Államok ölbe tett kézzel asszisztál a Szudétavidék, Ausztria, Csehszlovákia és részben Lengyelország bekebelezéséhez, abban reménykedve, hogy majd a Szovjetunió megállítja a német nyomulást.

A negyedik részben – *A pusztítás útján* – a győzelmektől és hatalomvágytól megittasult Hitler már nyíltan hirdeti egész Európa elfoglalásának és a zsidók kiirtásának szándékát, és a másodrendűnek tekintett szláv lakosság elhelyezése és dolgoztatása érdekében elkezdődik a később haláltáborokká alakított munkatáborok építése.

Az ötödik epizód, *Az emberiség elleni büntettek* a totálissá váló háború, az emberirtások és haláltáborok borzalmaival tárja elénk, dokumentumok, személyes beszámolók, kutatói értékelések, fényképek, rádiós és filmtudósítások, regényrészletek tömege mutatja be a legalább 60 millió halálos áldozatot követelő háború szavakkal elmondhatatlan, elborzasztó részleteit.

A hatodik rész *Az elszámolás*, amely a pusztítás összegzését és az elkövetők felelősségre vonásának történetét mutatja be. Megismerhetjük a fél-, majd egészen őrült diktátor kegyetlen tombolását és képtelenségét arra, hogy tudomásul vegye a háború elvesztését, és nyomon követhetjük, hogyan bűnhődtek, illetve nem bűnhődtek tetteistársai, akik együttműködtek vele a világ pusztításában.

A film elkészítéséhez hatalmas háttérapparátust használtak az alkotók: írásos dokumentumok, tudományos kutatások, személyes beszámolók, filmek és filmhíradók, újságcikkek és rádiós tudósítások, fikciós és doku-

mentumregények tömegét tanulmányozták át és fűzték fel egy elmesélhető történeti szálra, hogy képet kapjon a néző arról, hogyan is lett a magányos, szeretetlen, szótlán és sikertelen osztrák kisfiúból rettegett diktátor, és hogyan szédült bele egy nép a diktátor által delirált őrületbe, amely hatmillió ártatlan – döntő többségében zsidó – európai állampolgár iparszerű meggyilkolásához, és hatvanmillió katonai és civil halálához, városok tömegének elpusztításához vezetett.

A filmet a nürnbergi bíróságon folyó perről készült dokumentumfilm egyes részletei keretezik, a rekonstruált és kiszínezett felvételeken amerikai ügyészek és a perbe fogott náci vezetők és védőik rövid párbeszédeknek néhány mondatos részleteit láthatjuk, az ott elhangzó kérdésekre keres választ a sorozat.

A narratíva az amerikai újságíró, William L. Shirer könyv formában is megjelent naplói alapján készült. Shirer amerikai tudósítóként a kezdetektől nyomon követte a Harmadik Birodalom megszületését, felemelkedését, hatalomra jutását és bukását. Regényében egyszerre szólal meg a kívülálló, a borzalmak átélője és a nürnbergi per szemtanújaként. A könyvek éppen ezért a többszörös látószögért váltak világsikerré, hiszen keveseknek adatik meg, hogy egyszerre kívülről és belülről is végignézhessenek egy ilyen tragikus történetet. Ráadásul a rendező, talán éppen azért, hogy ezáltal is közelebb hozza a filmet a fiatal nézőkhöz, a mesterséges intelligencia segítségével rekonstruáltatta Shirer hangját, és így mindvégig a tudósító-író hangján szólal meg a szemtanút játszó színész.

Számunkra a sorozat külön érdekessége, hogy nemcsak Magyaror-

szágon forgatták, hanem a történetbe beiktatott – egyébként meglehetősen didaktikus – játékfilmjelenetekben magyar színészek alakítják a fő szereplőket; Hitlert, Goebbelst, Himmlert, Eva Braunt és a többi náci vezető.

A filmben megszólal a korszak számos neves amerikai kutatója, az amerikai tudósító, Shirer életrajzírója, unokája és unokahúga, szemtanúk, holokauszt túlélők és leszármazottai.

Mondhatjuk, hogy film időként didaktikus, oktatóanyag-szerű, néhol talán túlságosan leegyszerűsíti a bonyolult jellemeket és történeteket, és esetenként kínosan ugyanazokat a frissen forgatott jeleneteket használja illusztrációként, összességében mégis azt gondolom, hogy a sorozat kifogástalanul teljesíti vállalt feladatát. Nevezetesen, hogy a mai kor technikáját és elbeszélésmódját is alkalmazva elmesélje a ma élő fiataloknak, hogy milyen védtelen és sérülékeny rend a demokrácia, hogy hova vezethet, ha szabad folyást engedünk egy őrült elme tombolásának, hogy milyen könnyen válik egy nép, egy nemzet tettestárssá és áldoztáá szörnyű népirtásokban, hogy a propaganda hogyan tudja megölni az emberekben a józan gondolkodásra és ítélőképességre való hajlamot, és hogyan tud hatalmas tömegek számára ópiummá válni. És – meggyőződésem szerint – napjainkban talán ez a legtöbb, amit a kultúra tehet a kultúra megőrzése érdekében.

---

**Hitler és a nácik - A gonosz a vádlottak padján.** Rendező: **Joe Berlinger.** Főszereplők: **Devin Pendas, Kozma Károly, Zora Gerda Fejes.** Netflix, 2024.

## Hosszú út az éjszakában

1991 májusában a Protestáns Magyar Szabadegyetem a dél-svájci Magliasóban tartotta a rendszerváltás után újraindított soron következő éves találkozóját. Bibó volt a fő téma. A díszvendégek között ott volt Göncz Árpád is. Igaz, majdnem lemaradt, hiszen ebben az időben népszerűsége már egy kicsit terhes volt a kormány számára, és ezért elkövezték vele szemben azt az udvariatlanságot, hogy útja előző állomásán, Németországban megvárakoztatták, és nem is a nagykövet ment érte, csak egy titkár. Onnan pedig a svájci repülőről majdnem lemaradt, mert kíséretének minden tagja megfelelő jeggyel rendelkezett, de ő a végén csak úgy tudott eljönni, hogy a nagykövet felesége lemondott a helyéről az ő javára. Van, aki szerint ez ma már elképzelhetetlen lenne. Vagy mégsem?

Mindez azonban nem szegte az elnök úr kedvét, s boldogan vegyült el a szabadegyetem tarka tömegében, ahol mások mellett ott volt Kányádi Sándor is, akivel akkor találkoztam először. Talán mint országgyűlési képviselő vagy részlegesen ismert ellenzéki figura, akit a SZETA, a *Beszélő* vagy a Nagy Imre és társai újrateremtésén való papi szolgálat és egyéb ügyek révén ismerhettek, szintén meghívást kaptam. Az akkor általam használt Wartburg olyan rossz állapotban volt, hogy inkább elkértem orvos öcsém Fiatját, amiről menet közben derült ki, hogy már-már tükörsimára futottak a gumijai. De ez mit sem számít egy kelet-európai útonjárónak, így ez-

zel vágtam útnak, útitársaim pedig Donáth László evangélikus lelkész barátom és Baka István költő, író, műfordító voltak. Utóbbival nem volt szoros a kapcsolatom, de örültem, hogy együtt mehetünk ebbe a szépséges messzeségbe valakivel, aki Tarkovszkijt, Brodskijt, Paszternakot és más szovjet és emigráns orosz költőket fordított, s akinek a versei rendre ott voltak a *Szép versek* gyűjteményében is.

Laci mellettem ült az anyósülésen, Pista pedig hátul egy láda sörrel, amit csendben el is szopogatott, így érdemi eszmecserét egymással nem nagyon folytattunk, csak Laci volt az, aki a hosszú út alatt az ébrenlétet és az út különleges ízét történeteivel megédesítette. Vele régről ismertük egymást, s bár nem voltunk sülvefőve együtt (nem is tudom, ősapáink hogyan úszták meg a középkornak ezt a sajátos hatalom által alkalmazott vitaötletét...?), mégis olyan sok mindenben nagyon hasonlóan gondolkodtunk. Amikor Rózsa Péter vezetésével összeült az a csoport, amely a televízió egyik igen kedvelt sorozatát, a Biblia Pauperumot dolgozta fel, akkor a szervezők között Rosdy Pál és Raj Tamás mellett Laci volt a legmarkánsabb hang. Természetesen engem is bevont, mint ahogy a Nagy Imre és társai újrateremtésének ceremóniájába azon a verőfényes, szeles, június 16-ai napon, 1989-ben.

Ilyen előzmények után robotunk hármashban – hogy visszatérjek utunkhoz –, s érkezünk meg sok óra múlva a páratlan szépségű

Magliasóba. Göncz Árpád mondott egy szép bevezetőt, Laci is tartott előadást, Baka István a verseiből olvasott fel, hasonlóképpen Kányádi Sándor is. Engem is beültettek valami többszemélyes eszmecekerébe. Emlékszem az esti beszélgetésekre, borozgatásokra is, még egy olyan asztali csevegésre is, amikor társaságunk egyik nőtagja – sajnos csak a becenevére (Matyika) emlékszem – a kellesténél mélyebben tekintett a pohárba, de végtelenül örült Kányádi Sándor társaságának, s úgy érezte, hogy minden csacskaságot most kell előadnia, amin kizárólag ő mulatott, a derék mester pedig felháborodottan próbált a helyzetből szabadulni. Mi, Lacival annyi furcsa különc embert ismertünk már, hogy csak a helyzet komikumát éltük meg. Aztán néhány nap múlva elindultunk visszafelé. Immár csak ketten. Pista valamiért lemaradt (ki gondolta akkor, hogy négy év múlva igen fiatalon örökre itt hagy bennünket). Talán már alkonyodott, amikor útra keltünk, s úgy terveztük, hogy Milánó felé kanyarodunk, mert Laci látni szerette volna a Dómot. Ma azt mondom, hogy olyan fiatalok voltunk (Laci csak 36!, én a 40 évemmel már kicsit vénebb), de mégis mit számított akkor, hogy reggelre fogunk hazaérni, mert otthon vár mindkettőnket a szószék. Nem

volt könnyű az éjszaka, bár az út az óriási hegyek között így is felejthetetlen, csakúgy Laci fáradhatatlan beszélgetőkedve is. Jól bírta az éjszakát. Emlékszem, egyszer úgy ítélte meg, hogy én kicsit elálmosodtam. Ő nem vezetett, jobb szemére való vak-ságát újra és újra előmagyarázván. De tanácsai voltak. Azt mondta, hogy nyugodtan szunyókáljak, ha egyenesebb úton megyünk, mert ő majd figyeli, mikor jön kanyar. Komolyan gondolta. Én pedig küzdöttem az elalvás ellen, és száguldottunk a lefutott gumikon, hogy a reggeli istentiszteletre hazaérjünk.

Annyi, annyi év telt el azóta, amiről most minek beszélnék ezen a szűk helyen drága barátomról, noha közismert gondolkodó, politikus, kitűnő lelkipásztor és egyedülállóan hűséges barát maradt.

A jobb szememre már én is majdnem vak vagyok. Lemaradt Pista, és fájdalmasan üres a mellettem lévő ülés is. Az éjszaka most is sötét, és a rohanás is maradt. Egyedül mormogom magamban a zsoltár szavait: *„Szeimeimet a hegyekre emelem. Honnan jön az én segítségem...?”* Ki ébreszt föl engem, ha jön egy kanyar? Vajon odaérek-e én is arra a mellőzhetetlen istentiszteletre?

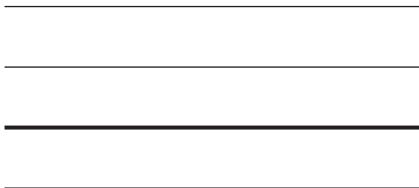
**Iványi Gábor**



Melkovics Tamás (1987)  
Alloy series, composition 19. (2022)  
öntött alumínium  
130 x 55 x 45 cm  
fotó: Deim Balázs  
közgyűjtemény

**Mozgó világ**

1051 BP. NÁDOR U. 26.

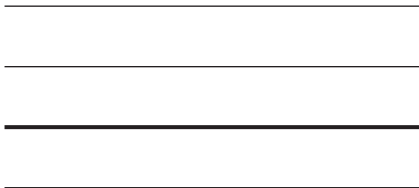




Melkovics Tamás (1987)  
Elementálok sorozat, Föld, Esteban (2024)  
Vegyes technika, tatu páncél, öntött alumínium elemek és  
természetes anyagok  
45 x 30 x 15 cm  
fotó: Koleszár Adél

**Mozgó világ**

1051 BP. NÁDOR U. 26.

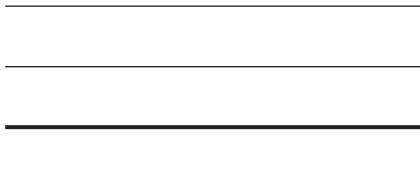
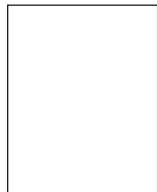


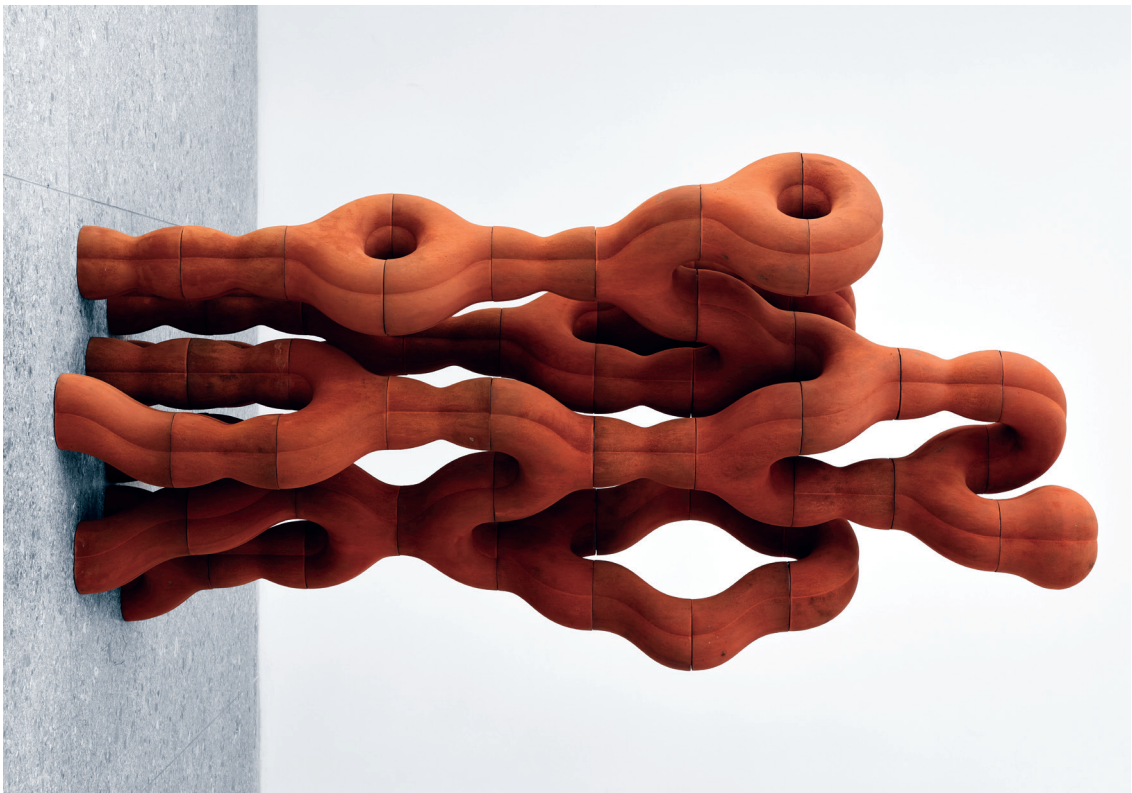


Melkovics Tamás (1987)  
Blue Kit (2020)  
ragasztott és színezett MDF lemez  
59 elemből felépülő variábilis kompozíció  
fotó: Sulyok Miklós  
közgyűjtemény

**Mozgó világ**

1051 BP. NÁDOR U. 26.

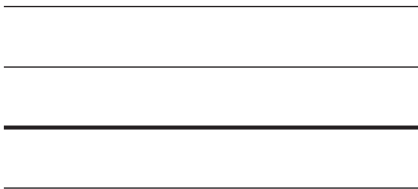




Melkovics Tamás (1987)  
Előszőr térben, RX4. Széria (2024)  
öntöttvas  
57 elemből felépülő variábilis kompozíció  
fotó: Biró Dávid

**Mozgó világ**

1051 BP. NÁDOR U. 26.



Kérjük, támogassa személyi jövedelemadójának 1%-ával  
a *Mozgó Világ* folyóirat kiadását! Adószámunk: 19650414 2 41

*Mozgó-lexikon*  
A-Z

BÁN ANDRÁS 1951-ben született Budapesten. Műkritikus, nyugalmazott egyetemi oktató. Legutóbbi könyve: *Horváth Péter* (2021). Legutóbbi kiállítási kurátori munkája: *Hevesy Iván és a modern magyar fotográfia kezdetei* (Kassák Múzeum, 2023; Tóth Balázs Zoltánnal közösen).

CSENGERY KRISTÓF 1957-ben született Budapesten. Déry Tibor- és Szabolcsi Bence-díjas költő, zenetörténész, zenekritikus. Legutóbbi verseskötete: *Dalok könyve* (2012).

CSEPELI GYÖRGY 1946-ban született Budapesten. Szociálpszichológus, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *Értékek ébresztése* (2023).

DALOS GYÖRGY 1943-ban született Budapesten. Író, történész, publicista; 1995 óta Berlinben él. Legutóbbi könyve: *Három Berlin – Barangolások a Fal körül* (2023).

DANÓ ORSOLYA 1972-ben született, muzeológus, vizuális antropológus, nyelvtanár. A Néprajzi Múzeum dia-  
pozitív-gyűjteményének munkatársa.

FARKAS ZOLTÁN 1952-ben született Budapesten. Bossányi Katalin-díjas újságíró, a HVG rovatvezetője. Legutóbbi könyve: *Egy gyűjtő arcképcsamokából – 13 portré* (2020).

GÁRDONYI LÁSZLÓ 1986-ban született Budapesten. Művészettörténész, esztéta.

HARGITAI MIKLÓS 1969-ben született Budapesten. 1994-től a lap be-  
zárásáig a Népszabadság újságírója volt, Hevesi Endre-, Bossányi Katalin-  
díjas. Legutóbbi könyve: *És bocsásd meg vétkeinket* (2018).

HÁY JÁNOS 1960-ban született Vá-  
mosmikolán. Író, dramáiró, költő,  
festő, illusztrátor. Legutóbbi könyve:  
*Boldog boldogtalan* (2024).

IVÁNYI GÁBOR 1951-ben született Szolnokon. Lelkész, országgyűlési képviselő (1990 és 1994, illetve 1998 és 2002 között). 1981-től a Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség alapító lelkésze, 1989-től az Oltalom Karitatív Egyesület elnöke. Legutóbbi műve: *Imádság csendes dögvészért* (2011).

JÓZSA SAROLTA RÉKA 1984-ben született Budapesten. Jogász, költő.

KÓRISZ IMRE 1970-ben született Budapesten. Költő, egyetemi oktató. Legutóbbi kötete: *Poeta.doc. Versek-ről prózában* (2022).

PARÁSZKA BORÓKA 1976-ban született Gyergyószentmiklóson. Bossányi Katalin-díjas publicista, író; Marosvásárhelyen él.

PETŐ IVÁN 1946-ban született Budapesten. Levéltáros, történész. 1990 és 2010 között az SZDSZ országgyűlési képviselője.

RÉTI PÁL 1950-ben született Budapesten. Újságíró. Legutóbb megjelent cikke: *Van számos – utcanév-változtatások* (2021).

SPIRÓ GYÖRGY 1946-ban született Budapesten. Író, költő, irodalomtörténész, műfordító. Legutóbbi könyve: *Mikor szabad ölni?* (2021).

STUBER ANDREA 1960-ban született Budapesten. Színházi kritikus, újság- és naplóró. A Spiritusonline.hu gyermek- és ifjúsági színházi portál főszerkesztője.

VADAS JÓZSEF 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A magyar iparművészet története* (2014).

VÁSÁRHELYI JÚLIA 1950-ben született Budapesten, olasz-francia szakon végzett az ELTE-n. Szabadúszó újságíró, szerkesztő, a Magyar Narancsban publikál rendszeresen.

VÁSÁRHELYI MÁRIA 1953-ban született Budapesten. Szociológus, az MTA tudományos főmunkatársa. Legutóbbi könyve: *Valahogy megvagyunk* (2019).

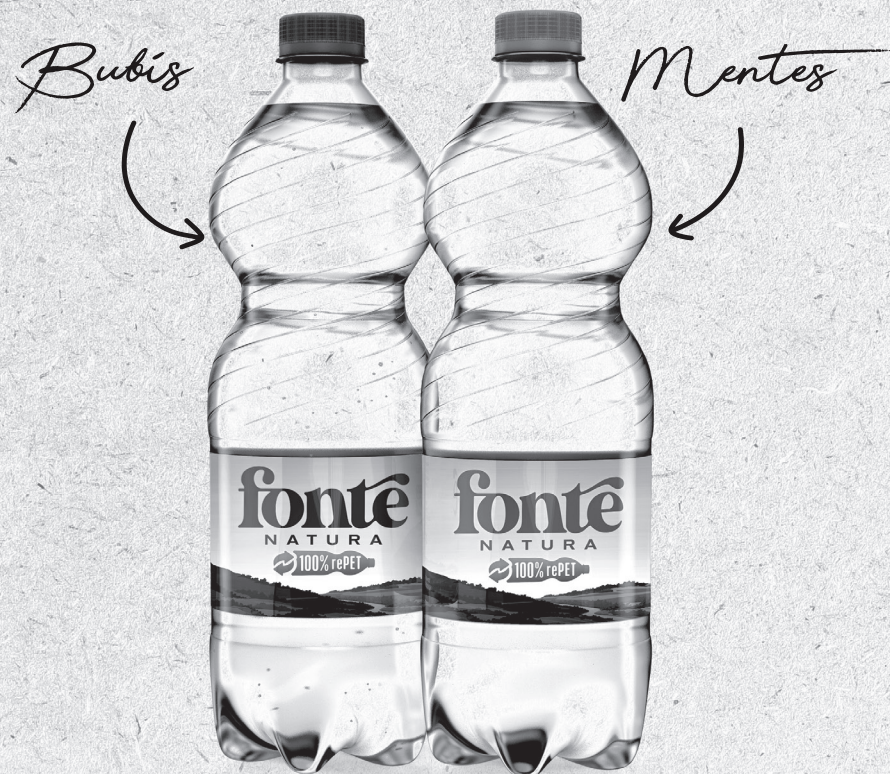
VÉGEL LÁSZLÓ 1941-ben született Szenttamáson (ma Szerbia). Kosuth-díjas író, kritikus. Legutóbbi könyve: *Peremvidéki palackposta* (2021).

A borítót Váli Dezső tervezte.

Színes melléklet: Melkovics Tamás munkái.

fonté  
NATURA

Természetes ásványvíz



100% ÚJRAHASZNOSÍTOTT  
PET PALACKBAN

